

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SİMGEBİLİM
PERSPEKTİFİNDEN
GÖBEKLİTEPE
TAPINAKLARI

GÖKTUĞ HALİS

Göktuğ Halis

Simgebilim ve Karşılaştırmalı Mitoloji Perspektifinden

GÖBEKLİTEPE TAPINAKLARI ve Dini İdeolojinin Analizi

Ozan Yayıncılık Ltd.
İstanbul 2016

Göktuğ Halis

Simgebilim ve Karşılaştırmalı Mitoloji Perspektifinden

GÖBEKLİTEPE TAPINAKLARI ve Dini İdeolojinin Analizi

Ozan Yayıncılık Ltd.
İstanbul 2016

Bu kitabın tüm yayın hakları Ozan Yayıncılık'a aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar, Kültür Bakanlığı
Telif Hakları Sözleşmesi gereği yayınevinin iznini gerektirir.

Göbeklitepe Tapınakları / Göktuğ Halis

Yayın Yönetmeni: Arzu Sandal

Editör: Abdullah Demir

Kapak tasarımı: Deniz Şener Yıldırım

Çizimler: Doğuş Can Demir

Baskı ve Cilt: Ozan Matbaacılık

Davutpaşa Caddesi Güven Sanayi Sitesi B blok Kat: 2 No: 352

Topkapı - İSTANBUL

Kütüphane Bilgi Kartı (CIP) :

Göbeklitepe Tapınakları / Göktuğ Halis

Tarih, Arkeoloji, Mitolojik tarih, Göbeklitepe

Ozan Yayıncılık Ltd. Ocak 2016, Türkiye, İstanbul, 160 sayfa

ISBN: 978-605-4723-92-8

Sertifika no: 11329

Dağıtım:

İstanbul: 2A, Alfa, Alkım, Artı, Bilgi, Çağaloğlu, D&R, Derya Dağıtım

Final, Paraf, Remzi, Say, Totem, Yelpaze

Ankara: İmge, Kıta, Ekinoks, Arkadaş Kitabevi

İzmir: Erdoğanlar, Güneş

İnternet satış:

www.idefix.com, www.kitapyurdu.com, www.kitapyeri.com,

www.dr.com.tr www.netkitap.com, www.hermeskitap.com, www.babil.com,

www.1001kitap.com.tr, www.kitapdenizi.com,

https://www.finalpazarlama.com, http://www.kitapsan.com.tr

OZAN YAYINCILIK LTD.

Alemdar Caddesi Güzel Sanatlar Sk. No: 13 Çağaloğlu İstanbul

Tel: 212.511 93 95 - 520 43 90 Faks: 212.527 98 47

Email: info@ozanyayincilik.com Web: www.ozanyayincilik.com

*Bu kitap,
ölümleriyle ekinleri yeşerten Tanrı ve tanrıçaların
izinden giden
şakacı cinlere;
Suruç ve Ankara'da ölen
ve yeniden dirilen kahramanlara adanmıştır.*

Teşekkür:

"Göbeklitepe çalışmam, henüz taslak halde iken okuma ve eleştirme inceliğini gösteren Prof. Dr. Kürşat DEMİRCİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Giriş: Arkeoloji ve dinler tarihi açısından İlk Tapınak

Giriş: Arkeoloji ve dinler tarihi açısından Göbeklitepe.... 11

1. Bölüm:

GÖBEKLİTEPE PROBLEMİ 37

- İlkel Dinlere Bakış ve Post-Modern Yanılgılar 37
- Göbeklitepe için analitik incelemenin zorlukları 39
- Göbeklitepe ve temel sorular 43

2. Bölüm:

ARKEOLOJİK BULGULARIN IŞIĞINDA

GÖBEKLİTEPE..... 45

- Kutsal Unsurlar ve Dini Simgeler 43
 - Kutsal Dağ ve Tepe Kültü 45
 - Taş Tapınaklar-Menhirler 46
 - Topluluğun Ekonomik Uğraşı ve Yerleşik Hayat 54
 - Tapınak Formları..... 54
 - Şamanizm ve Kutsal Ruh Olasılığı..... 55
 - 1. Tip Semboller: Ritüelik Simgeler 56
 - Ayinin Niteliği ve Verimlilik Kültü 58
 - 2. Tip Semboller: Kompozisyon Simgeleri..... 59
 - 3. Tip Semboller: Soyut Simgeler 62
- Hayvan Canlandırmaları Ne İfade Ediyor Olabilir? .. 63

3. Bölüm:

SİMGEBİLİM PERSPEKTİFİNDEN GÖBEKLİTEPE ..67

- Hatalı Bir Yöntemin Eleştirisi: Dini Sembollerin Genel Anlamları Üzerine67 67
- İki Simgenin Analizi..... 77
 - Yılan..... 77
 - Ölen ve Dirilen Tanrı Simgesi Olarak Haç 79
- Daha Yüksek Bir Din..... 92
-

4. Bölüm

YARATICI GÜÇ OLARAK DAĞ VE TAŞ	95
• Göbeklitepe ve Kutsal Mekan Olarak Dağ.....	95
• Kaya ve Taş Kutsallığı-Taş Tapınaklar ve Menhirler	109
• Tapınakların Gömülmesi Muamması.....	114
• Göbeklitepe’de Toplayıcı-Avcı Dininin İzlerini Sürmek	117

5. Bölüm

KARŞILAŞTIRMALI MİTOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN GÖBEKLİTEPE.....	119
• Kuram ve Olasılıklar	119
• Verimliliği Sağlayan Önlemlerin Değerlendirilmesi	126
• İlkel Kurban’dan Ön-Neolitik Kurban Törenlerine ..	129
• Kralların Görevleri ve Katledilmeleri Hakkında.....	135
• Tarımcı Topluluklar ve İlk Katliam.....	139
• Cinsel Çağrışımlar ve Verimlilik	140

SONUÇ.....	143
-------------------	------------

Çizimler, Resimler ve Fotoğraflar	155
--	------------

Göktuğ Halis kimdir?

1976 yılında Zonguldak'ta doğan Göktuğ Halis, ilkel kültürlerde inanç ve uygulamalar, dini düşüncenin bilinç dışı temelleri, Ortaçağ Hristiyan askeri tarikatları, büyü ve sihir gibi modern bilim öncesi uygulamaların arkeolojisi başta olmak üzere "dinler tarihi" ve din felsefesi alanındaki çalışmalarıyla dikkat çekti.

2003 yılından itibaren, Akşam, Cumhuriyet, Radikal ve Varlık gibi gazete ve dergilere makale ve kitap eleştirileri yayınlanan Halis, Akşam-lık dergisinin, 11 Ocak 2004 tarihli sayısında Da Vinci Şifresi kitabına ilişkin makalesinde Türkiye'de yeni yeni tanınmaya başlanan ve tarihsel verilerdeki boşluklardan hareketle oluşturulmuş spekülatif çabaları eleştirdi. Yazar, Dan Brown'un tezlerinin "sanıldığının aksine" hiç de özgün olmadığını belirterek, yazarın "din tarihine ilişkin spekülasyonları popüler hale getirdiği"nin altını çizdi.

18 Nisan 2004 tarihli Akşam-lık dergisinde ise, Türkçe'ye Tapınak Şövalyeleri-Savaşçı Keşişler Tarikatı ismiyle çevrilen Kutsal Kan Kutsal Kase kitabının, Umberto Eco'nun Foucault Sarkacı romanıyla karşılaştırmalı eleştirisi yayınlandı.

Yazar Ağustos 2004 tarihinde Varlık dergisinde yayınlanan Gizli Bilimlerin Alternatif Tarihi isimli makalesinde, pozitif tarihe alternatif olarak güçlü dayanağa sahip olan "okült" tarih anlayışının ana çerçevesini çizerek, konuya ilişkin yüzey-sel çalışmaların eleştirisini kaleme aldı.

Göktuğ Halis, ekolojist Yeşil Öfke dergisinde İnsanın Doğadan Kopuşu ve Dinler Tarihindeki Yeri, Bireysel Karşı Koyuşun Arketipsel Temelleri ve Ekonomizm Perspektifinden İlkel Kültür Sorunu gibi makalelerinin yanı sıra, Temmuz 2015 tarihli Birikim Dergisi'nde, "Modernite, Teoloji ve Ateizm" başlıklı makalesi yayınlandı. Dikine.org ve siyasihaber.com gibi internet sitelerinde de AKP Siyaseti ve Arketipsel İmajların Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri, İLCEL DÜNYADAN GÜNÜMÜZE-Cinsel Suçlar ve Ceza Algısını Yönlendiren Değerler Üzerine Bir Karşılaştırma" başlıklı incelemeleri yer aldı.

Yayınlanmış Kitapları

Çok sayıda konferans, panel ve tv programına katılan Göktuğ Halis'in ilk kitabı Tarih ve Spekülasyon ismiyle Kasım 2006'da Toroslu Kitaplığı'nca yayımlandı. Tapınak Şövalyeleri'ne ilişkin "spekülatif" çıkarımların tarihsel eleştirisini içeren çalışmayı Tapınak Şövalyeleri Tarikatının engizisyon ve Papalık Komisyonlarınca yargılanma sürecini ele aldığı Tapınak Şövalyelerinin Düşüşü: Yargılanma Süreci ve İnfazlar isimli ikinci kitabı izledi. Kitap Kasım 2008'de Erko Yayıncılık tarafından yayımlandı.

Son kitabı Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temelleri, 2010 yılında Karşı Yayınları tarafından yayınlanan yazar İstanbul Üniversitesi Gazetecilik ve Anadolu Üniversitesi Felsefe Bölümü Onur Diploması sahibidir.

Giriş

ARKEOLOJİ VE DİNLER TARİHİ AÇISINDAN GÖBEKLİTEPE

Göbeklitepe Tapınak bulgularının Prof. Klaus Schmidt ve ekibi tarafından gün ışığına çıkarıldığı son çeyrek yüzyıllık dönem, tüm dünyada haklı bir heyecan yarattı. Schmidt'in ve onun bulgularını değerlendiren diğer bilim adamlarının temel vurgusu, tarih öncesi zamana özgü "klasik kategori" ve şablonların kırılmasına yol açan fikirler etrafında dönüyordu. Klasik paradigma, Gordon Childe'nin etkisiyle "devrim" olarak betimlenen ve -hatalı bir genelleme ile-tüm dünyayı bağlayan dönüşümde İ.Ö. 10.000 tarihine¹ merkezi bir önem atfetmekteydi. Neolitik² olarak adlandırılan, söz konusu zaman

¹ Akılda kalıcılığıyla bu sembol rakamı tercih ettim. Bununla birlikte bilimsel buluşlar neolitiğin, coğrafyaya göre bin ya da iki bin yıl geç ya da erkene tarihlenebileceğini göstermiştir. Prof. Schmidt, neolitik dönemin ayırt edici karakterizasyonu olarak amaçlı ve planlı besin üretiminin söz konusu yaşam tarzı Natuf Kültürünü İ.Ö. 12-11 bine tarihler. İ.Ö. 10 bin ise yerleşik hayat ve tarım ürünlerinin planlı üretiminin bilinçli stratejiye dönüştüğünü gösteren Çanak Çömleksiz Neolitik dönemidir. Schmidt, Göbekli Tepe-En Eski Tapınağı Yapanlar", s. 38-39 Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 2014. Çeviren Rüstem Aslan.

² Sözcüğün ilk kullanımı XIX yüzyılın ikinci yarısında, "taş" alet üretim teknolojisinde yaşanan dönüşümleri karşılamak amacıyla kullanılmıştır. İfade, yongalanmak yerine "sürtülme" ile biçimleme aşamasına geçişi karşılamaktadır. Bu yeni teknolojinin, arkeolojik buluşlarla

dilimi, göçebe yaşam tarzı ve toplayıcı-avcı ekonomik faaliyet sürdüren insanların yerleşik hayata geçişinin miladıydı.

Elbette, kült-anıtsal yapı girişimleri de insan topluluklarının yeni biçimine uygun olarak açıklanmaktaydı. Sistemli bir organizasyon, yerleşik hayat, güçlü bir ekonomi...

Özellikle bu sonuncusu önemlidir; zira zorlu yapı faaliyetleri, onları yürüten insan grubunun yaşamın temel aktivitesi olarak "ekonomik faaliyetlere" katılmasının imkânsız olduğu bir yaşam düzenini işaret etmektedir. Bu durumda onların ihtiyaç duyduğu hatırı sayılır miktarda gıdanın-ki kült yapıların birkaç kişinin azimli çalışması sonrasında ya da büyük topluluğun temel besin arama faaliyetlerini hiçe sayarak yönelebilecekleri bir aktivite olarak değerlendirilemeyeceği açıktır-bu alana kanallize edilmesi zorunludur. Klasik şablona göre bu olanaklar, "toplayıcı-avcı" ekonomisinin güçlerini bir hayli aşmaktaydı;³ bu olanaklar ancak neolitik toplumların "yüksek artı-değer" sisteminde hayat bulabilmekteydi.

Arkeolojik araştırmaların derinleşmesiyle Neolitik toplulukların yaşamlarının çoğunu "besin üretimine" harcayan "aciz ve

birlikte çiftçi yaşamı ile özdeşleşmesi zaman içerisinde, "besin üretimine geçmiş" toplulukları kapsayan genel bir tanım haline gelmesine yol açar. Bk. Prof. ÖZDOĞAN, Mehmet. Göbekli Tepe'yi Anlamak, s. 43-44. Aktüel Arkeoloji, Ağustos 2015. Sayı 46. Neolitik çağın buluşlarından bahseden Prof. Schmidt'in de, çanak çömlek ve sürekli oturan konutların yanı sıra, "öğütme taşı" ve "yeni taş"a vurgusu bk. A.g.e. s. 33.

- ³ Klasik kategorinin toplayıcı-avcı tanımı Afrika, Avustralya ve Kuzey Kutup bölgeleri gibi yerlerde; modern örneklerle uygun biçimde, hayatta kalma mücadelesi veren ve doğal yiyecek kaynaklarına uygun biçimde küçük nüfus birliktelikleri içeren topluluklardır. Paralel bir yorum için bk. WATKINS, Trevor. "Göbekli Tepe'yi Kim İnşa Etti?", s 72. Aktüel Arkeoloji, Ağustos 2015. Sayı 46.

basit” insanlardan oluştuğu yönündeki başlangıç fikrinin dağılması, klasik kategorinin olgunlaşma aşamalarından birini temsil etmektedir.

Eriha Höyüğünde ortaya çıkarılan ve çanak çömleksiz döneme ait 8 metrelik taş kulenin, bu yöndeki ilk örneklerden olduğunu hatırlatır Prof. Özdoğan.⁴ Bilimsel araştırmaların yönü “kült yapılarla” ilişkinin analizine zamanla yönelse de kesin-dir: Neolitik yaşam birimleri, sanıldığı kadar basit insan topluluklarından oluşmaz-oluşmak zorunda değildir.

Braidwood önderliğinde başlayan Çayönü kazılarında da, konutlardan farklı, anıtsal özel yapılara rastlanınca, bu kanı daha da doğrulanmıştır.

Yerleşkenin doğusunda “kült amaçlı” olduğu kesinleşen anıtsal yapılara rastlanır; bunlardan biri 50x30 metre boyutlarında ve içinde sıralar halinde bulunan dikilitaşlar içeren bir meydana durmaktadır.⁵ Ancak Çayönü yalnızca başlangıçtır ve

⁴ Eriha’daki bu neolitik kuleye giden merdivenin hemen başlangıcına gömülmüş 12 adet iskelet bulunmuştur. Havan benzeri çukurların olduğu iki büyük taşla da ilişkilendirilen bu bulguları yorumlayan Arkeolog Kenyon bunları, “totem” direklerine ait kaide taşı olarak yorumladı. Prof. Schmidt, haklı olarak, Kenyon’un buluntuların “ritüel” niteliğini görmeyi başaramadığını belirtir. Schmidt, s. 42.

⁵ Yapılarla ilgili bilgi için bk. Schmidt, s. 67-68. Izgara Planlı Evler evresinden Saltaş Yapılar (tabanı büyük kireçtaşı yayvan levhalarla döşenmiş binanın ortasında dikilitaş gibi yerleştirilmiş iki dik taş levha vardır), Kanal Evler evresine ait Kafataşı Yapı (üstü taş levhalarla kaplı içinde insan kemliği ve kafataslarının depolandığı kiler benzeri hücreler içerir.) ve Hücre Planlı Yapılar Evresi’ne ait, terrazzo tabanlı bir yapı-Bu sonuncusunda, bir sunak benzeri büyük bir levha vardır. Bu levha, doğal büyüklüğe yakın bir insan yüzü betiminin yer aldığı yüksek kabartma içerir.

Hallan Çemi kazısıyla Çayönü'nden 2000 sene öncesine, Nevalı Çöri kazısıyla da "çok daha iyi korunmuş" kült yapı örneklerine ulaşmıştır.⁶

Klasik kategoriler, "kült yapılar" sorununun açıklanmasında, Neolitik topluluklarda, literal anlamıyla "köleciler" ya da "an-garyacı" siyasi sistemin varlığından da epeyce yararlanmıştı. Organize edici güç-kışı ya da sınıfların-baskısı altında kalan kişilerin zorla çalıştırılması özelliğiyle karakterize olan neolitik sistem böylece "kült yapıların" meydana gelmesine olanak tanıyan "motivasyon" hususunda da önemli açıklamalar sundu.

Söz konusu perspektif zaman içerisinde farklı buluşlarla kendini daha da geliştirmek zorunda kaldı. Özellikle "yerleşik hayatın" zorunlu olarak "tarım" ve besim üretimi faaliyetiyle özdeşleşmesi hususunda... Öyle ki "ilk yerleşim birimlerinde" beslenmenin "tarım ya da hayvancılıktan" çok "avcılık ve toplayıcılık" ekonomisiyle gerçekleşmeye devam ettiğini gösteren veriler bugün, güçlenmiş haldedir. Bu ise kimi bölgelerde "tarımın" asal üretim faaliyeti olarak değil, "avcı-toplayıcı" sistem içinde, çeşitlilik sağlayan ek girdi olarak "uygulanmaya başladığını" göstermektedir.⁷ Bu durumda da "avcılık" ve /

⁶ Bk. Özdoğan. A.g.m "Çayönünde bezemesiz olarak görülen dikilitaşların yerini Nevalı Çöri kült yapılarında üzerlerinde çeşitli betimlemeler olan dikilitaşlar almış, bunların yanı sıra heykel olarak tanımlanabilecek nitelikte olanlara rastlanmıştır..." s. 46

⁷ Bir örnek olarak bk. Prof. Dr. ÖZDOĞAN, Mehmet. "Güneydoğu Anadolu'nun Kültür Tarihindeki Yerine Farklı Bir Bakış", s. 23-24. Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ocak 2003-Ankara. Prof. Özdoğan'ın belirttiği ölçüde, Neolitik Devrim'e anlamını veren "artı-ürün" ve "artı-değer" gibi olgular, G. Childe'nin öngördüğünün aksine, Neolitik dönemin başlangıç aşamalarında değil, İ.Ö. 6000ler gibi, son dönemlerde etkili olmuştur. a.g.e. s. 25.

veya “toplayıcılıkla” yaşamlarını sürdüren insan topluluklarının tek geçerli yaşam tarzının “göçerlik” olmadığı ortaya çıktı.⁸

Klasik paradigmanın oluşturduğu ve toplayıcı-avcılar ile tarım toplulukları arasındaki ilişkiyi, ilkinden ikincisine kaçınılmazcasına gerçekleşen bir evrim-zorunlu bir gidişat-olarak betimleme eğiliminin sorunlu olduğu açıktır. Medeniyet olgusunu merkeze alan “ilerlemeci” yöntemin bu unsuru, Batı merkezci görüşün pek hoşlandığı “yeni tarih” algısının da odağında durmaktadır.

“Tarım ve medeniyet, tıpkı düşünme ve konuşma” gibidir buna göre; insanın doğasında vardır ve onu hayvandan ayırır. “Büyük Unutuş” ismini verir buna alternatif düşünürler, paleontolojinin insanı bir çiftçi ve bir kültür kurucusu olma niteliğini reddeden buluşlarına rağmen.⁹ İnsan, “doğanın efendisi” olma özelliğini “kanında” taşımaktadır sanki...

Oysaki gerçek bu değildir. Bilim adamlarının naçizane çalışmalarının alet olduğu büyük ideolojilerin ispatlamaya çalıştığı aksine, karşılına çıkan ilk fırsatta, örneğin verimli bir arazi gördüğünde, “sistemli” tarım faaliyetlerine yönelmez insan... Toplumun ekonomik faaliyetlerinin yanı sıra, geleceksel değerleri, inanç biçimleri, yeni tip yaşam formuna uyumu ve diğer topluluklarla ilişkisinden etkilenen kompleks

⁸ Köy yaşantısının, çiftçilik, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden önce de var olduğuna ilişkin paralel bir yorum olarak. Bk. WATKINS, a.g.m. s. 75. “Göbekli Tepe çevresindeki bölgede bulunan bu yeni yerleşimler, nispeten geniş nüfuslara sahip kalıcı yerleşimlerin oluşumunun tarımın ortaya çıkışından daha önce gerçekleştiğini gösterir...” s. 76.

⁹ Daniel Quinn’ın B’nin bu konudaki değerlendirmeleri için bk., “Büyük Unutuş”, s. 28. Yeşil Öfke Nisan 2015. Sayı 13.

bir yapı mevcuttur. Tarıma geçişi zorunlu bir evrim ya da ilerleme olarak sunmak biçiminde gerçekleşen anakronik hatanın ve sanıların ötesinde neolitik inancına yönelik analiz ‘ruhsal gerilimlerin’ artarak sürdüğünü gösterir; daha ilkel dünyanın cenneti sürgün gerçekliğinde yitip gitmiştir

Buna rağmen kendi içindeki düzeltmelerle birlikte klasik kategoriler “kült yapılarla” neolitik-dolayısıyla tarımcı- topluluklar arasında yadsınamaz paralellikler sunmuştu. Prof. Klaus Schmidt’e ve onun bulgularına yönelik vurgular- Göbeklitepe’nin toplayıcı-avcılar tarafından inşa edilmiş olduğu şeklindeki bildirimler- şayet doğruysa, klasik modelin sarsılmasına; en azından daha önce defalarca olduğu gibi, “revizyonuna” yol açan yeni bir delil olarak yorumlanabilir elbette. Her şeyden önce “yerleşik hayat” için “tarımın” zorunlu olmadığını anlaşılması ve uzman tarım öncesi toplulukların da “bu tip yapılar” inşa etme gücü ve algısına yönelik vurguları nedeniyele...¹⁰

¹⁰ İlgilenen okuyucu Prof. Schmidt’in tezlerine kitabının son bölümünden ulaşabilir. Bir özet olarak şu bilgileri aktarabilirim: 1-Sistemli tarım faaliyeti, ilkel düzeyden tarım faaliyetlerinden, toplayıcı-avcıların ihtiyaç duyduğu istihdamın beslenmesi gayesiyle doğmuştur. Bk. S. 274-275. Bir diğer deyişle yeni geçim stratejilerini zorlayan şey, doğa değil, dini davranış ve eğilim gücünün bağlayıcılığıdır. Bk. S. 283. 2- Bir kült alanı olarak Göbeklitepe, Tapınak-dolayısıyla dini inancın etrafında toplanma gayesiyle “yerleşik hayata” geçişin gerçekleşmiş olabileceği yönündeki görüşlere önemli bir delil oluşturmaktadır. Bk. S. 279. 3-Göbeklitepe geniş bir alanın merkezinde bulunan ve farklı toplayıcı-avcı grupları bir araya getiren merkezdir. 200 km’lik bir mesafede çok sayıda merkezde T biçimli figürler bulunur; ama Göbeklitepe’de bu bulgular ciddi biçimde yoğunlaşmıştır. 4-Göbeklitepe bu geniş alanda yaşayan “toplayıcı-avcılar” tarafından inşa edilmiştir. Onları bir araya getiren de ortak bir din ve merkezi bir kült olgusudur. Dinin birleştirici boyutu... bk. . 281. 5-Dinin birleştirici boyutu ile

Bundan şu sonucu çıkartıyorum: Abartılı biçimde övgüye mazhar olmuş “devrimsel” dönüşüm çıkışlarına kuşkuyla yaklaştığımı belirtmeliyim. Bu kuşku, Göbeklitepe Tapınakları’nın “yerleşik” bir toplum tarafından inşa edilmiş olması muhtemel yönünün öte tarafında, toprağın verimliliği ve ilkel biçimde de olsa tarım kültürlerine açılan en azından ilişki kuran inanç kapsamlarıyla açıklanabilir yönlerinden besleniyor. Genetik analizler sonucunda bölgede tek taneli buğday ya da gernik buğdayının, veyahut, içki için gerekli bitkilerin evcilleştirilmesi şeklindeki somut bulguların çok az önemi vardır. Kanımca daha da önemli olan, inanç alanıyla ilgili delillerdir; bunları kitabın ilerleyen bölümlerinde sunacağım..

Bu aşamada, “tapınakların” toplayıcı-avcı gruplar tarafından inşa edilmiş olduğu fikrini destekleyen veriler üzerinde kısaca durmalıyım:

- 1- Söz konusu tapınaklar, tarım ve çiftçilik için uygun olan yerlerde değil; çoğunlukla avcılığa uygun yerlerde ortaya çıkar. Bölgede Göbeklitepe’ye benzer bulgular veren 12 yerleşim yerinde de durum budur...
- 2- Neolitik dönemin simgeleşmiş Ana-Tanrıça figürünün yerine “güçlü erkek figürünün yerleşmesi”¹¹
- 3- Neolitik dönemin en çok avlanan koyun, keçi ve ceylan ya da “tahıl ve diğer bitki” betimlemelerine hiç rastlanmaz
- 4- Göbeklitepe tamamen özel yapılardan oluşur. En yakın su kaynağına kilometrelerce uzaktadır. Hiçbir kalıcı yerleşim izine rastlanmaz. Var olan yerleşim birimlerine ilişkin

insan toplulukları arasındaki seküler ilişkiler artmış ve sistemli kültürel alışverişlerle ilerleme sağlanmıştır s. 282.

¹¹ Schmidt, s. 123.6-Tarım sistemine geçiş, “avcı toplumunun” elitleri tarafından dayatılmıştır. S. 283.

analiz, kerpiç evlerde kümeler halinde birbirine yakın yaşayan insan gruplarının izlerini bırakan geçici topluluklara işaret eder.¹²

- 5- Tarımcı topluluklar öncesinde kutsal beldeler-tapınak olarak kullanılan mağara derinlikleri de başta olmak üzere gözden uzak-korunaklı ve zor ulaşılır yerlerden meydana gelir. Bu örnekte de paralellikler saptayabiliyoruz.

Kuşkusuz tüm bunlar inanç gibi gerçek dışı kaynaktan beslenen olgusalılık için yeterlilik sunmaktan uzaktır. Örneğin, su kaynaklarına uzaklık, yalnızca tarımcılar için değil toplayıcı avcılar için de handikaplıdır. İnşa edici grup ya da gruplar buraya tahkim edilmiş biçimde gelmiş olmalıdır; zira burada yaşayacak kişilerin 'ana kaynak' tarımcı ya da avcı olsun dışarıdan desteklenmesi zorunludur. Diğer taraftan mağaralardaki zorlu geçitlerin sonunda rastladığımız tapınak kısımları 'yalnızca mağaraların' en ücra köşelerine yapılmıştır ve toplayıcı avcılar yalnızca gözden uzak ya da ulaşılması zor diye dağın tepesine bir tapınak kurmayacak kadar doğrudan ve pratik inanç sistemine tabidir.

Kimi bilimsel çalışmaların böylesine zahmetli yapılar inşa eden kişileri motive eden şeyi, kapsayıcı inanç biçimlerinin öneminin doğru vurgusu yanında, 'toplantı' ya da şölen gibi açıklayıcı ek unsurlara yönelimdeki soru işaretlerine de dikkat çekmem gerekiyor. Şölenlerin kurban aktiviteleriyle ilişkisi etkinliğin dini alanla ilişkisini kurmada yeterlidir. Ancak her şölen dini bağlam taşımaz; bunu için bir sunu olgusuna,

¹² WATKINS, a.g.m. s 75. Prof. Schmidt'in Göbeklitepe tabakaları ve yetersiz konut bulgularına ilişkin değerlendirmesi hakkında. S. 257 ve sonrasına bakılabilir.

dönem koşulları itibarıyla atalar inancının ispatlanmasına ihtiyac vardır. Bu tartışmayı, “totem hayvanının” törenlerle yenmesini tartıştığım ilerleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde incelemeyi planlıyorum.

Diğer taraftan mal değiş tokuşu, beslenme ve takas sistemi, evlilik gibi kaygıların hayati olduğu doğrudur¹³. Ancak açıkça dini alanla ilgili bu aktivitelerin merkezi olarak böylesine ulaşılması güç bir merkezin¹⁴ ‘yalnızca coğrafyaya hakim konumu nedeniyle’ seçilmesi anlamlı değildir.

Çok daha önemlisi dini aktivite ile seküler alan kaygıları arasında birbirini dışlayan açık bir yön vardır... Seküler aktivitenin avcı toplayıcı inancının hemen her türeğinde kutsal ayinritüel hale gelememiş ilksel uygulama-ile ilişkisi sorunludur. Bu bağ yerleşik topluluklarda kurulmuştur...

Bir araya gelmez bu iki dünya görüşünün buluştuğu zaman ve mekan çatışmalarının geç örneğini verirken İncil anlatıları, Tanrı’nın evini ticarethaneye çeviren din adamlarına öfkeleyen İsa’nın yozlaşma vurgusunu başarıyla aktarmıştı. Tapınak Yahudi toplumunun yerleşik hale gelişinin simgesiydi; ve göçebe yaşamda kutsal çadır gibi meskenlerde taşınan Tanrısal güç sabit bir kült yapıda temsil edilmiştir... Açıktır; İsa dö-

¹³ Notroff, DIETRICH, Peters, Pöllath, SCHMIDT, s. 54.

¹⁴ Prof. Schmidt’e göre burası pek de uzak ve ulaşılması güç bir yer değildir. Bk. S. 23. Elbette burası Urfa’dan çıplak gözle görülebilecek bir noktadadır. Bununla birlikte Prof. Schmidt, taş çağı bireylerinin aksine “araba” yolculuğundan yararlanmış, ardından da “yaya olarak yoluna” devam etmiştir. Doğrudan söylemez ama yolun uzun ve yorucu olduğu; en azından zorlandığını çıkarabiliriz: “İkide bir engel yığını oluşturan, siyah gri taş bloklardan oluşan tuhaf arazide zigzaglar çizerek yürüyorduk...” bk. S. 19.

neminde açığa çıkan, dini aktivite ile ticari-dünyevi aktivitenin buluşması bir yozlaşmaya işaret eder... Göbeklitepe açığa çıkan ve dünyevi aktiviteleri işaret eden bulgular, şayet gerçekse, ilk inşa edicilerin inanç sistemlerindeki bozulmaya ve dinde bir yozlaşmaya işaret eder. Belki de, son kullanıcılar “ilksel anlamların” manevi gücünü kullanarak “dünyevi” bir yapılaşma için meşruiyet sağlamıştır.

Elbette toplayıcı-avcılarının eseri olarak Göbeklitepe, yukarıda ele aldığım iki hususta da-“klasik şablonu” reddiyesi bir tarafta- kendi açıklamasını sunmak gibi bir zorunluluğun altındadır. İlk sorun, besin kaynaklarına ulaşmada toplayıcılık ve avcılık gibi risk taşıyan yöntemleri kullanan insan topluluğunun “bu kadar büyük bir çalışan ordusunun” çalışmasını finanse edip edemeyeceğidir. Bu ihtimal, yalnızca tek bir koşulda mümkün olabilir: Bölge coğrafyasının insana sunduğu ve bir cennet fikrini besleyecek denli geniş bir “bolluk” halinde.

Bu olasılığın izlerini tarih öncesi zamanlarda dahi sürebiliyoruz. Romanya ve Sırbistan arasında Tuna nehri kıyısında kurulmuş Lepenski Vir köyünde taşlara oyulmuş “balık Tanrı” kurgusunu yansıtan yüzlerin sunduğu olanaklardan günümüze görmezden gelemeyeceğimiz bir fikri bütünlük kalmıştır. Bu topluluk bugün hala bolluğundan izler taşıyan Tuna'nın bu bölgesinde uzun süre yerleşmelerine olanak veren dev sazan ve Mersin balıklarını avlamışlardır.¹⁵ Prof. Özdoğan bölgenin böylesi olanaklarına ve 12 bin yıl öncesinde bölgenin yarı kurak ve kurak bölgelere oranla çok daha verimli

¹⁵ Bu ise hayatın kaynağı ve devamı olarak Tanrısal kurgunun balık şeklindeki ifadesinde büyük bir etki yapmıştır. LEAKEY, Richard-LEWIN, Roger. “Göl İnsanları” s. 229. TÜBİTAK/Popüler Bilim Kitaplığı 1997 Ankara. Çeviri: Füsün BAYTOK.

ve zengin doğal koşullarının, “tarım üretimine” geçmeden “yerleşik hayata geçme” şansı tanıdığına vurgu yapar.¹⁶ Böylesi bir ortamda çevrenin zenginliği, kültürel dönüşümü hızlandırır ve insanlar yalnızca beslenmeye yönelmekte kurularak, “sanatsal” faaliyetlere yönelebilir.

Doğal yaşam insan topluluklarına, istisnai alanlar dışında böylesine olanaklar, zengin geçim imkanları, sunmaz.

Bundan ötürüdür ki göçebelik “yerleşik” hayatla kıyaslanması mümkün olmayan dev bir zaman dilimine yayılmaktadır. Etnografik çalışmalar ise bırakın işçi beslenmesini, doğan çocukların bile yeri geldiğinde öldürülmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁷

İkinci mesele ise, “kişilerin ve topluluğun” bu tip bir kutsal alan inşa edilmesinde “ikna” edilmesi; bir diğer deyişle “psikolojik hazırlık” olanaklarının tamamlanmasıyla ilgilidir. Şayet zorlayıcı bir sistem yoksa, “moral” ve “ikna” sistematığının sonucu olarak Tapınak inşaatları “yaşamsal değer taşı-

¹⁶ Yukarı Mezopotamya’daki neolitik yaşama ilişkin bk. “Genç Dryas’ın(İ.Ö. 12000-11.500 arasındaki soğuk ve kuru iklim koşullarıyla karakterize edilen dönem) soğuk dönemini takip eden iklimatik optimum (İ.Ö. 9000-5000 arasındaki uygun iklim koşulları) ile birlikte biokütle dolayısıyla besin kaynakları önemli derecede artış göstermiştir. ¹⁶ Notroff, DIETRICH, Peters, Pöllath, SCHMIDT, s. 54. Hayvansal besin elde etme yolunda Neval Çori’nin doğal avantajları hakkında bilgi için bk. Prof. Schmidt, s. 229.

¹⁷ Konuyla ilgili olarak Chagnon’un bir deneyiminden hareketle Leakey ve Lewin, Bahimi ismini taşıyan Yanomamo köylü kadının gözyaşları içinde yeni doğan bebeğini öldürüşünü aktarır. Bahimi şayet bu korkunç eylemi gerçekleştirmemiş olsaydı, üç yaşına yaklaşan diğer çocuğunun beslenmesine engel olacaktı. Leakey-Lewin, s. 95. TÜBİTAK

yan" din perspektifinin bir parçası olarak olgunlaşma yaşan-
dığını gösterir. Toplayıcı-avcılar açısından pek güç aktiviteler-
dir bunlar, kuşkusuz. Ve kısmi boyutlarda karşılanabilir¹⁸
Yine de Göbeklitepe ölçüsündeki dev kült alanlar için¹⁹ 'pres-
tij' gibi kazançlardan daha fazlasına ihtiyaç vardır.²⁰

Bugün kesin olarak "paleolitik" dönemin merkezi inancının
"kült yapılarla" temsil edilemeyecek denli doğrudan oldu-
ğunu biliyoruz. Hayatın kılıgısalılığı içerisinde "işlevsel" olma-
yan fikir ve düşüncelerin, gereksiz spekülasyonların ve felsefi
bağlamın neredeyse hiçbir değeri yoktur. Prof. Schmidt'in be-
lirttiğinin aksine, olası bir "avcı elitinin" sosyal organizasyon
içinde "böylesini uzun inşa faaliyetlerinin" inşasında toplu-
munu ikna etmesi olası değildir. Çünkü avcı-toplayıcı toplu-
luklarda toplum ve din adamı-ya da kral gibi elitlerle ilişki
modern dünyanın sandığından çok daha dengelidir. Durk-
heim'in belirttiği gibi, büyük tehlikeler altında hayatını sür-
dürmeye çalışan insan için, karmaşık felsefi spekülasyonlar

¹⁸ Ayrıca bk. Paskalya adasındaki dev MOAI heykellerinin dikilmesi için
gerekli süre ile ilgili bir diğer istatistik için Notroff, DIETRICH, Peters,
Pöllath, SCHMIDT, s. 62... Bunlar 4 metrelik 12 ton ağırlığında hey-
kellerdir. 1 heykel, 20 kişi tarafından 1 yılda yontulabilir ve 15 km lik
bir mesafeye 1 haftada 75 kişi tarafından taşınabilir... 100 tonluk bü-
yük heykellerin taşınması için ise gerekli kişi sayısı 500-700 aralığın-
dadır. Ancak Göbeklitepe bulgularının ortalama ağırlığı kıyaslan-
mayacak düzeyde, 7 ton civarındadır. Mısır dikilitaşlarıyla bir karşı-
laştırma için bk. Bk. Schmidt, s. 127.

¹⁹ Bir karşılaştırma için bk a.g.m 4 metreküplük bir megalitin 3 günde 3
km mesafeye taşınması için gerekli kişi sayısı 525...' Ayrıca bk. Wat-
kins: "Her bir dikilitaşı çıkarma işi çok büyük bir işgücüyü ve muh-
temelen haftalar alıyordu..." s. 76.

²⁰ A.g.m. Yazarlar Endonezya Nias adasındaki bir çalışmayı aktarırken
şöyle söylüyor: 'Prestij kazanma gibi farklı sosyal yönlerin de bu tür
görevler katılmak için motive edici faktörlerden olduğu...' s. 64...

pek de anlamlı gözükmez. Ona göre ilkel insan hayatın acımasızlıkları içinde, böylesi bir yanılığdan destek alamayacak kadar gerçekçi ve akıllıdır.²¹ Tapınak varsa, onun açtığı anlam kapısı, tüm topluluk nezdinde “doğrudanlık” kazanmıştır. Ve mesele bu durumda Tapınağın yaratılmasındaki dini dürtünün karşılığının bulunabilmesinde yoğunlaşmalıdır. Bu aşamada ise söyleyebileceğimiz ilk şey, toplayıcı-avcı topluluklara özgü dini ideolojilerle “tapınak”/kült yapı oluşumları arasındaki ilişkinin belirgin bir tutarlılık oluşturmadığıdır.

Arkeologların dini kavramlar hakkındaki yüzeysel analizlerinin çok ötesinde din tarihçileri emindir; Tapınak ve kültür yapı inşaatları, insan emeğinin “kutsallaştırılmasıyla” ilişkili yaygın bir izlek sunar. Elbette kastettiğim şey, bir koşulsuz-sınırsız “yüceltmeden” ve “Tanrılaşmadan” ziyade, Tanrı, yaratıcı ya da kutsal olanla “ilgili” olma bağlamıdır. İnsan emeğinin bu yöndeki evrimi “Neolitik toplulukların işidir. Bir diğer deyişle, insan emeği, kutsal anlatıların – ya da metinlerin- parçası haline bu dönemde gelmiş, Tanrısal irade ile yan yana anılmıştır. Küçük topluluklar halinde yaşayan ve hayatta kalması için gerekli olan besini öyle ya da böylece karşılamayı başaran dayanışmacı avcı-toplayıcı toplulukların inancının niteliğine ilişkin bildiklerimiz, “var olma çabasının” böylesine kutsanışının işlevsiz olduğunu gösterir. Bunun aksine neolitik topluluğa özgü mitler “Göbeklitepe” gibi kültür yapıların ve merkezi yerleşim biriminin altında yatan gücün kutsallığını gerçekleştirir.

²¹ Freud da insanlığın en eski dünya görüşünün, sırf spekülatif bir bilgi hırsıyla yaratıldığı fikrinin yanlışlığına dikkat çeker ve ekler: “Doğaya egemen olmak gibi uygulamayla ilgili gereksinimlerin herhalde bu işte bir payı olmuştur...” *FREUD, Sigmund. Totem ve Tabu*, s. 98. Sayfa Yayınları İstanbul 2010. Çeviren: Hasan İLHAN.

Tekvin Kitabı'na giden yolu açan Sümer mitoslarında, insanın yaratılışı, bu işi beceremeyen iki Tanrı'yla ilişkilendirilerek açıklanır.²² Gelişmiş medeniyetlerin mitlerinde, insanı bir hizmetçiye, Tanrılar tarafından "çabalama" adanmış ve onların "kölesi olmuş" bir varlığa dönüştüren şey, artık doğanın "kendiliğinden sunmaya razı olmadığı zenginliklerini" kazanma yolundaki yegâne araç olarak "emeğin" değerine naçizane bir değinimdir yalnızca. Küçümseme açıktır: İnsan kendini "sürgünde", bolluk toplumunun, emeksiz yaşama imkanlarının uzağında bulmuştur. Havva'nın doğum sancısı, Adem'in "emeğiyle" birleşir. İnsan, artık alabildiğine kötü bir dünyada yaşamaktadır.

Söz konusu Sümer mitinde insan "tanrılara yiyecek sağlama" göreviyle meşguldür. Tanrı-lar-yı yeme-içme zorunluluğuna sahip varlıklar olarak resmeden dünya görüşünün pagan ya da sapkınca tınlarına İbrahim'i ziyaret eden üç göksel varlık ki sofuları çileden çıkarırcasına içlerinden biri bizzat Tanrı'dır-öyküsünde de rastlamak çözülmesi güç bir mesele çıkarır bize.

Söz konusu karşılaşmanın öncesinde,²³ İbrahim, Tanrı için kestiği kurbanın başında resmedilirken, akşamüstü "ağır bir

²² Tanrı Enlil tarafından, Bilgelik Tanrı'sı Ea'nın önerisiyle yaratılan, Sıgırların Tanrısı Lahar ve Tahılların Tanrıçası Aşnan, Tanrılara yiyecek sağlama işini başarıyla yürütemez ve sarhoş olduktan sonra kavga etmeye başlar. İşte bu iki küçük Tanrı'nın başaramadığı görev insana yüklenmiştir. Prof. HOOKE, Samuel. *Ortadoğu Mitolojisi*, s. 32-33. İmge Yayınları. IV. Baskı, Nisan 2002. İstanbul. Yine bir diğer Mitos'ta Tanrı Enki'nin buyruklarıyla İlksel okyanus Nammu ve Doğum Tanrıçası Ninmah'ın, yine yiyeceklerini alamayan Tanrıların yakarılarını karşılamak amacıyla, "derin suların üzerindeki balığı" kararak insanı varettileri görülmektedir. A.g.e. s. 37...

²³ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 15:1.

uyku" bastırmıştır. Hava kararınca Rab, "kendisi için kesilen kurban parçalarının arasından" dumanlı bir fırın ve alevli bir meşale" olarak gözükmuştür. Burada yaşanan bir "sekine" deneyimidir; sözlük anlamıyla Tanrı'nın dolaylı yoldan ya da perde arkasından görünümü. İsmail'in doğumunun ardından İzhak'ın müjdelenişinin verildiği Bap 17'deki karşılaşmada ise "görünme" ibaresi kullanılmaktadır. Bunun daha önceki bölümde olduğu gibi "sekine" mi yoksa doğrudan görünüm anlamına gelen "epifani" mi olduğu kesin olmamakla birlikte, bu ikicisi Bap 18'de kesinlikle karşımıza çıkmaktadır.

"Ve Mamre meşeliğinde Rab ona göründü; ve o günün sıcağında çadırı kapısında oturuyordu; ve gözlerini kaldırıp baktı, ve işte karşısında üç adam duruyordu"

Tekvin'in bu bölümünde anlatılanlar konukların insani nitelikleriyle ilişkili olarak özellikle İslamın reddedeceği unsurlar barındırıyor. Tanrı'ya ve yanındakilere yiyecek(pide, körpe bir buzağı, ayran ve süt) hazırlamak için seferber olan İbrahim'in durumu, Mezopotamya'nın "Tanrılara yiyecek sağlamak" işiyle meşgul olmaları amacıyla insanın yaratılışı anlayışıyla paralellik sergiliyor. Bu bağlamda, J anlatımının²⁴ tipik eğilimine örnek oluşturmaktadır. Miti oluşturan sözcüklerin alt anlamlarını gözden kaçırmadan; özellikle "kurban" ve mayasız ekmek simgelerinin "kutsiyeti", kadim bir ritüelin işareti vermektedir.

Açıktır, göçebe bir kavmin yerleşik hayata geçiş anlatısı olarak Tekvin kitabının bu bölümleri, bize "Tanrıların yiyeceklerinin ne olabileceğini anlama hususunda da önemli fırsatlar sunar;

²⁴ Versiyonlarla ilgili doyurucu bir açıklama için bk. FRIEDMAN, R. Eliott. "Kitab-ı Mukaddesi Kim Yazdı? Kabalci Yayınevi. İstanbul. Çev. Muhammet TARAKÇI

onlar “ibadete” ve “inanca” ihtiyaç duyan varlıklardır ve kendilerine adanmış “sunu ya da kurbanlardan” beslenir. Tanrıların soyutlaşma yolundaki evrimine paralel olarak, bu sunuların önce su(hayvan ise kan, meyve ise özütü, örneğin şarap) ardından da yakılmak suretiyle dumanıyla ruhani varlıklara besin kaynağı olarak düşünülmüştür. Niteliği fark etmez; insan ve Tanrı’yı buluşturan bir aktivite yaratır. Freud’un deyişiyle gündelik hayata dek uzanan ve yemek edimi ile pekişen dostluk olgusu ortaya çıkar. Kurban yemeği sayesinde Tanrı, tapanların sofrası arkadaşısı olur...²⁵

Kurban ediminin kökenleri, totem hayvanının törenlerle tüketildiği “topluluk ayinine” dek ulaşır. Göbeklitepe’de büyük bir “şölenin” gerçekleşmiş olduğunu gösteren “tezler” ancak bu bağlantının doğru biçimde kurulmasıyla geçerlilik kazanabilir. Aksi halde, “toplayıcı-avcılarının” büyük değer verdiği ve tüm düşmanlık duygularının yitirildiği savunmasızlık anı olarak “yemek ortaklığı” seküler bir eyleme dönüşür. Tapınak alanı, “açıkça dini dokuyla” ilgili bir aktivite merkezidir ve dini bir edim “kutsal alanın bağlayıcılığı” ekseninde inananlarına davranış ve düşünüş sistemi yükler. Bu durumda, “şölen etkinliğine” katılan herkes üzerinde bağlayıcılığı bulunan bir ortak karar ve kader birliğine ulaşırız.²⁶ Kesintisiz ve

²⁵ Paralel bir görüş için FREUD, Sigmund. “Dinin Kökenleri” s. 185. Payel Yayınevi. Mayıs 2002. İstanbul. Çeviren: Eysan Tekşen KAPKIN

²⁶ Paralel bir görüş için bk. “Şölen davetinin ve buna bağlı olarak karşılık verme yükümlülüğünün kabul edilmesiyle bireyler etkinliği sahibi ile açıkça belirtilmemiş veya üstü kapalı bir sosyal müttefiklik içine dahil olurlar...” HAYDEN, Brian. “Uygarlığın Kökeni: Şölenler”, s. 82. Aktüel Arkeoloji, Ağustos 2015. Hayden’in tezlerinin ilerleyen kısımlarını oldukça çetretkar bulduğumu söylemeliyim. Özellikle “besin fazlasının” prestij yarattığını gören kişilerin “tarım ve hayvancılığın” çok

sonsuzca verilmiş barış sözünü hatırlatan “ilksel anlaşmalara...”

Kesin biçimde barış vaaz eden İsa’nın “son yemeğinin” bu arketipsel karşılığında, insan türünün türediği düşünülen ilksel varlığın-ilk Ata’nın “törenler” eşliğinde yenmesine tanıklık ederiz. İncil’in sözleri, Tanrı ile insanı aynı masada buluşturan bu gerçeklik alanının en bilindik örneklerindendir:

“Alın, bu benim bedenimdir” diyerek öğrencilerine verdi. Sonra bir kâse alıp şükretti ve bunu öğrencilerine verdi. Hepsi bundan içti. “Bu benim kanım” dedi İsa, “Birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır.” 27

Atalar Tapınımının “totemizme” uzanan dayanaklarından bugüne yine de çok az şey kalır. Her şeyden önce bildiğimiz en eski Tapınak olarak Göbeklitepe’nin de içinde bulunduğu bir “ritüel” merkezler-kült yapılar faktörünün çözülmesi gerekir. Kitab-ı Mukaddes’te görüldüğü gibi, Tanrı ile görüşmenin gerçekleştiği her yerde “dikiliveren” ve köken mitle-riyle ilişkilendirebileceğimiz anıtsallık geleneğinin psikolojik kökenlerine muhatabızdır. Kesin olan, anıtsal yapıların-Tanrı ile buluşmanın-ve bu buluşmanın olanaklarını hazırlayan “kurban” ve sunu geleneğinin bir parçası olarak düşünülmesi gerektir. Taşlar, bozulmayan ve çürümeyen, doğanın dayanıklı unsurlarıdır; onların oluşturduğu imgelem, yüzlerce yıl süren bir çağrışım dünyasının kapılarını açar. Görkemli cami, kilise, sinagog ve diğer dinlerin tapınma merkezlerinin

daha aktif biçimde kullanılmasına vesile olduğu yönündeki tespitlerine... bk. S. 84-85. Buna ek olarak, topluluğun “kendisine şöenlerle çıkar sağlayacak kişiler” karşısında iradesiz bir yığına dönüştürülmesi fikri, modern ve modern sonrası toplulukların aksine “ilkel kültürler için” pek mümkün gözüküyor.

27 Markos 14:22-24.

kökenleri buralarda aranmalıdır... Bu hususlara ilerleyen kısımlarda ayrıntılarıyla değineceğim.

Şimdilik, Neolitik toplulukların, ilkel avcılara-özgü Tanrı anlayışına kıyasla belirlediği yeni inanç alanının analizine yönelmiyim. Yerel doğa olaylarından uzaklaşarak, toprak ve yer ile, yahut gökyüzü, yıldızlar ve güneş gibi "evrensel" olgulara yönelmiş bakış açısı hakimdir. Totem dinine özgü ilk Atalar Tapınımı ise yerini, "öldükten sonra" Tanrılara dönüşecek güçlü kişilere bırakır.

Tapınım, inanç ve ibadet için uygun mekanların yaratımında insan emeğinin, Tanrılara yiyecek sağlama işlemiyle ilişkisini yakalama adına, epeyce ilerlemiş olduk. Ve Tanrıların kölesi olarak insanın -Tekvin kitabındaki gibi cennet bahçesi bekçisinin- kul ve köleliğini, bolluk imkanını yitirmesine vesile olan hareketin öznelere kadın ve erkeğe dönüşümü simgeselliğinin ne ifade ettiğini... Dünyada doğum, cennette yitimidir; ve dönüş mümkünse bu dünyada ölmekle mümkün olur. Tanrı'nın yanına dönmeyi başaran Adem, bu dünyadaki yaşamına son verir. Ardında bir öykü ve bir tapınç unsuru bırakır: İlk insan ve onun ibret dolu öyküsü...

Emek, sürgün, doğum ve acı yüklü bir yaşamın sonunda Adem ile Havva'nın sürgünden sonraki ilk buluştukları yer olarak Göbeklitepe'yle ilişkilendirilmesi bizi şaşırtmaz öyleyse. Ve bu topraklardaki ritüel, Tanrılaşan-Tanrı katına yükselen bireyin tapınım nesnesine dönüştüğünü-atalar kültürünü gösterir. Her tapınak bir "ritüel" içerir mutlaka ve her ritüel Campbell'in belirttiği gibi topluluğun doğayı denetleme "arzusunun" dışavurumunu taşımaz; ama aynı zamanda bireyi

“kaçınılmaz” olana hazırlar.²⁸ Bireyin tragedyasına seslenir toplum ve ayınle çözümler korkularını...

Bütüne katılmanın ve kendini toplum içinde tanımladığı her ne varsa bunların geçiciliğinin yıkımını engeller. Onun evrensel bir güce dönüşümüne olanak tanır. Yaşam veren güç olarak “totemin eti” gibi, “toprağın daha fazla ürün vermesini sağlayacak” kutsal bir kurbanda dönüşüme rıza göstermesi halinde, bozulmayan bedenleriyle taş tapınaklara dönüşümünü müjdeler... Ve onun kanından ve kemiğinden doğan yeni hayvanlarla, topluluğun yaşaması için Tanrı haline gelir.

* * *

Klaus Schmidt, bu karşı çıkışlara rağmen, somut bulguların ötesinde, en azından üzerinde durulması gereken, kayda değer bir perspektif sunmuştur. Ve çok daha önemlisi “onun” açtığı, en azından arımsattığı tartışmanın ikinci boyutuyla ilgilidir: Dini yaşamın “sosyal organizasyondaki” yeri ve önemi... XX. Yüzyılın ilk yarısında yürütülen budunbilim çalışmalarından çıkan kimi veriler de onu desteklemektedir.

Söz konusu olasılığın en iyi ifadelerinden biri olduğu için Sannat Tarihi uzmanı *Sait Rızvanoğlu*’nun açıklamalarını buraya almayı uygun buldum:

“Neolitik dönemde insanlar yerleşik hayata geçmeye çalışıyorlardı. Arkeologlar bugüne kadar insanoğlunun yerleşik hayata geçmesindeki en önemli faktörün korunma ve açlık güdüsü olduğunu söylüyorlardı. Fakat Göbeklitepe’de bu anlayış yıkıldı.

²⁸ “Bütün gerçekten dinsel(karabüyüsel olana karşıt olarak) törenlerin egemen motifi kaderin kaçınılmaz şeylerine teslim olmadır...” Alıntı için bk. CAMPBELL, *Joseph. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, s. 428. Kabalcı Yayınevi. Eylül 2000. Çeviren Sabri Gürses

İnsanların ilk yerleşik hayata geçtiği dönemde dinsel bir tapınak yapılıyor. Bu durum, sadece açlık ve korunma içgüdüleriyle değil, dinsel ihtiyaçlar dolayısıyla da yerleşik hayata geçtiğini gösterdi. Genel tabu yıkıldığı için bu bilgi devrim sayılır."

Açlık ve ekonomik faaliyetlerle ilgili kısma, yukarıda değindiğim için yeniden dönmeyeceğim. Diğer taraftan, dini yaşamın-diğer üst yapı kurumlarına benzer şekilde- ekonomik faaliyetin belirleyici gücü tarafından biçimlenen veriler olarak değerlendirilebileceği şeklindeki soyut-genel kabullerle ilişkili somut bir delile kavuşmanın heyecanını da görmezden gelemeyiz.

Ancak, Prof. Klaus Schmidt'in bulgularının ardından, "bir tapınak kurma" ve bunun sonrasında da tapınağı merkez kabul eden bir yaşam biçiminin, yerleşik hayatın doğmuş olabileceği yönündeki fikirlerin; dolayısıyla dinin, bilimin, tekniğin ve sosyal organizasyonun ekonomiden değil, tüm diğer hepsinin "din" düşüncesinden doğmuş olabileceği şeklindeki görüşün eskiliğini de dile getirmeliyim. Zira, bu görüşler Dini Hayatın İlkel Biçimleri isimli çalışmada E. Durkheim tarafından da dile getirilmişti.²⁹

Durkheim, "dini düşüncenin" kaynaklarına yönelik arayışında "topluluğun" bireye armağan ettiği "güç"-bireyi aşan ve onun gücünün yetmediği kudret-hissiyatının kaynağı olarak Tanrı düşüncesinin, tüm diğer disiplinleri yaratan merkezi bir fikir olarak değerlendirilmesini istemişti. Ancak "din"

²⁹ Durkheim'e göre, büyü, bilim, hukuk, ahlak ya da ekonomi gibi tüm toplumsal kurumlar dinden doğmaktadır. Durkheim ulaştığı sonucu şu şekilde ifade etmişti: "Eğer din, toplumda temel olan her şeyi doğurduysa, bunun sebebi toplum düşüncesinin dinin ruhu olmasıdır..."DURKHEIM, E. Dini Hayatın İlkel Biçimleri, s. 491. Ataç

olgusunun beslendiği psikolojik kaynaklar ve bunların ifadesi olarak "mitlerle" ya da "insanın" doğayı etkileme girişimi olarak "büyü" düşüncesiyle ilişkisini sağlıklı biçimde kurmadan yapılabilecek genellemeler ciddi fireler verir.

Dini yaşamın insan topluluklarını "bir yaşam biçimine" yönlendirmesi ya da merkezi anlamdaki kutsallığın daha önce sürdürülenle tezat bir yaşam modelini dayatması mümkün değildir. Zira bu durum, önceki dönemlere özgü psikolojik faktörlerin ve yaşam biçimiyle uyumlu "kutsal faaliyetlerin" devamlılığının nereye gittiği ya da neye dönüştüğü hususundaki ciddi bir soru işareti oluşturur.

Çok daha önemlisi, dinler "büyü"³⁰ ya da "mit" gibi mekaniz-

³⁰ Büyü ile din düşüncesi arasındaki söz konusu ilişki bilim adamlarınca sıklıkla değerlendirilmiştir. Kimi yazarlar, büyüün "dini" düşünüş-ten önceki bir halkayı temsil ettiği kanaatindedir. Bununla ilgili olarak bk. ŞENEL, *Alaeddin. "İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi"* s. 134. Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara-1995 Bu düşüncenin temelleri, mağara resimlerinde de görüldüğü üzere, bireyin "tapınma" ya da "bir dilekte" bulunma eylemlerinden ziyade, doğayı etkileme gücünü denemiş olmasıdır. Gerçekten de büyü, soyut iletişim kanalları aracılığıyla insanın, doğayı etkileyebileceği kanaatini taşımaktadır. Tartışmayla ilgili olarak bk. RIVERS, W.H.R. "Tıp, Büyü ve Din". Epsilon Yay. Hiz. Tic. Şti. Çeviri: İbrahim Enis Köksaldı. Birinci Baskı: Mayıs 2004. İstanbul. Rivers'a göre, büyü, insanın ya da doğasının sahip olduğu bir güce dayanmaktadır. Buna karşın din büyüden farklıdır çünkü: "Evrende insanın kendi gücünden daha büyük bir gücün var olduğu inancını içerir..." a.g.e. s. 12. Büyü de din de ruhsal varlıkları muhatap alır. Rivers, bir başka dersinde iki kavram arasındaki ilişkiyi şöyle açıklar: "Din, insan ile bu yüksek güçler arasındaki", büyü ise "ikna edilebileceğine inanılan ve bu nedenle insandan daha güçsüz insan dışı varlıklarla" ilişkiden doğar. Bk. a.g.e. s. 131. İkinci tip inanışta "yalvarma" yoktur, "ikna" vardır.

malara dayanan eylem, açıklama ve hareket modellerinin kalıtlaşmasından doğan sonsal bir güç taşırlar. Büyünün anlaşılabilir ve açıklanabilir amaçsallığı, mitin canlı simgeleriyle hayata çözüm sunan gücü taşlaşmıştır artık. Malinovski'nin belirttiği gibi, dini bir faaliyetin anlamını yanıtlamaya çalışan yerli, "yalnızca" çaresizdir.³¹

Dinden önce "mit" vardı kuşkusuz. Ve o, yaşamın seküler meselelerine-yiyecek bulma, göç etme, toprak mülkiyeti vb sorunlara-çözüm bulmanın yanında modern dünyada felsefe-ve dine havale edilmiş psikolojik sorulara da yanıtlar sunmuştu. Dolayısıyla tüm kurumların kökeninden bahsedilecekse, bu kurumlara din de eklenmeli ve kökene "mit" olgusu yerleştirilmelidir. "Mitolojinin simgeleri" demektir J. Campbell,

*"...üretilmez, talep edilmezler, uydurulamazlar ya da sürekli bastırılmazlar. Ruhun kendiliğinden ürünleridir..."*³²

Birey yaşamının, ekonomik faaliyetlere epeyce yukarıdan bakan, onlardan etkilenmeyen "ilksel" korkuları hedef alan geçiş ayinleri ve onlara eşlik eden mitsel anlam "yaşamak için

³¹ Malinovski, bir büyü uygulamasının amacını ayrıntılarıyla anlatan ama dini bir uygulamanın amacının ne olduğu sorusu karşısında, doyurucu açıklamalar yapamayan bir yerlinin hikâyesini anlatır. Yerli en fazla, "bu böyledir!" yanıtını vermiştir. MALINOVSKI, B. "**Büyü, Bilim ve Din**" s. 62-63. Kabalcı. 1990, İstanbul. Çeviri: Saadet ÖZKAL. Dine ilişkin bu "tanımlanamazlık" ya da akılcı yollarla bilinçli bir biçimde dile getirilemezlik, Jung'a göre onun paradoksal dokusuna işareter eder. Bilinç, bilinçdışının hammadde olan arketipleri dilediği kadar berraklaştırmaya çalışsın bunu bir türlü başaramaz. En iyi halde bunlar dogma, ayin ya da ritüeller halindedir. Din bu paradoksal yapıdan uzaklaşırsa, yalnızca kendisini zayıflatır. Bk. FORDHAM, F. "**Jung Psikolojisi**" Türkçesi: Aslan Yalınçiner. Say Yayınları. Beşinci Baskı 1999...s. 90...

³² Alıntı için bk. Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 13.

gerekli dayanışmada" güçlü bireyler yaratmak gibi modern bir açıklama modeliyle yetinemez. Ve mit, insanlara yaşamın kökenlerini, dönüşümü ve bütüne katılımı; ölümsüz olmak için "kendimizi tanımladığımız her ne varsa" bir yerlerde bırakmaya zorladığında, ortada dini faaliyet yoktur.

Dini eylem olarak ritüel ya da tekrar, başarıya ulaşmış bir "büyü" ayinin ya da büyüleyici ilksel deneyimin hatırlanmasına olanak tanıyan "simgenin" yozlaşmasıdır. Zaman, ilk eylemin-uygulayıcının hatırasını "kutsal" bir figür olarak ritüele taşısa da, coşkunluk çoktan yitirilmiştir. Ritüelin "neden gerçekleştiğini" unutmıştır insanlar; modern dinlerin çok sayıda ritüeli ilksel uygulayıcının silik mitik karakterinin yaşadığı "heyecansız" toplantılara dönmüştür bu nedenle. Din ise heyecanını yitirirse "toplulukta" dönüşümü yönlendiremez ve her daim "mitsel" güçlerden, dinin bireysel boyutundan beslenen geri dönüşler yaşar. Din yerleşikse her zaman ve mekanda, yaşam biçiminin korunmasını salık verir; ortodoksinin "dinin" batını kollarına gösterdiği tepki de bireysel boyutun dönüştürücü gücündendir. Musa da, İsa da, Muhammed de dönüşümü yönlendirirken "psikolojik boyutun" yoğun güç odağından yayılan büyüleyici gücü kullanmıştır.

Bu durumda tartışmanın temel boyutunun klasik şablona yüklenen aşırı önemden kaynaklandığını görmek kolaylaşır. Zira Göbeklitepe, şayet yapılan ölçümler doğruysa, kült yapılar-tapınaklar olarak bildiğimiz sınıfa özgü tarihlendirmeleri bir hayli geri itmektedir. Bu tarihlere uzanan bir kült yapı olması ise, tapınak girişimini-neolitik topluluklara özgü kılan kategorinin eleştirel bir süzgece tabi tutulmasını doğal olarak gerektirir.

Sonuçları kesin olarak kestiremeyiz ama sınırları belirgin bir

tablo çizebiliriz. Ben bu çalışmamda Göbeklitepe'nin, ekonomik bir uğraş olarak mutlaklaştırılmış haliyle "toplayıcı-avcı" topluluklarca inşa edilmiş olduğu ısrarının "yersizce" nitelenebileceğini göstermeye çalıştım. Yukarıda sıraladığım gibi, bu tip bir tanımın "aslında klasik şablonda" kırılma önermesi, ama bunu yaparken, şablonda zaten yaşanmış olan kimi kırılmaların beslendiği kaynak olarak "karma ekonominin, özellikle toprağı ve toprak verimliliğini merkeze alan bir ekonomik uğraş gerçekliğinin gözden kaçırılmasından kaynaklandığını tekrar etmeliyim. .

Bu kanımdaki genel dayanaklar, tarım-toprak verimliliği kültürle ilişkili mitolojilere ilişkin karşılaştırmalardan doğmuştur. Zira "tapınakta" yer alan simgeler "hayvan" merkezli bir dini inanca olduğu kadar "toprak" ve toprağın verimliliği kültürle sıkı sıkıya ilişkili gördüğümüz mevsimsel döngülere; çok daha önemlisi "ölen ve yeniden dirilen" Tanrı figürünü sıklıkla işleyen geç dönem tarım topluluklar ve onlara özgü ritüeller ile şaşırtıcı benzerlikler taşıyor ki bu yetkin bir tarım toplumuyla karşı karşıya olmasak bile, en azından "toprağın verimliliği" üzerinde durmamız gerektiğini gösteriyor. Daha açık bir deyişle, Göbeklitepe dikilitaşları ve tören alanları, yalnızca Şamanizme-toplayıcı avcılara- özgü dini figürleri değil "toprak ve toprağın" verimliliğine özgü temaları da bünyesinde barındırıyor.

Bugün bizler açık biçimde, yerleşik hayatın, "hayvanların kutsallığını merkeze alan dini inançlarının, önemli ya da önemsiz, ama mutlak bir değişimle neolitik dininin kendine özgü dini hassasiyetlerine adapte olduğunu ve yaşamını sürdürmeye devam ettiğini biliyoruz. İlerleyen sayfalarda rastlayacağınız gibi, "gelişkin" din olarak betimlediğim aşama, dinin

daha ilkel formlarından uzaklaşmayı belirtmek amacıyla kullanıldı. Bu husus çalışma boyunca ayrıntılı biçimde genişletildi.

Ben Göbeklitepe'ye ilişkin araştırmamda, "kurucu" topluluğun yaşam biçiminden çok, dini ideolojinin ayrıntılarını betimlemeye çalıştım. Bu husustaki olası başarının, dinler tarihi alanının "toplulukların yaşam biçimini" belirlemede "dini ideolojilerin" rolüne ilişkin deneyiminin ürünü olduğunun farkındayım ve küçük de olsa bir katkı hedefledim

* * *

Çok önemli gördüğüm bir diğer hususa da dikkat çekmeden bu bölümü bitiremem:

Adına medeniyet denen unsurların "Bereketli Hilal'den" çıkmış olduğuna işaret eden olasılıkları destekleyen her bilimsel buluşun, Batı Medeniyeti'nce abartılı bir coşkuyla karşılandığını biliyoruz. Göbeklitepe ile ilgili her sunumda, birçoklarının yanında özel bir anlam taşıyan Mısır Piramitlerinde 7.500 yıl önceki-şeklindeki ibareler bu coşkunluğun değerini açıklıyor aslında. İnsan zekasına hakaret edercesine, Göbeklitepe'nin tapınaklarının Mısır'da "kral-mezarı" olarak düşünülmüş Piramitlerle kıyaslanışındaki bayağılığı görmezden geldik diyelim. Ancak 4-6 metrelik dikilitaşlardan oluşturulmuş bir tapınak alanı olarak inşa edilmiş Göbeklitepe bulgularıyla kıyaslanamayacak denli görkemli mimari yapılar olarak Mısır Piramitlerini inşa etmeye giden yolun "ilkel örneklerini" düşünmemek için "modern aklı" zorlayan şey nedir?

Kuşkusuz, bereketli hilal Avrupa Medeniyeti'nin kendisi için seçtiği kültürel olanakların "arketipidir" ve burada bulunacak her delil, Kara Afrika karşısında ideolojik bir değer taşımaktadır. "Medeniyet" buradan da doğmuş olabilir ve medeniyete-

tin insanlık adına sunduğu tahribatlar göz önünde tutulduğunda, Afrika ve Mısır medeniyetinin önceliğini savunan benim gibi araştırmacıların "itiraz etmeye" pek de istek taşımayacağı bir durumdur. Ancak mesele "medeniyetin doğduğu topraklar ve bunun tarihsel gerçekliği" olunca insan Batı'dan yükselen her "devrim" çılgınlığına kuşku ile yaklaşmaktan almıyor kendini. Göbeklitepe'de de bu olmuştur ve bu durumda da "ayrıntılı bir çözümleme" ile aşılması olası bir manipülasyon vardır elimizde.

Bu çözümlemeyi nasıl yapacağız peki?

Ben yazım süreci 2.5 ayı bulan çalışmamda, Prof. Klaus Schmidt önderliğinde yapılan kazı sürecinin ardından açığa çıkarılan Göbeklitepe Tapınak bölgesindeki arkeolojik bulgulardan hareketle, Tapınağı inşa eden insan topluluğunun-ya da topluluklarının-inancına ilişkin genel bir çerçeve çizmeyi amaç edindim.

"Karşılaştırmalı mitoloji" ve simge bilim yönteminden hareket ettiği çalıştığım Göbeklitepe olgusunu çözümlemede sorduğum soruları bir sonraki bölümde dile getireceğim...

Bölüm: I

GÖBEKLİTEPE PROBLEMİ

A- İlkel dinlere bakışı yönlendiren post-modern yanılgılar

Göbeklitepe'ye yönelik araştırma ve çalışmaların ekseninde temel zorluğun arkeoloji ve dinler tarihi disiplinleri arasındaki ilişkinin son çözümlemede "kesin" yargılara ulaşmamıza olanak tanımayan, tartışmalı doğasından kaynaklandığını itiraf etmeliyim.

Her şeyden önce bulgunun- inanç alanı ile ilişkisinin düzeyinin saptanması birincil önem taşıyordu. Fransa ve İspanya'da yer alan mağaralardaki duvar kompozisyonlarının "bir büyü ritüeli" olduğu ispatlanana kadar,³³ sanatsal bir faaliyet(doğanın resmedilmesi) olarak değerlendirildiğini biliyoruz. Bunu

³³ Söz konusu resimler genellikle mağaraların iç kısımlarına yapılmıştır. Bu ise "büyü" gibi içrek uygulamaların "gözden uzaklık" ve içe kapalılık kaygısını gözettiğini göstermektedir. Antalya Karain Mağarası bu açıdan büyük bir önem taşıyor. 1946 yılında Prof. Dr. İ. Kılıç Kökten tarafından bulunan Antalya Karain Mağarasında kazılar, aynı sene içerisinde başlamıştır. Mağara, dar giriş ve geçitlerle birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. 1947 yılında mağaranın en karanlık olan üçüncü bölümünde, **Prof. Yalçinkaya**'nın deyiimiyle "karanlık bir köşeye" şematik bir at başı ve gövdesi ile, insan şekillerini betimleyen bir duvar resmi ortaya çıkarılmıştır. Bu bölümde, Orta Paleolitik izleri saptanmıştır. Bk. **Prof. YALÇINKAYA**, Işın. "Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Bıçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası" Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara-1989 s. 76. Karain Mağarası'nın daha geç dönemlerde (olasılıkla Üst Paleolitik ve Neolitik) tapınak

takiben, bulgunun anlamı ve "yaşamakta" olan dini ideoloji içindeki yerini saptamak önem taşıyor.

Bu tip gizemleri aydınlatma yolunda modern bilimin sunduğu olanakların, -ölçüm ve tarihleme- ve modern sosyal araştırma yöntemlerinin- özellikle "budunbilim" çalışmalarının-büyük yararı dokunmuştur. Bununla birlikte özellikle ikincisinin, modern ilkellerden hareketle tarih öncesi zamanlarda yaşamış insan topluluklarının inanç ideolojisini belirleme çabasının, halen bütünüyle kabul görmemiş olduğu açıktır. Zira, bırakın günümüz dünyasını, XX. Yüzyılın başında dahi, budunbilim çalışmalarını yürüten bilim adamları modern dünya ile tanışmamış, ona temas etmemiş bir topluluk bulma umudunu yitirmişti.³⁴ Yine de esas sorun bu değildir; zira modern zamanlarda yaşayan ilkel topluluklar, çağdaş

olarak kullanılmış olma ihtimali bulunmaktadır. a.g.e. s. 81... CROW, W.B. "Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi", s. 17 ve 18. Dharma. II. Baskı, Mart 2006, İstanbul. Figürlerin gözden uzak yere çizilmesi, tüm dünyada yaygın olarak gözüken bir durumdur. Tapınakların mağaraların alabildiğine derin kısımlarında bulunduğu hususunda Karain, Lascaux mağarasıyla kıyaslanabilir K. Afrika(Ksar Amar kaya duvarında, G. Batı Libya Fizan ve Nube Çölü'ndeki) duvar resimlerine oranla pek az tanınır. "Bu büyüsel yerler" demektedir Campbell İlkel Mitoloji isimli çalışmasında: "istisnasız mağaraların doğal ağızlarından uzak, karanlığın derinliklerinde, uzun, dolaşan, soğuk koridorlarda ve geniş odalarda seçilmiştir..." a.g.e. s. 304. Trois-Freres Mağarasını ziyaretini aktaran Dr. Herbert Kühn'ün "Ulu Büyücü Tasvirinin" bulunduğu salona çıkma yoluna ilişkin tüyler ürpertici tasviri bu mekanlara ulaşmanın zorluklarını doğrulamaktadır. Yüksekliği, bazı yerlerde otuz santime kadar düşen, dar bir geçitten, dakikalarca süren, santim santim sürünme eylemidir. Doktor, kendisini sanki bir tabutun içinde hissettiğini aktarır; "Yüzünüzü yere yapıştırmak zorunda kalıyorsunuz... Nefes alamıyorsunuz; kalbim sıkışıyor, nefes almak çok zor..." Campbell, İLKELE MITOLOJİ" s. 306.

³⁴ Bu soruna değinen H.G. Wells, modern ilkelerde "konuşma" ve "dilin gelişimi"ne imkan veren yüzlerce kuşağın, farklı dinsel inanışlar, gelenekler ve uygulamalar ortaya çıkarmamasının olanaksız olduğu,

zamanların etkisi bir tarafa, on binlerce yıla uzanan bir zaman diliminin-kaçınılmaz-bozulmalarını içerir. Mitler, öyküler, dini simgeler ve buna bağlı olarak ritüeller ve ilk anlamlar üzerindeki ince işçilik- ekonomik faaliyetler gibi belirleyici kategoriler bir tarafa- ve yaratıcı edimlerde orijinal halden uzaklaşma niteliği taşır.

B- Göbeklitepe ve analitik incelemenin zorlukları

Dinler Tarihi disiplininin, ilişki halinde olduğu açıkça yardım aldığı sosyal ve matematik bilimlerin çeşitliliği, Göbeklitepe gibi "tekil olguların" anlaşılabilmesinin önünde duran güçlüklerin boyutu hakkında da fikir veriyor aslında. Böylece, disiplinler arası çalışmanın bu zorlu kolunun, Türkiye'de, ağırlıklı olarak İslam İlahiyatçılara emanet edilmiş bir disiplin

dolayısıyla günümüzden hareketle "tarihsel" ilkelerin dini inanışları hakkında sağlıklı bir sonuç çıkarılamayacağı kanaatindedir. *Şenel*, a.g.e. s. 47... *Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI* da modern topluluklardan hareketle geçmiş topluluklar hakkında bilgi edinme yönteminin sıkıntılarını bildirmektedir. İki toplum arasında yüzeysel bir ayrım yapan Sayılı'ya göre, modern ilkeller, çoğunlukla statikleşmiş ve inhiyat(eskimiş:TDK) etmiş uygarlıklar iken, eski topluluklar inkişaf(gelişme:TDK) halindeki dinamik uygarlıklardır. SAYILI, Aydın. Ord. Prof. Dr. **"Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astro-nomi ve Tıp"** Adlı Eserinin Muhtasarı. s. 27. Hazırlayan: Prof Dr. Mu-bahat Türker-Küyel. Atatürk Kültür Merkezi Yayını. Sayı 76. Ankara 1996. Sayılı'ya göre dinamik toplumdan kasıt, ilkel de olsa bilimsel gelişmelerdeki kültürel alışverişe açık toplumsal yapının varlığıdır. Statik topluluklar ise, kendilerinden çok daha ileri topluluklarla temas etmiş olsalar dahi, "gıda toplama safhasından" daha ileriye geçmemek gibi iradi bir tavır göstermektedir. Biyoloji alanında paralel bir görüş için bk. "Bütün çağcıl insan toplulukları, ister Avrupalı ister Amerikan yerlileri ya da Trobriand adalarının yerlileri olsun, yalnızca 200 bin yıllık bir evrimin belirli coğrafi ya da iklimsel koşullara genetik ve kültürel bakımda değişerek uyum göstermenin ürünleridir..." ROSE, Steven. 21. **Yüzyılda Beyin**, s. 131. Evrensel Basım Yayın. Çeviren: Levent Can Yılmaz. Ekim 2008. İstanbul.

alanı haline dönüşünün yol açtığı “kısır” bütünlüğe temas etme şansına kavuşuyoruz. Toplumsal aidiyet ve dine sadakat üzerinde yükselen temel kitlesel hassasiyetlerden güç alan bilimsel(!) çalışmaların sebep olduğu bayağılıklardan haberdarız. Durkheim’in “insanlığın ilk dini olarak Totemizm” fikrinin karşısına “tevhit” fikriyle çıkan çalışmalardan tutun³⁵, İslam Peygamberi Muhammed’e vahyedilenden habersizce Kur’an-ı Kerim’in tüm diğerlerinin-Tevrat ve İncil’in-aksine bozulmamış tek kitap olarak nitelenmesine olanak veren yaygınlıklara bakmamız yeterlidir.

Kuşkusuz bu tarafgir bakış açısının beslendiği “post-modern” eğilimleri görmezden gelemem. Batı medeniyetine özgü bir ayırım olarak, dini değerlerin, seküler yaşamı yönlendiren, ekonomik ve bilimsel-teknik gelişmelere kıyasla çok daha ağır değişmesinden ve farklılaşmasından beslenen bu görüş, insan topluluklarının inançlarını “kesintisiz” biçimde geçmişe ve ilkel inançlara bağlayan, izi pek da olsa sürülebilir çizgiye “bayağı” bir değer vermeye başlamıştır. Bu rastlantısal ilginin gerçek kökenlerine, dinler arası hoşgörü gibi modern politikanın sloganlarından ya da gizemci okulların mistik çıkarımlarından hareketle ulaşılması pek zordur. Bunun yerine Campbell’in, popüler gizem kültürünün bu huzursuz ve değersiz

³⁵ Oysaki Durkheim, evrende kesintisiz bir şekilde var olan ve az ya da çok, her canlıya nüfuz eden “evrensel” bir yaşam gücünün, Totemizm için geçerli olduğunun altını çizmişti. İşte “totem” inancı, tam da bu evrensel gücün somutlanmasıdır; örneğin Wakan’ın bedenleşmiş halidir. Yine de Durkheim, özel bir ayırım yapmaktadır. Kızılderililer ya da K. Amerika yerlileri gibi toplumlarda varolan bu evrensel güç soyutlaması, Avustralya yerlilerinde henüz olgunlaşmamıştır. Düşünre göre, tek ve evrensel güç düşüncesi, klan ibadetlerini üzerinde bir kabile dini geliştiğinde mümkün olabilecektir. Dini Hayatın İlkel Biçimleri, s. 241

hortlayışından habersizce ve Vedaların "Gerçek birdir, bilgeler onu bir çok adla çağırır..." ifadesinden de alıntı yaparak psikoloji ekolünün değerli çıkarımlarına yönelik başarılı özetine bakmayı öneriyorum:

"...İrkin ve geleneğin etkileri hep birden uygulamada geçerli olan biçimlerle bir bütün haline gelmelidir. Bu yüzden, insanların aynı kurtuluşun değişik simgelerle ortaya çıktığını anlamaları ve görebilmeleri gereklidir. İnsan korosunun tüm renklendirmeleriyle bir şarkı söylenmektedir. Yerel çözümlerin biri ya da bir başkası için yapılan yaygın propaganda bu yüzden geçicidir ya da tehlikelidir. İnsan olmanın yolu, Tanrı'nın insan yüzünün harika uyumlanışlarının hepsindeki çizgilerini tanımayı öğrenmektir..."³⁶

Yine de post-modern dünyanın kültürel atmosferinden esinlenmiş "romantik" kuramlardan beslenen basitleştirilmiş "ezoterik-batını" bir okulun orada burada cirit attığını görmezden gelemem. "Dünyada tek bir din" olduğu şeklinde özetlenebilecek bu görkemli-felsefi ekolü, popüler kültürün tüketim odaklı materyali olarak görmeye razı olabilir mi insan? Ve "Secret" furyası ile "kuantum mekaniğinin", "doğaya seslen ve istediğini al" şeklinde karikatürize edebileceğimiz "yaşam kuramlarını", tarihi olguları-örneğin Mısır piramitlerini uzaylılar ve-veya Atlantis mitlerinden hareketle açıklamaya çalışan keyfi tutumları ve Tapınak Şövalyelerinin bir komplo ile dünyayı yönetmeye devam ettiği şeklindeki güncel-politik ve çarpık-mitsel delillerin pek şuarsuz külliyyatının değersiz hale getirdiği bir gerçeklik alanını korumaya yönelmekten kendini alıkoyabilir mi?

Bilimci-pozitif modern tutumun, "gözlemlenebilir"lik ve incelenebilirlik niteliğinden yola çıkan-elbette genel anlamda

³⁶ Alıntı için bk. Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 433...

ölçülebilir- olanı merkeze alan bilgi anlayışının-ve doğal olarak otoritenin- yarattığı sosyal ve psikolojik travmalardan beslenen bu okulların, temel problemi, bilimci çarpıklığın öte yanına savrulmaları oldu. Psikolojik-ruh bilimsel olgular- inanç ve mitlerin, modernite öncesi topluluklardaki yaygınlığı göz önünde bulunduralım.

Bırakın modern bilimin tüm dünyayı yaşanabilir bir hale getirmesine duyulan inancı, dünya savaşlarını, dağılmış ve parçalanmış toplumlar ortaya çıkarmasını, doğa, toplum ve bilinç çalışmalarında "modern bilgi anlayışı"nın otoritesinin, Jung, Fromm ve Freud gibi düşünürlerin de sıklıkla incelediği gibi, bireysel düzlemde de yıkıcı etkide bulunduğu ortaya çıktı.

Bu durumda bilimci tutumun eleştirisini dile getiren ve çok izlenenler-çok satanlar listelerinde tırmanışa geçen ürünlerin bu açlığı doyurduğu kesindir.³⁷ Ancak bu ürünlerin temel problemi, özellikle sosyal bilimlerde bireysel-özel katılımı olanaklı hale getirmeleri oldu. Bunun temel sonucu, keyfi ve

³⁷ Popüler gizem kültürlerindeki hortlama, Türkiye gündemindeki Erge-
nekon ya da Agarttha gibi mitsel figürlerin yaygın olarak kullanıldığı
dava dosyalarından, ekonomik krizlerin Türkiye'yi etkileyip etkile-
meyeceğinin "medyumlara" sorulduğu haber programlarına dek
yaygın bir izlek sunmuştur. En belirgin örnek ise Tapınak Şövalyeleri
Tarikatı'nın Türkiye'yi de içine alan komplo teorileriyle ilişkili olarak
sunuluşunda görülür. Tarihsel bağlamda, Papalık tarafından lağve-
dilmiş bu örgütün, halen ayakta olduğu inancının gerçek dışı boyut-
larıyla ilgili olarak "Popüler Gizemciliğin Tarihsel ve Dinsel Temel-
leri" Karşı Yayınları 2008 isimli çalışmada bakılabilir. Bu kategoride
değerlendirilmeye uygun bir örnek olarak da Ak Parti dönemi ve yol-
suzlukları döneminde ortaya atılan Paralel Devlet miti ve kitleler üze-
rinde yarattığı etki hakkında da <http://siyasihaber.org/akp-siyaseti-ve-arketipsel-imajlarmitik-figurlerin-sosyal-yapi-uzerine-etkisi> isimli
makaleme bakılabilir.

modern bilimlere alternatif disiplin ağının-olasılıkla modernite öncesinde yürütülen geleneksel bilimlerin çarpık bir tekrarı-ortaya çıkması oldu.

Göbeklitepe’de yaşayan dini inanca ilişkin olarak yapılan açıklamalara göz gezdirdiğimizde, bu iki modelin-bilimci ve okült/ezoterik (Göbeklitepe’yi Orta Asya Türklerine bağlayan yazarları da bu okula dahil ediyorum)- ısrarlı vurgularıyla karşılaşmak mümkün oldu.

C- Göbeklitepe ve temel sorular

Göbeklitepe İncancına ilişkin olarak yürüttüğüm araştırmamda bu iki yöntemi ve Göbeklitepe sorununu “karşılaştırmalı mitoloji yöntemiyle aşmaya çalışacağım.

Ben çalışmamda şu soruları sordum:

a- Göbeklitepe’deki arkeolojik bulgulardan-konum (dağ-tepe)-kutsallığı, tapınak formu(açığa çıkarılmış tapınak formları), dikilitaşlar üzerindeki dini simgeler ve yapılan kazılarda çıkarılan diğer bulgular-hayvan kemikleri vs- hangi dini ideolojilerle ilişki kurularak açıklanabilir?

b- Göbeklitepe’nin, insan topluluklarının inşa etmiş olduğu en erken Tapınak olduğu şeklindeki kabulün doğruluğundan şüphe duymayarak-bölgeyi bir çıkış merkezi(kaynak nokta) olarak nitelemek suretiyle- bir etkileşim ve evrim olanağı bulunabilir mi? Özellikle bölge coğrafyasının-Mezopotamya ve Ortadoğu ile, tapınak formu bağlamında, Batı Avrupa’ya dek uzanan megalit anıtlara uzanan bir etkinin izleri incelenebilir mi?

c- Budumbilim çalışmalarından hareketle bir karşılaştırma-

değerlendirme yapılabilir mi? Kuşkusuz bu sorunun handikapları bulunuyor. Özellikle ekonomik faaliyetler başta olmak üzere, benzer yaşam koşullarının benzer dini inançları doğurduğu şeklindeki kabulden hareket etsek bile, Göbeklitepe halkının hangi "ekonomik faaliyet" etrafında örgütlendiğini saptamamız zorunlu hale gelecek. Bu konuyla ilgili olarak yukarıdaki açıklamaları yeterli bulduğumdan daha da ileriye gitmeyeceğim.

Bölüm: II

ARKEOLOJİK BULGULARIN IŞIĞINDA GÖBEKLİTEPE

A- Kutsal unsurlar ve dini simgeler

Bu kısımda Göbeklitepe Tapınağı'nın karakteristik özellikleri ve mitsel karşılaştırmalara olanak veren bazı kutsal unsur ve temalar üzerinde duracağım. Maddeler halinde özetlediğim bu niteliklere ilişkin çözümlemeyi ise ilerleyen bölümlerde yapacağım.

- 1- **Kutsal Dağ-Tepe Kültü:** Göbeklitepe, bölgenin en yüksek tepelerinden birinin üzerinde inşa edilmiş bir dizi dairesel ve oval yapılardan oluşan kült merkezi olma özelliği taşıyor.³⁸ Açığa çıkarılan 5 kadar tapınağın(A-E) dışında, teknolojik ölçümler, yerin altında bir dizi tapınak daha olduğunu gösteriyor. Çalışmamın ilk kısmında, bu kutsal coğ-

³⁸ Bölgede kazısı yapılmakta olan dört dairesel yapı A-B-C ve D tapınakları olarak adlandırılıyor. 2004 ve 2005 senelerinde bu yapıların ortaya çıkarılması çalışmalarına devam edilmiştir. Tepenin Batı yamacında yer alan ve bugün E yapısı olarak adlandırılan kaya tapınağı dışında jeomanyetik yöntemler en az 12 diğer yapının varlığını daha(F-Q) saptamıştır. Bk. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3. Cilt Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu. S. 319-320.

rafi unsurla ilişki kurmamıza olanak tanıyan “doğa tapınımları” ve “doğa unsurları kültü” ile ilişkiye değineceğim.³⁹ Zira bana göre, ilk yazılı mitolojilerde sıklıkla işlenen “kutsal dağ” temasının erken dönem örneklerinden biriyle karşı karşıyayız. Çalışmamda bu ilişki ve mitolojilerdeki anlamından hareketle seküler değeriyle ilgili bir karşılaştırma sunacağım.

- 2- **(A)Taş Tapınaklar-Menhirlerin teknik özellikleri:** Göbeklitepe’nin açığa çıkarılmış tapınakların tümü için ortak bazı özellikler saptayabiliyoruz.⁴⁰ 2010 yılı kazı sonuçlarında da değinildiği gibi Tapınaklar-göge yükselen ve insanı simgeleyen⁴¹ ve kireçtaşından yapılmış durumdadır ve “T” biçimli iki figürün “merkezde” yer aldığı bir tören alanı canlandırmasına dayanmaktadır. Tapınaklarda Sekiler bulunuyor. Bu da birilerinin törenleri izlediğini gösteriyor. Tabanlar su geçirmez malzemeden inşa edilmiş durumda. Bu da sıvılı bir ayin yapılmış olma ihtimalini

³⁹ Kazı sonuçları da benzer bir görüşü doğrulamaktadır. T Biçimli dikilitaşlar törensel yapı olasılığını mutlak biçimde gösterdiği için: “Göbeklitepe’nin “kutsal alan-kutsal tepe genel konseptine” eklenmesi gerekmektedir...” Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu , s. 121.

⁴⁰ “Yapılar birbirini çevreleyen dairesel taş duvarlarla oluşturulmuştur. Yapıların ortasında iki tane, uzunluğu 4-5 metreyi bulan ve kabartmalarla bezemeli kireçtaşından yapılmış T-biçimli dikilitaş bulunur. Aynı tarzda şekillendirilmiş ama daha küçük boyutlu, 3-4 metre uzunluğunda dikilitaşlar yapıların iç ve dış çeper duvarlarına, hepsi merkezdeki iki büyük dikilitaşa bakacak şekilde yerleştirilmiştir...” Göbeklitepe Kazısı 2010 Yılı Raporu s. 121.

⁴¹ Prof. Schmidt, bunların insanı simgelediği hususunda emindir. Bu yöndeki bulgular az sayıda olsa da... Bk. Schmidt, s. 116. Kollar yandan uzanır ve parmaklar ön tarafta, mekanın kutsal niteliğini doğrularcasına-Namaz’daki göbekte bağlama-ya da Buddha figürlerindeki meditasyona uygun şekilde, birleştirilmiştir.

güçlendiriyor. (KAN, su veya İÇKİ)...⁴² Merkezdeki bu iki figürü çevreleyen yuvarlak duvarlarda, onları izlediği açık olan başta T biçimli figürler bulunuyor.⁴³ Bunların sayıları ise tapınaklara göre değişiklik gösteriyor. 30 metre çapındaki D Tapınağındaki izleyici T'lerin sayısı 11 civarında. 40 ton ağırlığındaki kireçtaşından yapılan bu figürler yaklaşık 4-6 metre boyunda ve yaklaşık 2 kilometrelik bir mesafeden taşınmış durumda. Söz konusu tapınaklar "sık aralıklarla" doldurularak gömülmüştür. Ancak bilimsel çalışmalar bu zamana kadar, kaç tanesinin aynı zaman diliminde var olduğunu anlamaya olanak tanımaz. Ama tıpkı Çayönü gibi bu bölgenin de 2000 yıl gibi uzun bir dönem kullanılmış olduğu sanılıyor.⁴⁴ **(B)-Sihirsel Düşünüş ve Analoji:** Aşağıda, özellikle "menhirler" olarak bilinen Tapınak geleneğinin bilinen örneklerinden yararlanarak genel bir çerçeve sunmaya çalışacağım.

Ancak bu aşamada birkaç husus üzerinde ön bilgi sunma gerekliliği duyuyorum: Öncelikle, taş ve kayaların dinin en ilkel formlarından itibaren kutsal bir nitelik taşıdığını belirterek başlayacağım. Bu kutsallık "analojik" düşünme sisteminin bir sonucudur. Medeniyet öncesi toplulukların doğa ile kurduğu

⁴² Prof. Özdoğan, Göbekli Tepe'yi Anlamak, s. 48. Aktüel Arkeoloji. A.g.m

⁴³ T Biçimli figürler, yalnızca Göbeklitepe'de değil, tüm bölge coğrafyasında bulgulanmıştır. Göbeklitepe'ye kuş uçuşu, doğuya doğru 38 km uzaklıkta bulunan Karahan Tepe'de, yine Göbekli Tepe'nin 32 km batısında Gre Hut yerleşkesinde ve Karahan Tepe'nin 10 km batısında ve 15 km kuzeyinde T Biçimli figürlere sahip alanlar tespit edilmiştir. Bk. ÇELİK, Bahattin. Göbekli Tepe Yalnız Değil. Aktüel Arkeoloji. Ağustos 2015.

⁴⁴ Prof. Özdoğan, Göbekli Tepe'yi Anlamak, s. 50...

ilişkide hakim düşünüş biçimi olarak tanımlayabileceğimiz “büyüsel düşünüşün” türevi olarak “analojik düşünme”⁴⁵ bir olguyu, diğer bir olguya benzeterek ve çağrışımlardan yararlanarak açıklamak şeklinde tanımlanabilir.⁴⁶ Antropoloji ve budun bilim çalışmaları ilkel toplulukların “sihirselsel düşünüş” sistematüğinde “analojinin” kapsadığı yer hakkında doyurucu açıklamalarda bulunmuştu.⁴⁷ Bu düşünme modeli, yaşamın tüm zorlayıcı-tehditkar potansiyeli içerisinde ve insanı kaygılandıran aktvitelerde “çözümleyici” ve güç bağışlayan bir potansiyel taşımaktadır. Savaşlarda güç sağlayacağı inanışını yaşatan bir Kızılderili kabilesi Iowalar'ın Kartal klanında saç iki püskül baş önünde, bir tanesi de arkada bırakacak şekilde düzenleyişinden, bireyin ön dişlerinin çekilerek, "beyaz bulutlar ortasında siyah bulutlar" benzerliğı yaratarak, yağmurun yağmasını sağlama umudu, büyü aktvitelerini de yönlendiren özelliğıyle, dikkat çekicidir.

Bu aşamada “çağrışım ve benzerliklerin” yarattığı ilk geleneğı dikkat çekme fırsatına kavuşmuş bulunuyorum. Benim “benzerliklerin gücü” olarak betimlediğim bu parantezde, “benzerlikler ve canlandırmaların” gerçek varlığı temsil ettiğı

⁴⁵ İnsan için "etkin düşüncenin" başladığı dönemin hakim sistematığı "Sihirselsel Düşünüş" olarak tanımlanabilir. Analojik-düşünüş ise, sihirselsel düşünüşün, en iyi tanınan, en çok karşılaşılan biçimi olarak aktarmaktadır. Daha geniş bir açıklama için bk. Şenel, A. A.g.e. s. 100...

⁴⁶ Türk Dil Kurumu-benzeşim-benzeşme “ismi” ve “dil bilgisi açısından örneksene” ile mantık andırışma olarak açıklamaktadır.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5571c859b70284.18277341

⁴⁷ Bir örnek olarak Bk. Roux, “Altaylı evrende algılanabilen her şeyin kendisine benzediğıne inanır...” Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. s. 31... Kabalcı. İstanbul 2005.

inancı hakimdir. Söz konusu açıdan en yetkin örnek, Paleolitik dönem mağaralarındaki canlandırmalardır. Bilim adamlarının, bu örneklerle ilişkin incelemeleri, “mızraklanmış ayı heykelciklerinin” ve can çekişmekte olarak gösterilen bizonların “gerçek hayata” bir etki sunacağı hususundaki belirlemelere işaret etmişti. Bir diğer deyişle, “büyüsel bir ayın ya da aktivite, sembol ya da canlandırma ile gerçek varlık arasında” bir fark yoktur. Bir canlandırma/ideadır ve gerçek canlıyı temsil eder. Prof. Rivers’in belirttiği gibi “ayın olması istenen olayın” canlandırıldığı bir tiyatro sahnesidir.

İkinci parantezde ise “parça-bütün” ilişkisi olarak tanımlayabileceğimiz bir davranış sistematüğünü buluruz. Burada ise, “benzerliklerden” ziyade “bedenden kopartılmış” bir uzvun parçanın, “bütünü” temsil ettiği inancı yaşamaktadır. Bu özellikle “modern” dünyaya dek yaşamaya devam etmiş geleneksel kültür uygulamalarında ve büyü ritüellerinde -vudu ya da kara büyü vb- kullanılabilir. Freud, İngiltere kırsalında oldukça geç dönemlere dek, yaralanmalara sebep olan aletlerin temiz bırakılması geleneğinin yaşamakta olduğunu aktarır bize. Öyle ki 1902 yılında Norwich kentinde bir kadın, paslı bir çivi batması nedeniyle tetanostan ölmüştür. Freud’un aktardığına göre kadın çivinin batmasının ardından tedavi yöntemi olarak kızına, çivinin yağlanması komutunu vermiştir.⁴⁸

Benim Göbeklitepe olgusunda, biraz aşağıda tapınakların gö-

⁴⁸ Benzer örnekleri çoğaltan Freud, yaralı bir Malenezyalının, kendisini yaralayan yayı, “soğuk bir yerde” saklamak suretiyle “yarasının” iltihaplanmasının engelleneceğine inandığını aktarır. Fakat “der Freud “Yay düşmanın elinde kalırsa, yaranın ateş gibi acımasını ve iyice iltihaplanması için yay kesinlikle bir ateş kenarına konur...” FREUD, Totem ve Tabu s. 103.

mülmesini “verimlilik” kaygısı ile ilişkili olarak açıklama çalışmam sihirsel düşünüşün “benzerliklerin gücü” olarak betimlediğim kısmı ile ilgilidir. Bu ilişki yaygın olarak görüngülerden beslenir; ilk insanların kayaların çürümezliği ile insanın “uzun süre dayanıklılığını sürdüren kemikler arasındaki ilişkiden etkilenmiş olması olasıdır.⁴⁹ Söz konusu etkileşim öylesine güçlü bir gelenek yaratmıştır ki, Hall’ın ifadesiyle “İlkel dünyadan modern insana dek tüm medeniyetler, taş-kayayı, Tanrısal kalıcılık ve istikrarla ilişkili olarak” sunmaya devam etmiştir. Kitab-ı Mukaddes sayfalarından hareketle oluşturulacak küçük bir sınıflama dahi bu iddiayı ispatlamada yeterlidir:

“Mesih’in kilisesi üzerine inşa ettiği kaya, inşaatçıların reddettiği köşe taşı, Yakup’un dikip yağladığı taş sütunu, Davut’un sapan taşı, Kral Süleyman’ın Tapınağında sunağın yapıldığı Moriah taşı...⁵⁰

Elbette taşın işlevselliğine değinmeden geçilemeyeceği hususunda Hall’ın görüşlerine katılıyorum. Keskin uçlu taşların ilk insanın etkili silahları olarak işlev görüşünden, sarp uçurumlar ve kayaların koruyucu ve kollayıcı sığınma mekânları olarak oynadığı rollere kadar, dini duygulara olanak tanıyan “şükran” duygusu doğmuştur. Taş ile ulaşılmış bir başarının yarattığı coşkunluk, dinler tarihinde izleri tartışılmaz bir geleceğin ortasına bırakır bizi. Anma ve saygı kültürü doğar; Hall’ın deyiimiyle: “İlkel başarıların işaretleri ve anıtları olarak

⁴⁹ Konuyla ilgili bir yorum için bk. ROUX, Jean-Paul. Orta Asya’da Kutusal Bitkiler ve Hayvanlar, s. 31’de şu ifadelerde bulunuyor: “...(İnsan)... dikkatini hiç yok olmayan bir biçim olan kemiklere yönelterek etin çürüdüğü gerçeğini görmeyi reddetmek ve buradaki yaşamdan farklı olamayacak bir yaşamı sürdüreceğine umutsuzca inanmak...”

⁵⁰ HALL, Manly P. “Tüm Çağların Gizli Öğretileri”, s. 293. Mitra Yayınları, Nisan 2008. İstanbul. Türkçesi Murat Sağlam.

taş dikilir” ... Böylece, taşın yarattığı güç algısı sabit ve bozulmaz hale getirilir. İnsan bir Tanrı kurgulayacaksa, taştan yararlanır artık.

Yine de işlevselliğin açtığı kapıdan geçer ilk insan düşüncüsü ve karmaşık spekülasyonlara varır. Öyküler kayaların kutsallığını anlatır ve kemiklerden doğan insanları. Hikâyeye göre Demir Çağı biterken, Tanrıların gazabından kaçmayı başaran iki kişi, Deucalion ve Pyrrha, kurtulmak için sığındıkları bir Tapıntan, “annenizin kemiklerini arkanıza doğru fırlatın” öğüdü almıştır. Kahramanlarımız, bu isteğe, yerden “taşlar” olarak fırlatmak suretiyle katılır. Hall: “Toprağın bütün yaratıkların Büyük anası olduğunu algılayarak...” demektedir. İşte öyküye göre, atılan taşlardan erkekler ve kadınlar ortaya çıkacaktır.

Kemiklerin insan yaratmaya muktedir gücü, Şamanizm’de de tekrarlanmaktadır. Bu dini ideolojinin “kemik gömme”nin verimlilikle ilişkisi⁵¹ göz önüne alındığında süreklilik ve dayanıklılık bağlamında toprağa bir güç transferi gerçekleşmiş olur.⁵² Canlıların kemikleri-doğanın kemikleri(kayalar-taşlar) arasında kurulan analogik ilişkinin, yürütülen bir ayinin “doğanın-erkek ya da kadın-içinde-özünde(iç organlarında) yapılan bir ritüel olarak betimlenmesine olanak veren delillere de ilerleyen sayfalarda temas etmeye çalışacağım. Daha önce de değindiğim gibi bu çaba, Göbeklitepe Tapınaklarının büyük uğ-

⁵¹ Bk.“Taşın değişmezliği onun Tanrı için uygun bir sembol olmasını sağlamıştır...” Hall, a.g.e. s, 294.

⁵² Eriha’dan çıkarılan 491 insan iskeletinden yalnızca 200 tanesinin “bütünlük” teşkil ettiği bilgisini veren Prof. Schmidt, çok değil yalnızca bir önceki paragrafta Paleolitik kültürle ilişki “din vurgusuna” rağmen, kemiklerin gömülmesi gibi paleolitik döneme özgü ritüellerin

raşlar sonucunda oluşturulduktan sonra, neden gömüldüğü gibi tartışmalı ve bilinmeyen bir konuya da ulaştıracaktır bizi “Savunma”, kutsal gizleme ya da “yabancı bir topluluğa ait” öfkeli bir kalkışma olma gibi akla ilk gelen açıklamaların ötesinde “ritüel” amaçlılık olasılığına temas etme olanağı sunar.

Diğer taraftan, kutsal bir canlı olarak betimlenen “bir doğa unsurunun”-mağara, yer altı, ağaç kovuğu ya da maden gibi içine izinsiz girme hususundaki hassasiyetlerin arkaik dünyada yaygınlığına dikkat çekmeliyim. Bizzat taşların, kaynaktan zorla söküldüğü ve bin bir zorlukla taşındığı faaliyetler, açık biçimde arınma(abdest alma ve dini temizlik gibi) ve korunma(Şeytan’a karşı haç çıkarma gibi) önlemlere ihtiyaç duymuş olmalıdır. Elbette madenler çok eski zamanlardan beri “taş” türü olarak görülmekteydi. Madencilik uğraşındaki kutsiyet, kaya ve taşlara da temas eden “kutsallık” bağına açık göndergeler taşır.⁵³ Bu husustaki etki, belirgin biçimde Antik Simya çalışmalarına yansımıştır. Söz konusu faaliyetleri yönlendiren arınma ve temizlik ritüellerini motive eden temel unsurun, madencilik sanatının “toprak altı”nı/Ana’nın rahminde büyümeye eğilim gösteren gizlilik alarına müdahaleden kaynaklandığı hususunu örnek olarak verebiliriz.⁵⁴

⁵³ Prof. Zeki TEZ, metallerin taşlardan ayırt edilmediği bu döneme “Doğal Maden Evresi” ismini vermektedir. TEZ, Zeki. Prof. Dr. “**Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi**”, s. 9. Doruk Yayıncılık/Bilim.Ocak 2012 Ayrıca bk. Childe, Tarih öncesi Mısır’ında bakırın eritildiğinden habersiz olan bölge halkının, bakır madeninin üstün bir taş türü olarak görmesi değerimi hk. Tarihte Neler Oldu? s. 135. Alan Yayıncılık. Çevirenler: Mete Tunçay-Alaeddin Şenel. İstanbul.

⁵⁴ “Maden işleme ocaklarının” ve demirci atölyelerinin “toprak ananın rahminin yapay bir tekrarı”, yüzyıllara yayılacak bir olgunlaşma edimini ölçsüz biçimde hızlandıran, bu bağlamda aşırı bir günah tehdidi taşıyan mekanlar olarak görülmüş olduğu fikrini belirtir Mircea

Taşların taşınması, insan seferberliği ve yoğun işgücünün beslenmesi gibi ayrıntıların, "sınıflı" bir topluma işaret ettiği şeklindeki tartışmalara ise daha fazla değinmeyeceğim. Ancak burada şu kadarını söylemeliyim ki, Mısır ve sonrasında Mezopotamya gibi ilk büyük medeniyetlerden kalan belgeler, Tapınaklar için yoğun bir işgücünün zorunlu olduğunu gösteriyor. Bu hususta çok sayıda çalışan ordusunun seferber edildiğini ve özellikle köleci düzenin olanaklarının uzun süre devam ettiğini biliyoruz.⁵⁵

ELIADE. Maden ocakları, toprak anarın rahmine saygısızca bir giriştir; bu durumda buradan zorla koparılan cevherlerin işleneceği atölyelere giriş çıkışlar dini önlemlerle sınırlandırılmıştır. Kurulacak olan mekan, anne karnının kutsallığını taklit eden donanımına sahip olmayı başarabilmelidir; topraktan koparılan embriyonun yasak doğumunu yönetecek olan bu merkez, kozmik bir dölyatağıdır. Onun kutsallığı, yapay doğumun kanallarında da yaşatılmalıdır. Bk ELIADE, M. "Babil Simyası ve Kozmolojisi", s. 81-82. Kabalıcı Yayınları. 2002. İstanbul. Çevirmen. Mehmet Emin Özcan.

⁵⁵ Görkemli tapınaklarla ne zaman karşılaşsak, iş gücünün yoğun olarak seferber edildiği bir çalışan sınıfının varlığına-olasılıkla köleliğe de rastlarız. XIX ve XX. yüzyılda yapılan arkeolojik kazılar "özellikle" Sargon'un Sarayı gibi "muhteşem" mimari yapıtları gün ışığına çıkarılmıştır. Messadie, "bu inşaların... iktidar merkezlerinin koskoca şatafatının dünya tarihindeki" emsalsizliğine dikkat çeker ve ekler: "Çok daha geniş halklara hükmeden Çin imparatorları ya da Hint imparatorları bile böylesine görkemli bir kibre tanıklık etmemişlerdir..." Alıntı için Bk. MESSADIE, G. Şeytanın Genel Tarihi, s. 177. Kabalıcı Yayınları. Birinci Basım. 1998. İstanbul. Çeviri: Işık ERGÜDEN. G. Childe da "Tarihte Neler Oldu?" isimli yapıtında, yukarıdaki örneklerden çok daha öncesine, olasılıkla İ.Ö. 4000'lere dayanan bir sınıfın varlığından söz ederken, abidevi yapı inşaatların ya köle olarak, ya da merkezi bir denetim altında işçi ve hizmetli olarak çalıştırılmış kişilerden bahseder. Bk. A.g.e s. 110 ve sonrası. Benzer bir durum Mısır'ın abidevi yapıları için de geçerlidir. IV. Sülale'den Keops'un, Büyük Piramit yolunda Mısırlılar üzerindeki baskısı, Yunan tarihçisi Herodot zamarunda dahi bilinmektedir. Tarihçi şöyle yazmaktadır:

3- **Topluluğun ekonomik uğraşı ve yerleşik hayat:** Bir diğer tartışma da Göbeklitepe Tapınaklarının toplayıcı-avcı gruplar tarafından inşa edildiği şeklindeki bildirimler üzerinde yürüyor. Şayet doğruysa, kült yapı ve tapınak inşaatının “tarım toplulukları” ve medeniyetle birlikte doğduğu şeklindeki yaygın kabulün değişmesi gerekiyor. Bilimsel kaynaklarca ifade edilen bu yaygın görüşe rağmen ben Tapınakların tarımcı-ya da-karma ekonomik faaliyetler yürüten kişiler tarafından yapıldığı kanaatindeyim. Bu tezin olanaklarını ileride sunmaya çalışacağım. Bununla birlikte, ekonomik faaliyetlerin en azından tartışmalı bu niteliği karşısında oluşturulan kutsal mekâna çöreklenmiş, “sabit” bir yaşam kurgusunun oluşmuş olduğu fikrine katılıyorum. Çünkü “kutsalın” söz konusu tezahürü, evrenin merkezini oluşturur. Bu kozmik algı, çok daha geç dönemlerde, özellikle Sümer kentlerinde, merkezinde Tapınağın bulunduğu bir kent yaşamı kurgusuna evrilmiştir. Bunun izlerine çok daha geç dönemlerde, rastlamaya devam ediyoruz.⁵⁶

4- **Tapınak Formları:** Göbeklitepe Tapınağı’nın dinler tarihi açısından en zengin örgüsü, gerek dikilitaşlar üzerindeki

“...Herkesi kendisi için çalıştırmıştır. Kimisini Arabistan’daki taş ocaklarından Nil’e kadar taş çekmeye yollamış; kimilerine de bu taşları gemilere yükleyip karşı kıyıya geçirmek, oradan da Libya dağlarına kadar taşımak işini vermiştir...” Herodot, Tarih. s. 129. İş Bankası Yay. 1. Baskı. Çeviren: Müntekim Ökmen.

⁵⁶ Göçebe bir kavmin, yerleşik hayata geçişi ve bu dönüşüm sürecinde kurulan tapınağın simgesel rolü üzerine en belirgin örnek, İsrailoğullarının Kral Davud’un oğlu Kral Süleyman döneminde inşa edilen “1. Tapınak”tır. Daha öncesinde kutsal mekân olarak çöl göçebelerine özgü “Çadır”ı kullanan ve Kutsal Ahit Sandığı’nı burada muhafaza eden topluluk, Tanrı için bir Tapınağa sahip olmalarının ardından yerleşik hayata geçecektir. Bu husustaki bildirimler Tapınak ile ilgili bilgiler hakkında Kitab-ı Mukaddes, II. Tarihler Bölümü. 526 ve sonrasında bakabilir. Kitabı Mukaddes Şirketi, Şubat 2005.

simgeler ve gerekse arkeolojik bulgularla oluşturulur. Açığa çıkarılanların tüm içinde en iyi korunmuş durumda olan "D" tapınağı –elips biçimli bir form oluşturuyor. Bu form, B Tapınağında Daire, C Tapınağında ise Spiral şekildedir. Bu formların çözümlemesini bugünden hareketle yapmanın imkanı yok. Ancak Psikolojideki Jung ekolünden hareketle, bunların "arketipik" olduğunu, gök cisimlerine ya da doğaya ilişkin gözlemlerden kaynaklandığını ya da vücut organlarını temsil ettiğini düşünüyorum.⁵⁷ Bu husustaki delilleri ilerleyen bölümlerde sunacağım.

- 5- **Şamanizm ve kutsal ruh olasılığı:** Tapınak Yoğun biçimde, hayvan çizimleri içeriyor. Bunlar yüksek olasılıkla, tapınakların inşa eden insanların tanıdıkları-bölgede yaşayan hayvanların temsidir. Şamanizm'de günümüze dek yaşayagelen doğa unsurunun ruhu inanışı (nehir, göl, orman ya da dağın hakimi olan ruhu) inancıyla kurulacak bağlantı yalnızca olasılıkları ifade eder. Yine de söz konusu hayvan figürlerinin, bu bölgede yaşayan "hakim ruhun" gözetiminde-belki de yarattığı-canlı türleriyle ilişkili olması muhtemeldir. ⁵⁸ Bu tema Yine Kitab-ı Mukaddes'te "çalıdaki sakın" olan biçiminde ifade edilen "dağın

⁵⁷ Megalit Tapınakların insanın iç organlarından hareketle açıklanma eğilimleri geç dönemlerde daha da belirgin hale gelir. Malta'da yer alan Tapınaklarla ilgili tartışmalara değinen M. Eliade, kimi uzmanların "böbrek" kimilerinin ise "rahim" benzerliği üzerinde durduğunu belirtiyor. Bu halde: "... Bir tapınağa girmek yerin karnına, başka bir deyişle yeryüzü tanrıcısının rahmine girmekle eşdeğerti. Sanki ölü yeni bir hayata başlayabilsin diye yeniden toprağın bağrına yerleştirilmiştir..." **ELIADE. M. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi.** s. 152. Kabalcı. Eliade'nin bahsettiği örnekte, Göbeklitepe'nin aksine bir "çatı" vardır. Ancak bunun, ana fikir bağlamında önemli bir ayırım olmadığını düşünüyorum.

⁵⁸ Konuyla ilgili bir yorum için BK CAMPBEL: "Tepeler ve ağaçlıkların kendi doğaüstü koruyucuları vardır ve dünyanın yaratılışına dair yerel tarihin bilinen hikayeleriyle bağlantılıdır." Kahramanın Sonsuz

ve volkanın" ruhu gibi örneklerin de doğruladığı gibi geç dönemlere dek yaşamış olmalıdır.⁵⁹

- 6- **1. Tip semboller: Ritüelikle simgeler:** Göbeklitepe Kült alanı içerisinde açığa çıkarılan semboller yığını içinde ilk sınıfı karşılamak için "ritüel semboller" tanımını kullanacağım.⁶⁰ Dikilitaşlar üzerine özenle-pek gerçekçi biçimde çizilen hayvan figürlerini kastediyorum. Bunlar "çok önemli bir olaya" tanık olması için çağrılan ve herhangi

Yolculuğu, s. 56. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Sibirya toplumları Şamanizm'i üzerinde yapılan etnolojik araştırmalar, her dağın, her gölün ya da nehrin kendisine özgü bir ruhun mülkiyetinde olduğu inanışının yaşamakta olduğunu gösterdi. "... Bu mülk sahibi ruh buralarda yaşayan hayvanlarla kuşların da sahibidir. Onlar burada yaşayan ya da buradan geçen insanları korurdu..." Alekseyev'den alıntılan Dr. HOPPAL, Mihaly. "Sibirya Şamanizm'inde Doğa Tapınımı". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 41,1 (2001), 209-225. Çeviri Prof Dr. ERGİNER, Gürbüz. Ayrıca bk. Çungarya havzasında yaşayan Tunguz ülkesinde "kendi mülkiyetinde yaşayan tek bir hayvanın öldürülmesine cüret edilmeyen bir dağ ve dağdaki beyaz elbiseli koruyucu" ve Moğollardaki inançlar hk. Roux, "orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, s. 174-175. "Bir yerde yaşayan her şey o yerin hakim sahibine aittir" ve ona ait olan mülkiyetin tamamını ona bırakmak demektir..."

⁵⁹ Yanan Çalı mitosuyla ilgili olarak bk. Kitab-ı Mukaddes ÇIKIŞ 3.2. Burada, Horeb Dağı'nda Rab ile "sekin" tarzı bir görüşme yapan Musa ondan peygamberlik görevini almıştır. Musa'nın emir aldığı Horeb Dağı ve-veya kendisiyle iletişim kurmakta olan "çalı"nın, Şamanik formasyonla ilişkilendirilebilir yüzü açıktır. İbrani teolojisi, böylesi yorumlamalara olanak veren veriler içermektedir. Musa'nın beşinci kitabı Tesniye'de Yusuf'un memleketine rahmet yağdıran Tanrı, bunları "çalıda sakin olanın rızası ile" mübarek kılmaktadır. Böylece YHVH isminin ve İbrani Tanrısı'nın "dağa" özgü bir koruyucu ruh inanışına dayanıyor olma ihtimali belirir. Bu yorum çok olası görülmesi de dikkate değerdir.

⁶⁰ Burada "ayinsel" sembeler terimini neden kullanmadığımı, ilerleyen bölümlerde açıklayacağım. Şimdilik, bir kemikleşme yaşandığı ve "ilk anlamın" unutulduğu dini eylem olarak ritüelin, "ayinin" güncel ve anlık kaygılarını karşılamaktan uzak bir kemikleşmeye işaret ettiğini belirtebilirim.

bir türe ilişkin kapsayıcı-soyut bir karşılık içermektedir. Platoncu felsefeye uygun olarak, "idea-" ve Jungçu terminolojinin başat kavramı olarak "arketipik" simgelerdir". O canlı türünü temsil etme hakkı ve yeteneği olan ve taşın üzerine kazındığı için anıtsallaşmış, bozulmanın ve çürümenin uzağına düşen "ruhani temsillerdir". Bu tip seremoni, ya da çizimlere dayanan büyü ayinlerinde, çok daha eski tarihlerde, özellikle mağara resimlerinde rastladığımız konusuna biraz yukarıda değinmiştim. İspanya ve Fransa mağaralarından (Lascaux ve Trois-Freres gibi) günümüze dek ulaşan bulgular, hayvan türlerinin toplayıcı avcılardaki önemini anlamamız açısından önemli veriler sunar. Hayvan figürleri, zaman zaman "kapana yakalanmış" ya da üzerlerine silah saplanmış şekilde resmedilmiştir. Av süreçlerine yardımcı olmayı amaçlayan bu tip girişimler aynı zamanda "dişi" ve "erkek" hayvanların aynı anda resmedilişinde olduğu gibi "verimlilik" kaygısından hareketle oluşturulmuş olmalıdır. Analogik düşünme sistemi, büyü ayinine konu olan figürler ile "gerçek dünyadaki" karşılıkları arasında güçlü bir bağ ve etkileşim olduğu düşüncesindedir.⁶¹ Göbeklitepe örneğinde bu hayvan figürlerinin merkezi alanda gerçekleş-

⁶¹ Bir ayin ya da toplantının, olması istenen bir olayın taklidi olarak işlev görüşü hususunda yaygın bir kabul bulunuyor. Bu çalışmaları ele alan Prof. Rivers bir olayın taklit edilmesinin, o olayı gerçek hayatta da var edeceği inancının "bir büyü davranışının" tipik belirtisi olduğunu belirtiyor. Yalnızca düşmana acı, hüznün vermek amacıyla bir araya gelişlerinden bahseder: "Bu tip bir büyüü icra eden büyücüler, bazı günlerde bir araya gelir ve toplu halde acı çekilir. Yeni Gine'li Kailerin yaptığı büyüün ayrıntıları için bk. RIVERS, W.H.L. "Tıp, Büyü ve Din" s. 28 ve sonrası. Bu tip bir büyü girişiminin tarih öncesi işaretlerinden biri Montespan'dadır. Balçıktan yapılmış ayı heykellerine çok sayıda mızrağın saplanmış olduğunu görürüz. Bu tip büyüler, daha geç toplumlara dek sürmüş olmalıdır.

mekte olan ayine tanıklık etmek amacıyla burada canlandırılmış olmaları muhtemeldir.⁶² O halde bir yönüyle “ruhani bir toplantıdan” ve “ilkel dinlere özgü” kutsalların buluşmasından oluşan bir konseydir bu. Dikilitaşlar üzerindeki tüm figürler-iki tanesi dışında tören alanına dönüktür. Bu iki figür ile ilgili açıklamalarını da ilerleyen sayfalarda yapacağım.

- 7- **Ayinin niteliği ve verimlilik kültürü:** Böylece böylesine önemli ve coğrafyada bulunan tüm canlıların tanıklığını gerektiren olayın ayrıntılarını açıklamak için uygun bir noktaya gelmiş bulunuyorum. Bu soruya yanıt vermeden önce, D Tapınağının merkezinde bulunan iki figürden birinin göğüs bölgesinde yer alan işarete bakmayı öneriyorum. “C” Biçimli bir Hilal’in içine geçmiş “O” Daire ve bunların hemen üzerinde yer alan ve tüm tapınakta çeşitli defalarca işlenen “H” ya da “I—I” simgesi tarafından oluşturulan bir birlik gözüküyor. Kimi uzmanlar tarafından bir tutulma olarak betimlenen bu sahne, simgebilim açısından çok geç dönemlere kadar kullanılmış bir verimlilik simgesinin en ilk halidir kanımca: Syzygy’nin.⁶³ Güneş, Ay ve Dünya ile temsil edilen bu arkaik simge, cinsel birleşmenin ve doğurganlığı sağlayan birleşme anının temsidir ve kozmik bir tekrardır. Tapındaki merkezi figüre işlenmiş “H” temsilinin, taşıdığı değer, kuşkusuz görünür alemin (dünyanın) temsilcisi olarak taşıdığı rolle

⁶² Çizimlerin gerçeği temsil ettiği ya da “gerçeklik alanına dönüşümü mümkün kılan bir unsur”-korku unsuru olarak betimlenmesine olanak veren yorumlar da bu çerçevede değerlendirilebilir. Prof. Schmidt’in de değindiği gibi bu pek “korkutucu” figürler, alanın kutsallığına tecavüz etmeye niyet etmiş kişileri caydırma amacı taşıyor olabilir. İki halde de figürler “canlıdır”.

⁶³ SYZYGY: Kusursuzluğu simgeler. Erkek ve kız kardeşin, tek bir bedende birleşmesi. (Ay ve güneş tutulmalarında, üç nesnenin de aynı hizada olması.

ilgili olacaktır. Burada söz konusu soyut simgenin, ne anlama geldiği önemlidir. Bunu aşağıda açıklamaya çalışacağım; ama olası olan, yalnızca bu bölgede yaşayan varlıkların değil, Tanrısal-kozmik düzenin de bu önemli olaya tanık olmak amacıyla hazır bulunduğu.

2. Tip semboller: Kompozisyon simgeleri: İkinci tip "simgeleri" "kompozisyon simgeleri" olarak tanımladım. Bunlar "canlandırma" amaçlı olmayan diğer bir tür simgeler bütünüdür. Bunların da kendi içinde bir kompozisyon oluşturduğunu görüyoruz. Bu hususta D Tapınağında yer alan 43 Numaralı dikilitaş'ta 'Kanadının üzerinde küre taşıyan kuş' örneğine ve kafası kesik insan motifinin kuşla ilişkili çizimine bakmayı öneriyorum.

İlk figür, güneşin "kanatlı" bir kuş olarak canlandırıldığı geç tarihli mitlerle ilişkili gözüküyor. Özellikle Mısır mitolojisiinde "güneş diskinin" sıradan insanlar ve hatta rahip-kral gibi önemli kişiler için dahi değil, yalnızca Tanrı ve Tanrıçalar için kullanıldığını biliyoruz. Ne olursa olsun, dini bir simge bir kişi ya da canlıya giydirildiğinde onun "kutsal varlık" olarak tezahürü mümkün olur. "İlkel Mitoloji" kitabında J. CAMPBELL'in belirttiği gibi:

"Kutsal işaretlere bürünüldüğünde birey kutsal varlığın tecellisi olur. Yalnızca Tanrıyı temsil etmez, tanrı olur..."

İkinci işaret ise Şamanizme özgü ilkel dini unsurlarla beraber yaşayan toprak ve onunla ilişkili verimlilik kültürünü işaret eden "ritüel alanı" başka ve kanımca "Şaman" ve "Topluluk Ayini" arasındaki gerilimi yansıtan, çok önemli bir figür olarak değer taşıyor. Tüm figürler tören alanını seyrederken, bir kuşla ilişkili, kalkık fallus ve kesik kafasıyla tören alanına sırtını dönmüş bir erkek canlandırmasıdır bu.

Tarihsel dönemlere dek, “kuş” figürü ruhu simgelemiştir. Bu tören alanını terk eden bir “ruhu” simgeliyor olabilir. Bu durumda, bir kurban töreni gerçekleştirilmiş olma olasılığı yükselir. Nitekim “kafasız” olma durumu, aşağıda açıklayacağım dini bir eğilim olarak kafatası kültürle de ilişkiler taşır. Bu, hem ölüm ile birlikte yaşanan dönüşüm-olasılıkla Tanrısalığa doğru-hem de atanın ruhunun ve bilgeliğinin yaşadığı yer olarak “kafatasının” ve kemiklerin toplayıcı-avcı topluluklarda korunmasıyla ilgili olabilir. Bununla birlikte, “kuş”un aynı zamanda Şaman’ın, öte alemlerle ilişkiye girme “uzmanlığına” sahip kişiyi sembolize ediyor olma ihtimalini yüksek görüyorum. Bu durumda itibarı elinden alınmış, ritüele ve toplumsal ayine zorunlulukla katılmaya zorlanmış figürün, kalkık fallusla simgelenen “ilkel dürtülerin” taşıyıcısının temsiline ulaşırız. Burada Campbell’in belirttiği “topluluk ayininde maske giydirilen soytarılara dönüştürülmüş” Şaman kültürünün aşağılanmasıyla ilgili bir bağlantı bulunuyor.⁶⁴ Bu olgu doğruysa, ilk olarak “topluluk ayininin mutlaklaştığını” ve katılımın kutsandığını, dolayısıyla “Şamanizm’den” kopmanın gerçekleştiği bir dini inancı işaret eder. Kuşkusuz bu da “hayvanın” merkezde bulunduğu kutsallık olgusundan, “toprağı merkeze alan” yeni bir dini olguya geçişi gösterir. Bir diğer deyişle topluluk ayini mutlaklaşmış, Şaman, topluluk

⁶⁴ Meksikalı Jicarilla Apaçi Kızılderililerinin yaratılış mitosuna değinen J. Campbell’a göre bu öykü, tarımcı toplulukların, “avcı” toplulukların dini inancına yönelmiş ince aşağılanmasıyla ilgilidir. Öyle ki öyküde geçer, Şamanlar, ilk insanlar, ya da eskinin insanları olarak, topluluk çıkarlarını gerektiren “ortak ritüellere” katılmama yolunda irade gösteren “bencil” kişiler olarak görülmüştür. Ne olursa olsun, ilk insandaki bu bozguncu ruh ve kibir, yola getirilecektir. Şamanlar, öykünün sonunda “maskeli soytarılarla” birlikte, topluluk ritlerine katılım gösterir. Campbell, İlkel Mitoloji s. 236-237

ayininin değişen merkezi kutsallığına uyum sağlanmaya razı olmuştur. Bu bir gelişim aşamasını temsil eder ve Jungcu literatüre uygun ifadeyle, içgüdülerin ayakta olduğu, kötücül bir aşamayı karşılar. İlkel içgüdülerin ya da cinsel faaliyetlerin, dini alandan ve sosyal ritüelden dışlanışına ilişkin arkeolojik delilleri bölge açısından zenginleştirebiliriz.

Buna benzer bir ifadenin 300 yıl kadar sonra Çatalhöyük'te, kafası kesik insan figürüyle ilişkili, Eliade'nin Akbaba benzeri dediği kuş figürüyle gerçekleştiğini görebiliyoruz. Bu figürde de kafası kopmuş kişinin iki yana açılmış kolları olmasa, vücut yukarıda omuz ile başlamakta ve T biçimi oluşmaktadır. Kuş ve insan ilişkisinin bölgedeki yaygınlığı "anlam" arayışına tam olarak yanıtlayacak veriler içerse de, dikkat çekicidir. Nevali Çori'de "terrazo yapısının" son evrelerinde açığa çıkarılan insan biçimli baş heykeli, gagalı olarak canlandırılmıştır. Benzer şekilde pelikanı andıran bir kuş-insan heykeli de, Terrazo Yapısı'nın orta yapı evresinden çıkarılmıştır.

Yine de söz konusu bulgunun belli belirsiz anlamlarından ziyade çok daha emin olduğumuz, Urfa Heykeli'ne kısaca da olsa değinmek daha yararlı olacaktır. Burada da "cinsel" gücün bastırılışıyla ilgili, ama bir önceki örnekten çok daha güçlü bir olasılık görüyoruz. Öncelikle heykelin baş kısmında bir ağız bulunmuyor. Bu belirti, tıpkı, T biçimindeki Göbeklitepe figürlerinde olduğu gibi "önde" birleştirilmiş bir kutsal ayin-saygı ifadesiyle destekleniyor. Bu sonuncusu önemlidir, zira uzmanlar "boyunda" bir ziynet eşyası gibi asılan işaretlerin elleri gösterdiği fikrini taşımaktadır. Heykel büyük olasılıkla gizlemek, ya da bastırmak adına cinsel organlarını kapatmaktadır. Çok sayıda dinde ve seküler hayattaki saygı duruşu olarak, önde bitleştirilmiş bu eller, heykelin statüsü hakkında

fikir vermektedir. Bu kişiler ağzın kilitli oluşuyla, sırları konuşmaları engellenen, derin bir bilgiye vakıf olmayı mümkün kılan bir meditasyon ve kültür olanağının ilk örneğini sergiliyor olabilir.

Şaman'ın küçümsenişi karşısında, rahibin bu yüceltilişi, topluluğun ilkel dini formlardan uzaklaştığını ve ilkel güdülerin temsili olarak Şaman'ın karşısında "sosyal-toplumsal" değerler adına hareket eden Rahip figürünün tarih sahnesine çıktığını gösteriyor olabilir. Bir rahibin farklı bir temsili ise Nevali Çori'de bulunmuştur.

Usturalı kafanın arka tarafından yukarıya doğru uzanmış bir yılan çok daha doğrudan biçimde "bu eğilime" işaret ediyor olabilir. Tüm bunlar" Göbeklitepe ile ilişkili kültürlerde din adamları sınıfının olgunlaşmış olduğunu gösteren bir veri olarak değerlendirmeyi hak ediyor.⁶⁵

8- 3. Tip semboller: Soyut simgeler: Göbeklitepe'de rastladığımız, arketipik ya da kompozisyon içeren sembollerin dışında soyut bir takım ifadeler de rastlıyoruz. Hayvan figürlerinin canlandırılışı ve yoğun olarak doğada gözlenmiş canlıların tasvirindeki sanatsal ustalığın öte yanında literal anlama uygun biçimde simgeler gözüküyor. Bunların en yaygını "I—I" ya da "H" ya da "I=I" şeklindeki bir işarettir. Bu işaret büyük olasılıkla T biçimli iki

⁶⁵ Dikdörtgen biçimli bir dikilitaşa ilişkin bulguları değerlendiren Prof. Schmidt, ön tarafın dar yüzünde yukarıdan aşağıya doğru birbirine paralel biçimde inen bantların anlamının tam olarak çözülmediğini söylese de, bunun "papaz atkısı" şeklinde yorumlanabileceği kanaatinde. Göğüs kısmındaki banklar V biçiminde bağlanmış ve bu da bunların boğaza sarıldığı ve sonrasında da vücudun iki tarafından aşağıya doğru sarkıtıldığı elbise parçalarıyla ilişkilendirilebileceğini belirtir. Bk. S. 77

figürün yukarıda bakıldığında görünen “ I I ” işareti arasında bir bağlılık olduğunu gösteriyor. Bu ilişki bir verimlilik ayınının içrek anlamına uygun olarak iki figür arasındaki teması-el ele tutuşma gibi-bir anlam taşıyor olabilir. Bu anlam, Syzygy simgesindeki rolüyle de paralellik içeriyor. Üçlü halkarın son hali, verimliliği olanaklı kılacak temasın son halkası; doğurganlığın ve kadın-erkek’in “cinsel” birleşimi-belki hermafrodit arketip- ya da kurbanı... Bu kadar açık biçimde yorumlamaya olanak vermeyen ama yine üçlü yuvarlak birliğinin, ufuk çizgisine yarıya kadar gömülmüş üç gök cismi gibi gözükten işaret sistemine de yalnızca atıfta bulunmalıyım.

B- Hayvan Canlandırmaları ne ifade ediyor olabilir?

Şimdi dikilitaşlar üzerindeki hayvan canlandırmaları üzerinde biraz daha durmak için uygun noktadayım.

Bu hususta akla ilk gelen açıklama, hayvan sembollerinin, “avcı”-göçebe topluluklarına özgü ilk atarın-kaynak kahramanın sembolü-“totem” figürü-olarak işlev gördüğü yönündedir. Toplayıcı-avcı sembolizmi ve bir toplantı yeri olarak Göbeklitepe algısına uygun olarak, farklı taşlarda yoğunluğu artan “hayvani figür” o hayvanla temsillenen topluluğu ifade eder kurama göre⁶⁶... Bununla birlikte etnografik araştırmalar “böylesine” bir kült alan inşaatına uygunluk arz edecek şekilde farklı klanları bir araya getirecek bir “ortak inanç” ağı ihtimalini dışlamıştır. Özelleşmiş inanç disiplinlerine sahip gruplar olarak “toplayıcı-avcılar”, kendilerine özgü inanç figürlerinin “diğer topluluklarla” uyumu-evimerizasyonu hususunda bir yol kat etmiş olmalıdır. Ve tarihsel olarak biliyoruz bu zorlu bir süreçtir.

Bu figürlerin “dağın” kutsallığıyla ve onun hakimi olan ruhla-

⁶⁶ Bk. Notroff, Dietrich, Peters Pöllath, Schmidt s. 64.

ya da Güneşle anlaşılan merkezi inanç figürünün, bu bölge coğrafyasında hayat veren arketipsel-idea-tik örnekleri olduğu hususunu hatırlatarak devam ediyorum.

Dikilitaşlar üzerinde canlandırılmış figürlerin başında: Tilki, yaban domuzu, örümcek, turna, boğa ve özellikle yılan bulunuyor. Bunlardan son iki tanesi özellikle üzerinde durmaya değer. Boğa figürü, sıklıkla bilinen anlamıyla verimlilik ve döleyici erkeklik gibi pek yaygın bir anlam taşıyor. Bununla birlikte bu seküler doku, Akad ve Babil'den çok daha önce, Mısır Mitoloji'sinde de "güneş" ile ilişkili olarak düşünülmüştü. Burada güneş yaygın olarak "iki boynuz arasında" durur şekilde resmedilmiştir. Bu halde boynuzlar güneşin taşıyıcılarıdır. Kralların "boynuzlu" biçimlerde resmedildiği Akad ve Babil kültüründe, fazla boynuzun otoritede güçlenme olarak gözüktüğünü biliyoruz. Bu özellikle "güneşin döleyici" özelliği bağlamında da kurulan bir ilişki olabilir.⁶⁷

Açık olan boynuz ile güneş arasındaki ilişkinin, dilbilim açısından ilgi çekici örneklerle evrilmesidir. Boynuz ve Güneş arasındaki "etimolojik" ilişki Michelangelo'nun Musa'yı "iki

⁶⁷ Güneş ve verimlilik ile ilişkisinin en açık biçimde ifade edildiği kültür Mısır'dır. Bu büyüleyici coğrafyada Güneş, insanlara neredeyse hiç emek harcamadan "bolluk" sunar. Onlar: "Toprağı sabanla sürmek ve bellemek zahmetine girmiyorlar, öbür insanların ekmeklerini çıkarmak için katlandıkları ağır işlerden hiçbirini yapmıyorlar; ırmak kenarından çıkar yatağından, tarlaları basar, sular sonra çekilip yatağına döner..." Herodot, s. 93... Nile, "Hapi" ismini taşıyan bir Tanrı olarak tapınım gösterildiği biliniyor. Nil'in taşkınları ve güneşin taşkınlar sonrasındaki etkinliğini gözlemleme şansı bulan Mısırlılar için Tanrısallık, yaşam veren bu unsurlar etrafında şekillenmiştir. Nil'in Habeş dağlarından Mısır topraklarına taşıdığı kalıntılar, alüvyon kalınlığını Delta bölgesinde 25-30 metreye çıkarabilmektedir. Toprağı alabildiğine verimli hale getiren bu edim, diğer taraftan nehir boyuca gerçekleşen su sızmaları ve bunların yeniden toprağa dönüşleriyle zengin vaha kaynaklarını beslemektedir. bk, İNAN, A. "Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti", s. 4. Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2. Baskı 1997.

boynuzlu" olarak canlandırdığı bir heykeline vesile olmuş gö-züküyor. Burada sanatçının İbranice de Parlamak (Güneş Gibi-Koran) ile Boynuz (Keren) sözcüklerinin ortak kökeni olarak KRN'den esinlendiği düşünülüyor. ⁶⁸ Benzer paralel-likler, İsa'ya itibar veren ve onu kral(gibi boynuzlu) yapan ar-ketipsel figür olarak ışıklarda-daire şeklindeki hare- da takip edilebilir. Buradan şu sonuç çıkar: Işık ve boynuz sözcükleri-nin birbirlerinin yerine kullanılabilir.

Göbeklitepe'nin bir diğer popüler figürü de özellikle sayısı ve sonraki dönem dinlerindeki anlam çeşitliliğiyle Yılanır. Çok sayıda dikilitaşa bu figürü görebiliyoruz. Yaygın yorum, deri değiştirme özelliğiyle yılanın sonsuz yaşamın simgesi olduğu şeklindedir. Bununla birlikte zamanla oluşan anlam farklılaş-maları için de önemli olanaklar taşıyor.

Şimdi bu zamana kadar alt alta sıraladığım bu maddelerin bazılarıyla ilgili daha ayrıntılı açıklamalara geçeceğim. Ancak öncelikle, simgelerin kullanımıyla ilgili yaygın bir hataya değinerek devam edeceğim.

⁶⁸ Kitab-ı Mukaddes-Çıkış kitabında, kavmin sapkınlığa düşüşü ve Altın Buzağıya tapma sahneleriyle ilişkili sahnenin devamında, kavmin ya-nına indiğinde, Musa'nın yüzünün "nur"lanmış şekilde beyaz olduğu görülür. Öyle ki bir süre sonra peçe takmak zorunda kalır. Bu benzer-likler yine de yüzeyseldir. Zira, Musa'nın yüzünün "ışıklı bir hale ile örtülü olduğunu" açıklayan bölümler, Kitab-ı Mukaddes'in yazımı ve versiyonlar sorunuyla ilişkili olarak, açıklanmalıdır. Burada yaratıcı-lık bağlamı oldukça zayıftır ve Musa'nın, Tanrı ile görüşmesi sonra-sındaki bir kutsama olmaktan çok "onun imajını" düşürmeyi hedef-lemektedir. Musa'nın yüzünün beyazladığı ve olasılıkla peçe takmak zorunda kalmasına vesile olacak denli "çirkinleştiği" iması ve yabancı milletlerden kadın alınmasıyla ilgili bildirimler bu amaca hizmet et-mektedir. "Elbette bu durum, Musa'yı tam olarak lekelemez," demek-tedir Friedman, "Ancak onu çok da çekici kılmadığı kesindir..." s. 275 ve ayrıca "Musa'nın İsrail'in en büyük lideri ve peygamberi olarak elde ettiği eşsiz yeri yadsıyamazdı... Ama bir şekilde Musa imgesini zayıflatmalıydı..." alıntı için bk. Kitab-ı Mukaddes'i Kim Yazdı. 297.

BÖLÜM: III

SİMGEBİLİM PERSPEKTİFİNDEN GÖBEKLİTEPE

A- Hatalı bir yöntemin eleştirisi: Dini sembollerin genel anlamları üzerine?

Göbeklitepe bulguları dini sembolizm açısından şaşırtıcı bir zenginlik gösteriyor. Buna rağmen, verilerin “hangi dini ideoloji” ile ilişkili olduğu hususunda kesin yanıtlar veremiyoruz.

Bu çözümsüzlüğe rağmen eleştirel bağlam üzerinden yürüyerek “soyut ve genel” bir sadeleştirme işlemi gerçekleştirebiliriz. Daha önce de değindiğim gibi temel sorun, dini simgelerin “yerel”-ve zamansal algılara göre kazandığı yeni anlamların “evrensel” düzey açısından yetersiz kalmasından kaynaklanıyor.

Göbeklitepe yerleşkesindeki sembollerin yorumlanmasında da benzer hatalar yapıldı ki bu bakış açısındaki noksanlık insanlık tarihinin ilk tapınaklarından biri olan bölgede karşılaşılan dini bir sembolün-yılan ve boğa vb- anlamını bugünden hareketle belirlenmeye çalışıldı. Bu hatalı yaklaşım Prof. Schmidt tarafından da eleştirildi.⁶⁹ Yine de Schmidt’in açıklamaların temel problemi, “kültürel” dokunun açılması-yukarıya

⁶⁹ Değerlendirmeler için bk. S, 222-223.

çıkarak ya da içine girerek-halinde “dinsel temaların” belli izlekler üzerinde yürüten evrimleşmiş temel motiflerden oluştuğunu hiçe saymasındadır. Kuşkusuz “bugünün” açıklamaları “geçmişe”, ya da “bin yıl öncesinin açıklamaları” iki bin yıl öncesine” doğrudan uygulanamaz. Ancak dinsel alan “benzer figürlerin evimerizasyonu ile örülmüş geniş bir çerçeve oluşturur. Yerel kabuk soyulduğunda, bire bir değilse bile, ilişkili bir bütün oluşturulabilir.

Schmidt’in Mısır uzmanı Jan Assman’dan hareketle belirlediği “binlerce yıldır değişmeden kalan dini geleneğin merkezinde bulunan” kültürel bellek vurgusundaki terminolojik hata önemsiz gözükabilir. Ancak, “binlerce yıla direnebilen-statik bir güç vurgusunun” kültürel belleği değil, “kültür dışı”-arketipik güçleri temsil ettiğini belirtmeden, mitolojik gücün bugün bile insanı etkileyen karizmasına ilişkin tezlerini delillendirmeye geçmem. Kültürel belleğin, tekrar tekrar kesintiye uğradığı ya da zayıfladığı hususunda Schmidt’in tespitleri doğrudur ancak; yazı ya da alet geliştirme teknolojisi gibi somut verilerin aksine dini düşüncenin ana kaynağı olarak “kültür dışılık”-coşkunluk verici ilk hatıranın bilinçte edindiği yer-bin yıllarca devam eden kalın çizginin izlerini sürmemize olanak verir. Hatalı olarak kurulan, kültürel bellek ve iletişimsel bellek denkleminin o halde, “kültür-dışı” bellek ve “kültürel bellek” olarak düzeltilmesi gerekmektedir...

Prof. Schmidt’in haklı olarak belirttiği gibi, elbette tek tek semboller üzerine yapılan bu yorumlar, yorumlanan birim açısından, kısmen ya da bir bütün olarak doğruluk payı içerebilir. Ancak, simgenin ve onun hakkında yapılan bu yorumların, Göbeklitepe’nin bütünüyle ilişkisi hususunda bilinmezlik ağı kendisini korumayı sürdürmektedir.

Dini sembollerdeki evrensel anlam, ancak arketipsel düzeyde saptanabilir.⁷⁰ Bu hususta ruhbilimciler, özellikle de Jung ekolü yeterince çalıştı. Kurama göre, “her bir bireyde” kalıtsal biçimde taşınan ve rüyalarda açığa çıkan simgeler-haç-hilal-daire-mandala-labirent vs- ilk anlamları değişmez biçimde bünyelerinde taşır. Jung’un ifadesiyle:

“Oysa gerçek şudur: Belirli bazı fikirler neredeyse her devirde ve her yerde bulunur. Hatta geleneklerden ve göçlerden bile etkilenmeyebilir.”⁷¹

⁷⁰ Bu hususta ruhbilimcilerin görmezden gelemeyeceğimiz incelemeleri vardır. Örneğin Jung şöyle söylüyor: “Modern sembolizmin eski teori ve inançlarla bağlantısı, olağan dolaylı ya da dolaysız gelenekler tarafından gerçekleştirilmemiştir, hatta sıklıkla kuşkulandığı gibi gizli bir gelenek tarafından da kurulmamıştır. En dikkatli bir araştırma bile hastalarımın bu tür fikirler içeren kitapları ya da diğer kaynakları bilme olasılığının bulunmadığını göstermiştir(...) Böyle bir süreklilik, sadece belirli bir bilinçdışı koşulun biyolojik kalıtım yoluyla aktarıldığını varsaydığımız takdirde olanaklıdır.” Jung kalıtımla geçme hususunu aydınlatıcı olarak da ilerleyen satırlarda şu ifadelerde bulunuyor: “Kalıtımla geçtiğini belirttiğim özelliğin, ayna ya da en azından benzer fikirleri yeniden yaratma olasılığı gibi bir şey olduğunu sanıyorum. Bu olasılığa “zihnin önkoşulu ve beyinsel işlevin bir özelliği anlamına gelen arketip ismini verdim.” JUNG, C. G. “Psikoloji ve Din, s. 82-83. Okyanus. 1998 İstanbul. Sembol dilini insanoğlunun geliştirdiği tek “evrensel” dil olarak tanımlayan Erich Fromm da, bu dilin çözümünü yolundaki her adımın “unutulmuş bu dili” yeniden çözümleme anlamına geldiğini belirtiyor. Sembolü “Başka bir şeyin yerinde duran, onun yerini alan, onu temsil eden...” olarak açıklayan Fromm, sembolleri geleneksel, rastlantısal ve evrensel olarak üç bölüme ayırıyor. “Evrensel semboller, insanların kişisel tecrübelerine dayanır. Duygu ve düşüncelerimizi açıklarken kullanılan semboller(dir bunlar) ve tüm insanlar tarafından ortak olarak kullanıldığı için evrenseldir(...) Bu duygusal tepkiler hiçbir ırk veya toplum ile sınırlı değildir ve bütün insanlarda ortak olarak görülür...” FROMM, E. Rüyalar, Masallar, Mitler-Sembol Dilinin Çözümlemesi. S. 32-35. Say. 2014. İstanbul. Çevirenler: Aydın Arıtan- Kaan H. Ökten.

⁷¹ Alıntı için Bk. Jung, Psikoloji ve Din, s. 7.

Söz konusu simgeler tek tek bireyler üzerinde davranışların güçlü yönlendiricileri olarak işlev kazanabilirler. Bunlar bilinçdışının dehlizlerinde, beklenmedik bir anda dışarıya çıkmayı bekleyen fırsatçılar gibidir ve anlamlarıyla ilgili her çözüm ya da çözümsüzlük, ruhsal sağaltımla açıkla ilişkilidir.

Onlar her daim, zaman ve mekanla ya da bireysel anlatım tarzının noksanlıklarında yitirilen ilk deneyime göndermeler yapan ve ilk anlamla bağ içerisinde; onlarla ilişkili güçlerdir. İnsanın hayvanlık aşamasından modern dünyaya uzanan yüz binlerce yıllık zaman diliminde kurulmuş bir kanaldan aktarılır. Bu metafizik sistem, simgelerdeki evrensel anlamın, ancak bireysel derinliğin ve dini bağlamda duygusal eşleşmenin izinden gidilerek bulunabileceğini gösterir. Zamana ve coğrafyaya göre tutum alma ve sosyal organizasyon geliştirme eğilimine sahip otantik-yerel değerler üzerinden değil.

Simgelerin önemi, “bireyin” ilk deneyiminin “din” olgusunu yaratmada oynadığı rolle ilgilidir. Dini simgelerin günümüze dek uzanan ve ilkel toplumlardaki heyecan verici gücünden çok şey kaybettiği açık olan evrimi dahi dini alanın, başta ritüeller olmak üzere, “simgelere”(simgesel tekrarlar-ritüel) dayanmak zorunda olduğunu gösterir. Tüm tek Tanrılı dinler, istisnasız biçimde bu gücün esiridir ve kendilerine özgü her ritüel, figür ya da mit, özgünlük iddialarına rağmen geçmişin bu merkezi anlamına dair, farklı bir dille ifade edilmiş bildiriminden başka bir şey değildir. İsa’nın gökyüzüne yükseldiği Zeytin Dağı, Musa’nın Tanrı ile görüştüğü Sina Dağı ile Muhammed’in göğe yükseldiği Miraç ediminden tutun, vaftiz, oruç ve kurban törenlerine dek her girişimin izi, ilkel toplulukların dahi anlamını bilmediği gerçeklik alanından beslenir. Namaz, Muhammed’in göğe yükselme ediminin tekrarıdır; Vaftiz ise Yahya’nın İsa’nın gücünü onayladığı bir arınma ve

temizlenme olgusunun... Yahudiler ise "Çıkış" vesilesiyle kutladıkları "Mayasız" bayramını kendilerine müjdelenen yurda çıkışın ilk girişimi olarak anımsar.

Sosyal dinlerin "ritüellere" ilişkin bu gerçekliği görmezden gelmesi yalnızca "unutmayla" açıklanamaz. Dinlerin sessiz tavrının kendisi adına işe yarar bir tarafı da vardır; insanlar gibi dinler de "yüzleşmek istemedikleri gerçeklikleri" bastırarak yaşar. Dini kareografilerin tekrarının çözümlenmesine ilişkin bir eğilim oluşsa bile bu, en iyi ihtimalle "bir saygı, anlamı sorgulanamaz dini bir emir ya da "kutsalın anılması" şeklindeki noktalara varmaktan öteye geçemez. Ancak bu yetersiz açıklamanın ötesinde, ortodoksinin bastırdığı güç olarak bü-yüsel düşünüş, rahatsızlık verici bildirimlerde bulunmak için hazır ve nazırdır. "Taklit-simge-sembol, ilk uygulayıcının "tekrarını" değil, bizzat "eylemin" kendisini verir" demektedir sihirselsel düşünüş. Bir kurttan geldiğini düşünen Altaylı, ordunun başında yürüyen bir "kurt" olmadığı zaman onu temsil eden bir bayrak taşır örneğin ve bu bayrak kurdun tam bir karşılığıdır.⁷² Namaz kılan Mü'min, Tanrı ile görüşmenin ortasındadır; kurban kesen Müslüman, İbrahim'in oğlu İsmail'in Tanrı adına katledilmesini engelleyen Tanrısal müdahalenin ortasında bulur kendini. Vaftiz olan birey, "ilk günahın" yü-künü Tanrı'nın oğlunun kendisine sunduğu bir nimet halinde uzaklara atar. Mayasız Bayramı'nu kutlayan her Yahudi, Musa'yı yanı başında hisseder ve Mısır'dan çıkan sanki odur...

⁷² Bkz. Roux, Altay Türklerinde Ölüm, s. 191: "Kurt temsilini taşıyan bayrak kurdun tam bir karşılığıdır ve onun varlığının yerini doldurur dediğimizde abartmış olmayız. Hatta bence bu, o varlığın ta kendisidir..." İşte bu nedenle o bayrağa tapılır. Aynı sayfalarda, "Sülde" sözcüğünün anlamları şu şekilde verilir: "koruyucu ruhlar-Tanrılar, bayrak, mutluluk, refah, hayır duası, amblemli bir bayrak..."

O halde sözcük anlamıyla ritüel, bir tekrardan ibarettir ve sembol olarak değeri zamanla güç kaybeder. Yalnızca dini ideolojilerin "kendi şiirsel bağlamları" içinde değil; bu bağlamların, insan bilincinde silinmeye yüz tutmuş, arkaik kanalların uzunluğuyla gücünü yitirmiş ilksel anlam açısından. Dağ, su, ateş, mağara, gökyüzüne çıkmak-Tanrılarla görüşmek, kurban, temizlenmek; modern tek Tanrılı dinlerden geriye doğru yapılacak yolculuk, her eylem, hareket ve ismin, insanda dini düşüncenin ilk kaynaklarına ulaştırır insanı. Simgeler çözümlenebilirse, Tanrı ile buluşmanın bu simgesel tekrarlarının ardındaki gerçeğe ulaşmak mümkün olur. Böylece dinler tarihinin en ağır küfrüne sürüklenmiş inananı dehşet içinde bırakan örselenmiş gerçekliğe varırız: İnsan Tanrı'dır... İlkel yaşamda dinin gerekliliğini damarlarında hissedemeyen modern insanı "dinsizliğe sürükleyen de" budur.

İlksel deneyimin ve onun yarattığı anlamın- en temel niteliğini ise "insanı" aşan bir güç duygusu oluşturuyor. Durkheim bu gerçeği, "Tanrı toplumun mecazi ifadesinden başka bir şey değildir..." ifadesiyle⁷³ bir yönüyle açıklamıştı. Durkheim'in

⁷³ .Durkheim'e göre, totem de, Tanrı da toplumdur ve toplumdan kaynaklanmaktadır. Açıklamalarında dini düşüncenin insanı aşan, korkutan, onu sınırlayan ve belli dönemlerde belli edimlere sürükleyen basıncı yapısı da, ona güven veren, geçmişini tanımlayan ve coşkunluk hisleriyle hayatı çekilebilir hale getiren olumlu dokusu da toplum kaynaklıdır. Müsterek hislerin, maddi nesnelerle simgelenmesiyle birlikte "totem" ya da "tapınç nesneleri" gibi verilere dönüştüğünü belirten Durkheim, özellikle dini ayinlerde yaşanan coşkunlukların en temel "dini" duyguları kışkırttığı kanaatindedir. "Çünkü bir toplum yalnızca, kendisini meydana getiren fertler yığından, onların işgal ettikleri topraktan, kullandıkları şeylerden ve icra ettikleri hareketlerden değil, özellikle de onun kendisi hakkında oluşturduğu idealden meydana gelir..." *DURKHEIM, E. Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. s. 495. ATAÇ... Ayrıca bk. "Tanrı toplumun mecazi bir ifadesinden başka bir

“insanı aşan güç olarak” toplum’u ile Jung’un R. Otto’dan ödünç aldığı “numinosum” terimi, “bireyi aşan”, “gücünün yetmediği” ve altında acziyet hissettiği, “kural koyucu bir otoritenin” hissiyatıyla açıkça ilişkilidir.

Bu iki düşünürün, dinin kaynağında yatan “psikolojiye” ilişkin açıklamalarında bir aykırılık bulunuyor. Zira. “toplum” numinosum’a işaret eden yegâne kaynak olma özelliği taşıyor. “Toplumsal”, yer yer açık biçimde mücadelesini sürdürdüğü iki “kaynak” olarak “doğa” ve “bilinç dışı” da, bireyi aşan ve onu yöneten güçler olarak soyutlanma-dini veriler ve unsurlar haline gelme eğilimi taşıyor. Ben söz konusu iki unsura “ek bir nitelik” atfediyorum. “Yaşam veren-bağışlayan...”

İşte din, söz konusu olgulara yönelik ilk deneyimlerin “sosyal güçle ilişkisinden” doğar. Kuşkusuz temel bireysel deneyimdir: Kişi bir “aşkın-(numinosum) deneyim yaşar; bunun etkisine ve bilinçte meydana getirdiği değişimin “gücüne” bağlılık ve güven duymaya başlar.

Bilincin değişimle birlikte yaşadığı kendine özgü tutumu -büyüsel ve dine yakın kimyasal değişimi- karşılayan bu gerçek dışı alanın “sosyal” bir bağlam oluşturmasıyla gerçekleşir. Ve Ne olursa olsun, “ilk deneyimin” tekrarını baz alan kalıplara sokma fikri, itikatların ve dogmaların doğum nedenidir. Jung’un deyimiyle:

şey değildir...” s. 274 Din olgusunun kökenindeki psikolojiye açıklık getiren Jung, Rudolf Otto’dan “numinosum” deyimini alıyor. Bu açık biçimde, kişinin keyfi hareketlerinin sonucu olmayan, dinamik bir varlığa ve etkiye dikkatli ve özenli bir şekilde uymaktadır. Jung, Psikoloji ve Din, s. 7. Jung’a göre, “ritüellerin pek çoğu, isteğe bağlı olarak, salt numinosum etkisi yaratmak amacıyla gerçekleştirilir.” A.g.e. s. 8.

“İlk deneyim, bir ritüel ve değiştirilemez bir kurum halinde tekrarlanır ve yeniden yaşanır.”

Arketipik simgelere ilişkin her çözümleme eninde sonunda, ilk deneyimle ilişki kurma gayretini sergiler ve bireyin bu anlamı içinde yaşattığını gösterir. Elbette sembolün, “topluluğun” yerel değerleri ve aradan geçen zamanla birlikte uğradığı kayıp, dini ritüelin, şiirin ve görsel sanatın “ilk anı canlandırma” gayretini görmemizin önünde engel değildir.

İlk deneyim ve onun muhteşemlik hissiyatı, bilinçte meydana getirdiği dönüşümün Tanrı olgusu ile ilişkisi, yukarıda tanımladığım üç unsur merkezinde “üç temel” parçaya bölündü, insanlık tarihi boyunca. Dinin toplumsal boyutu, ritüelleri merkeze alan ve herkesin katılımının zorunlu hale geldiği toplumsal faaliyetlerin ekseninde dönen bir “ritüel” ve “sosyal organizasyon” gücü doğurmuştur. Burada “anahtar” hassasiyet toplumun tüm edimlerine katılımdır. Benliğin yok edilmesi, katılım duygusunun güçlendirilmesiyle mümkün olur:

“Bütün mistik çabalarda esas hedef benlik damlasının bütün’ün okyanusunda erimesidir.”⁷⁴

Mistik anlama ilişkin olarak söylenen bu sözler ilk olarak “doğada yalnız kalan bireyin” yaşama imkânsızlığından beslenmiştir. Benlik-bireysel dürtüler ve güdüler, mistik çaba olarak betimlenen “toplumsal ayinin” kollarında öldürülür; bir erginlenme ayininin ana konusu bireyin yeniden ve toplum için doğumudur. Ölüm ve yeniden doğumla, toplumun bir parçası haline gelen kişi artık, doğduğu kişi değildir. Dinin bireyi, toplum için yaşayan ve davranan kişi olarak meydana gelmesine olanak tanıyan yönetimidir “ritüel”; modern tek Tanrılı

⁷⁴ Alıntı için bk. Campbell İlkel Mitoloji. s. 89...

dinlere “nefsin” ve “dünyevi arzuların” sonlanmasını öneren kökensel gücün de yaratıcısıdır artık. Bir kurban, kendini “toplum” için fedakârca sunan ve kozmik dengenin “sürmesi adına” kendi bireyselliğinden vazgeçen kişidir. Ritüel, “bireysel canavarın”, kendisi için davranma eğilimini, “içine kapalı” içrek(1. Tür mistik) gücünü, bütüne katılımın ve dünyevi kaygıların yitimiyle anamlanan üst düzey (2. Tür mistik)-aşkın-anlama çeviren ritüel ile birlikte “toplum için olma düzeyine” getirir. Elbette bu bir ölüm-doğum çevrimidir; bu yaşamsal eşikler her daim yeniden doğuma işaret eder.

İlkel dünyada “hayatta kalabilmek için gerekli olan” sosyal hassasiyetin edimi, zaman zaman bilinç düzeyinde, zaman zaman da kendiliğindendir. Burada bir sistemleştirme yapamayız, ama kesin olan “yaşam ve organizmanın hayatta kalma zorunluluğunun”, bizzat bireyin içindeki düşmanca tehdit edilmesidir: Bizler için artık bilinç dışında yaşayan, burada kol gezen ilkel dürtülerdir bunlar

Bilinç dışı ile ilgili alan bizi dinin ikinci boyutuna götürür. Bu kol, günümüze dek “İlkel dürtülerin yaşam için sunduğu olanakların mutlaklığından hareketle, Şamanca bir yoldan geçerek, “sosyal bağlamın”, toplumun varlığı için tehdit saydığı ve yok etmeyi amaç edindiği “Tanrı olarak birey” vurgusunu öngören, ezoterik-gnostik-batini vurgulara ulaştı. Bu boyut, topluluk yaşamına duyduğu düşmanca duyguları ve sınırsız öfkeyi bastırarak yola çıktı; çünkü yalnız bir insanın doğa yaşamında var olabilmesi mümkün değildi. Ancak “sosyal” din içinde kendine alternatif bir kanal açtı ve sosyal dinin bireyi topluma ait kılan “mistik” girişimini, üst bir (3. Tür mistik) katman oluşturarak açtı. Görünürde “dindardı”; ancak “bütüne katılma”, kendini bütüne katma ve bütün için çalışma şiarıyla hareket eden topluluğun, tüm bu ifadelerde kullandığı

"bütün" sözcüğünün anlamı olarak "toplum"u reddetti. Topluluğun bireye ve içgüdüsel davranışlara duyduğu öfke, "onda" mistik bir edime-dünyadan geçme edimine dönüştü. İçer dönüş ve içteki güçlere yönelmiş yeni bir saygı ritmi doğdu; buradan "evrende" ve "doğada erime" geleneği oluştu. Gnostik fikir, topluluğun biraz da "bireyi" rahatlatmak için⁷⁵, gökyüzünde-dışarıda gördüğü Tanrı'nın bizzat insanın "içinde" olduğunu iddia etti. Bir yönüyle, kendisine hayat veren ilkel içgüdülerin yeni bir yorumuna ulaşmıştı. Bu durum "içer dönme-kapanma yoluyla" sosyal organizasyonun sınıfsal ilişkilerini reddetme sonucunu doğurdu.

Ona göre Tanrıya ulaşmak için bu ruhban sınıfına ihtiyaç yoktu. İşte dinler tarihi açısından heretizm bu karşıtlıktan doğdu. Dinin sosyal boyutu, ekonomik faaliyetleri ve sosyal hassasiyetleri görmezden gelen "bireysel boyutu" yok edilesi "Şeytanilikle" yargıladı için.

Üçüncü boyut olan "doğru" ise, "bireyin" Tanrılığını savunan ikinci kola öfkeyle yaklaştı ve sosyal din ile ittifak kurdu. Modern Batı Bilimciliği ile zirve yapan bu dini yapı, "çalışmayı" reddeden ve "sosyal organizasyona katılmayı küçümseyen" bilinç dışı ekolüne-şamanca duruşa- karşı, "çalışmayı"; katılımı ve düzenin devamını garanti alan "sosyal din" ile anlaşılan bir yapı kazandı. Günümüz dünyasında "bilimin otoritesine

⁷⁵ Dışlanmış-bireyden uzaklaşmış ve ayrı bir kişilik olarak belirmiş Tanrı, ruh sağlığı açısından yararlıdır. Bu durumda dinin en önemli niteliği bir ikame olmasıdır. "İkame işleminin açık amacı da doğrudan dolaysız deneyimin yerine sağlam yapıli bir dogma ve ritüele dayalı uygun semboller koymaktır... Kilise'nin ve İncil'in otoriteleri geçerli olduğu sürece kişi kendini doğrudan dinsel deneye karşı etkin şekilde korumuş ve savunmuş olur..." Jung, Psikoloji ve Din, s. 42.

rağmen” dini kurumlarla muhabbet içinde “dünyanın hegemonek paylaşımına” razı olması, kuşkusuz bu ikincisinin ona sunduğu eşsiz hizmetlerdendir.

B- İki Simgenin analizi

Burada, her topluluk dininin, simgelerdeki evrensel ortaklaşalığı açığa seren ‘arketipik-bireye ait bir değer olarak içerdiği anlamları eleyerek onlara yeni anlamlar verme eğilimini örneklemek için uygun bir noktadayım. Bu görüşü şu şekilde özetleyebilirim: Herhangi bir simge, yeni bir bağlamda-yeni bir dini ideolojide, orijinal anlamından, yeni sosyal anlama eklenmiş haliyle, değer değişimine uğrar. Böylece tüm aksi iddialara rağmen, dinler çeşitlendikçe, simgeler de özelleşir ve evrensel anlamlarını yitirir. Kurumlaşmış dînlerde evrensel anlam bulma çalışmaları bu nedenle hep “ezoterik” batınikollarla ilişkilidir.

Hemen başlangıçta, Göbeklitepe ile de ilgili olduğunu düşündüğüm iki örnek vermek istiyorum. Schmidt tarafından alanın en yaygın figürü olarak betimlenen⁷⁶ yılan ile başlamayı tercih ediyorum:

- 1- **YILAN:** Yılan figürü, sosyal dinin en olgun biçimlerine dönüşüm sürecinde farklı anlamlar kazanmıştır. İlk insan dinlerinde, özellikle deri değişimi niteliğiyle, “yeni bir hayatın”-yeniden dönüşümün-bilgelik ve gizli seslerin-irfanın simgesi olan Yılan, Harun ve Musa’nın Firavun’un karşısına çıktığı bir sahnede “egemenlik” simgesine dönüşmüştür. Kitab-ı Mukaddes’in Çıkış kitabına göre Ha-

⁷⁶ Schmidt s. 220

run'un asası, eskinin bilgelik temsili olarak Mısırlı büyücülerin Yılanlarını yer.⁷⁷ Sahne aslında eski dünyaya karşı bir güç iddiası taşır, ki bu bilindik bir tekrardır. Her yeni sosyal din, eski dünyanın dinine özgü temel motiflerin uyuşumuna razı olur.

Bu eylem, kimi durumlarda Mısır Tanrısı Thoth'un-İsrailoğulları için Enoch'a-Yunanlılar için Hermes'e ve İslam kültürü için İdris-Hızır/İlyas kültüne dönüşümü gibi olur; kimi durumlarda ve çok daha yaygın haliyle kötülük unsuruna dönüşür. Yılan'ın tek Tanrılı dini sistematik içindeki dönüşümü belirgin örneklerden biridir. Örnekler yaygınlaştırılabilir, Ugarit Tanrısı Baal'in İsrailoğulları literatüründe Şeytan'ın isimlerinden biri haline dönüşü ve yine çok daha eski bir örnek Enuma Elish 'te Marduk'un kazandığı zaferin Babil öncesinin önemli Tanrılarına karşı gerçekleşmiş olmasıyla ilgili kanıtlar oldukça yaygındır.

Yılan Budist literatürde de "üstün bilincin" simgesi olarak varlığını sürdürmeye devam eder. Ancak ilkel anlamlara yönelik bozulma burada da vardır. Omurga ile yılan arasında kurulan özdeşlik, Harun'un Asa gösterisini hatırlatırcasına 'şahlanan" bir şuuru simgeler. Bir üstün insan çıkar böylelikle ortaya, bu ise Tanrısal kişilikleri-peygamber ya da rahip-açığa çıkaran bir özellik olarak dikkate değerdir. Kimi yorumculara göre Harun'un öyküsünde de böylesi bir ayrıntı vardır. Yılan, 'ilksel kötülük" bilinç dışındaki kötülük eğilim ve Jung'un

⁷⁷ "...Ve Musa ile Harun Firavunun yanına girdiler ve RABBİN emrettiği gibi öyle yaptılar ve Harun değneğini Firavunun önüne ve kullarının önünde yere attı ve yılan oldu(...) ve Mısırın sihirbazları onlar da büyülerile öyle yaptılar. Ve her biri kendi değneğini attı ve yılan oldular; ve Harun'un değneği onların değneklerini yuttu..." Bk. Çıkış, Bap 7:8-13

gölge arketipidir. Bunun Asa'ya dönüşümü, bu ilksel güçlere egemenlik sağlamak anlamına gelir. Görüldüğü gibi "kişisel-bireysel bilgelik algısı, budanmış ve dinin sosyal boyutundaki güçlenmeye uygun anlamlar kazanmıştır.

Çok daha eski kültürlerde "yılanın", gündelik hayatta da deneyimlenen karakteristiğiyle "yeniden doğum" olgusunun simgesi olarak okunmuş olabildiğini düşünmek için elimizde yeterince delil var. Ancak birimsel niteliğin öte yanında, "yılan" diğer kudretli canlılar gibi, "vücutlarına" hayvan resimleri kazıyan ve isimlerine hayvan isimlerini ekleyen Mısır krallarının beslendiği güç dehlizinin unsurudur. "Bu türden yılan krallar ve minotaurolar." demektedir Campbell,

"İmparatorun özel bir dünya yaratıcı, dünya destekleyici, sıradan insan bedeninininkinden çok daha büyük bir gücün taşıyıcısı olduğu bir geçmiş anımsatır..."⁷⁸

Göbeklitepe'nin anıtları, "ölümsüzlüğe ulaşma yolunda" taştan bedenlerine bu geçmişin kudretli simgelerini, hayvanların resimlerini kazımış "kahramanların" anıtlarıdır. Onlar kozmik gücün özel taşıyıcıları, ruhsal ve sosyal aristokrasinin üyeleridir:

"Bunlar kültür kahramanları, ve şehir kurucularıdır..."⁷⁹

Bu iddialarımı ilerleyen satırlarda delillendireceğim. Şimdilik başka bir simgeye geçiyorum.

2- Ölen ve Dirilen Tanrı Simgesi Olarak Haç: İkinci örnek olarak HAÇ ('t') işaretini seçtim. Bu önemlidir zira Göbeklitepe'deki "T" biçimli figürler, yerel ideolojilere özgü anlamlarının ötesine geçen "arkaik" kanalın en "ilksel"

⁷⁸ Alıntı için bk. Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu s. 355.

⁷⁹ Alıntı için bk. Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu s. 354.

ürünlerinden birisiyle karşı karşıya olduğumuzu ortaya koyuyor. Göbeklitepe'nin ortaya çıkmasından önceki zaman dilimlerinde "bilim adamları", yalnızca kendi ölçümlerine uyan biçimde "Haç" figürünün eskiliğine dikkat çekmişti.

"Hristiyanlık öncesi zamanlarda ve Hristiyan olmayan toplumlarda haç kullanımı neredeyse evrenseldir..." der Macall Fallow ve ekler

"Hemen her örnekte bir doğa tapıncıyla ilişkilidir..." ⁸⁰

Anlamları değişmekle birlikte "sembolün" kullanımı şaşırtıcı bir yaygınlık gösteriyor. Tüm Amerika kıtasının yerli halklarında "HAÇ" sembolizminin yaygınlığını aktaran William Seymour, Aztek yağmur Tanrısı'nın elinde tuttuğu haçı ve Quetzalcoatl'ın Tolteklere "haç" işaret ve ritüelini öğrettiğini belirtir.

Bu yaygınlıktan hareketle Göbeklitepe'de gördüğümüz T biçimli taş figürlerin "Haç" sembolizmine dahil olup olmadığını anlayabilmemiz için temel bir fonksiyon uygunluğunun aranmasını öneriyorum. İlerleyen sayfalarda, bu zenginliğin en birlidik örneği olarak İsa ve çarmıha gerilme sahnesiyle ilişkilendirerek, Göbeklitepe figürlerinin de "ölüyü diriltme" gücüne sahip anıtların bilinen en eski örneği olarak görülmesi gerektiğini açıklayacağım. Dirilme insanlık tarihinin en eski kayıtlarına dek, ölen "kahraman" fedakâr kurtarıcıya atfedilen bir ayrıcalıktır kuşkusuz. Ve "haç" kendini insanlık için feda eden tüm mitsel kahramanların ortak simgesidir; yalnızca onları ölüme gönderen bir araç değil...

⁸⁰ Haç figürünün yaygınlığıyla ilgili örnekler için bk. HALL, s. 595 ve sonrası.

Hristiyanlıkta 'İsa'nın çarmıhu ve TESLİS(üçleme) baba-oğul-ve-kutsal ruhla, bir diğer deyişle 3 kutsal unsurla ilişkilidir. Oysaki işaretin pagan anlamı, şeklin kendisinden de göreceğimiz gibi dört-4-unsurdan oluşur. Jung, pagan dünyaya ait 'mandala' sembolizminden hareketle, dairenin içine yerleşmiş kare şeklini irdelerken, dört unsurdan-hava-toprak-su ve ateş- bir tanesinin tarihsel düzlemde dışlandığı kanaatini aktarır. Bu toprak ögesiyle simgelenen-kötülük-ögesidir. Gerçekten de İsa'nın döneminde "çarmıha" gerilerek öldürölme oldukça yaygındı ve açık bir aşağılama içeriyordu. Sonrasında Gnostik kavimler, İsa'nın böylesine aşağılayıcı biçimde öldüröllebileceğini reddetti ve onların literatüründe Haç-kötölölğün sembolü haline geldi ya da gerçekliğin görölndölğü gibi olmadölğü, yaşanların farklı bir perspektiften okunması gerektiölğü önerildi.⁸¹

Haç işaretinin 'dört elementle' ilişkisi pagan dünya da bilinmekteydi. Kuşkusuz "toprak" ve "kötölölklöl" ilişkisi net değildir; yine de tercih etmiştir bunu Hristiyan dogması. Kesin olan, ebedi olmayan, bozulur ve çürölöyebilir bir dünya üzerindeki insan yaşamının geçiciliölğini vurgulamaktadır. Bu halde "topraölğın" çekip gidişöl, yeni bir dünyaya, ebedi ve bozulmayan bir dünyaya açılan, ölölmsölz hayatöl işaretlemektedir.

Elbette sosyal dinin ölce indirdölğöl bu sistem çok daha eski uygulamaların bir prototipidir. 'Çarmıha gerilen Kral imgesinin'

⁸¹ Konuyla ilgili olarak Bk. Prof. Şınası GÜNDÖZ. "Sinoplu Marcion'un Gnostik Teolojisi. Marcion, kurtarıcı Mesih'in hayali bir bedene sahip olduölğöl, dolayısıyla onun çarmıh hadisesi de dahil bedensel bir takım faaliyetlerinin de bu çerçevede düşünölmesi gerektiölğöl fikrini, Tekvin'de geçen öl ilahi varlıölğın İbrahim'e gelmesi kıssasıyla delillendirmeye çalışır. Hoşgöröl Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu, 07-08 Eylül 2000 Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitölölü Isparta

bu etkileyici örneği, tarım topluluklarına hatta toplayıcı-avcı topluluklara ait çok eski uygulamalara da gönderme yapan yön taşıyor. Verimlilik amacıyla öldürülen, ön-tarım ve tarımcı topluluklara ait “seçkin kişiye” ait ritüellere.

Çarmıha gerilme sahnesini canlandıran çok sayıda öykü ve modern ilkel topluluklarda saptanan “kanlı kurban” törenlerinin verimlilikle ilişkisi İsa Mit’inde de canlandırılmıştı aslında. “Arketip bir dünya kurtarıcısı” demektir J. Campbell, haçın Doğu Mitleri’ne özgü “aydınlanma” ile ilişkisini açıklarken:

“En önemli an Batı’daki Çarmıha Gerilme’nin bir karşılığıdır. Aydınlanma Ağacı altındaki Buddha ve Kutsal Haç(Kefaret Ağacı) üzerindeki İsa...”⁸²

Bu fedakarlık ritmi bizi beklemediğimiz bir yere götürecektir: Ölüm ve çarmıhla birlikte Tanrı haline dönüşen bir insandan bahsediyoruzdur artık. Durum neredeyse evrenseldir ve göğün kralı-yağmurun efendisi INDRA’ya tapınan insanları, “göklerde oturan bu kibirli” varlığın pek de güçlü olmadığına ikna eden Krişna’nın öyküsüyle karşılaştırılabilir. “Devlerden korkar o” diye seslenir inananlara ve tapındıkları bolluk suları ve güneşin edimi, onun eseri değildir. Bir doğa unsuruna işaret eder Krişna, Göbeklitepe’de yaşandığı gibi, doğanın güçlerini esas alan bir dini hassasiyet ve duyarlılık arzulamaktadır. Gözükmeyen bir yerlerde oturmakta olun soyut bir Tanrı’dan ziyade, nehir, tepe ve Campbell’in ısrarla vurguladığı gibi, Govardhan Dağı’na dikkat çeker. Doğanın gücünün, bir Tanrı’yı gereksiz kıldığı zamanlardır o halde; ve hediyeler, şekerlemeler; bu dağa sunulmalıdır.

⁸² Alıntı için CAMPBELL, J. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 44. Kabbacı.

Çok daha önemlisi, bu tepeye çıkan Krişna'nın, bir Tanrı'ya dönüşmesidir. İkinci bir biçim alır. Sonrasını Campbell'dan okuyalım:

*" Bir dağ tanrısı biçimini aldı ve bir yandan insanların arasında eski biçimiyle dağ kralına tapınırken, diğer yandan insanların sunuklarını kabul etti. Tanrı sunularını aldı ve hepsini yedi."*⁸³

Ve nerede yeni bir din kurulsa, söylemleri, tavır ve edimleriyle "beslendiği" kaynağı sezmektedir kurucular. Yeni din için gereklidir; elbette gerçekten yaşanıp yaşanmadığının önemi yoktur. İsa'nın aslında çarmıha gerilmediğini, tüm yaşlılığı boyunca yaşaya geldiğini savunan Gnostiklerin "realist" eleştirilerine güler geçer ve İsa'nın "bir insan gibi yaşayıp öldüğü" iddialarını taşıyan romanlara öfkelenir Kilise Babaları. Çok daha önemlisi, İsa'yı "kendine eş ya da kendinden üstün kişilerin bulunduğu okullarda inisiye olmuş", Doğu'da, Mısır'da ya da Hindistan'da erginlenmiş bir öğrenci olarak resmeden desteksiz okült yorumlara küçümsemeyle bakar. Çünkü gerçeklik alanının septik sınamalarından azadedir "kurgu". Tarihsel İsa öyküsü açıkça değersizdir,⁸⁴ başta Pau-

⁸³ Alıntı için bk. Campbell, J. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 368.

⁸⁴ Çok sayıda bilim adamı tarihsel İsa'nın imana konu olacak bir değer taşımadığı yönünde fikir bildirmiştir. Bu yaygın görüşe göre imanun konusu olan İsa, tarihsel olan değil, erken dönem Hristiyan tebliğiyle yazıya geçirilmiş olan İsa'dır. Drews ve Robertson'un, İsa'yı tarihsel bir kişi olarak değil, salt bir mitos kahramanı olarak görüşleri hakkında bir tartışma için bk. Prof. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi, s. 228. Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ de Kahler ve Bultman gibi araştırmacıların "tarihsel İsa'nın teolojik açıdan hiçbir önem arz etmediği hususundaki görüşlerini aktarır. Bk. "Paulus" Ankara Okulu Yayınları. İkinci Baskı 2004. Ankara. İsa'nın kurmaca bir karakter olması durumunda dahi, etkileyici özelliğinden hiçbir şey kaybetmediği hususundaki bir

lus olmak üzere “dogmanın” İsa’sının merkezde olması gerektiğini çok iyi anlamıştır.⁸⁵ İsa’nın bu mistik öyküsü tüm dinleri besleyen kanalla bağlantılıdır. Paulus’u çileden çıkaran Yakup önderliğindeki Kudüs cemaatinin statikliği bu gerçekliği anlamamış olmalarındandır. Şayet bir ikna ve propagandif misyonerlik çalışması yapılacaksa, İsa’ya bir çarmıh atfedilmelidir. “Tanrı’nın ilk doğanı olan Kelam’ın cinsel birleşme olmadan yaratıldığını” reddeden paganlara şaşkınlıkla seslenir Justin Martyr, Apology isimli eserinde. Zira onlar tam da buna benzer şeylere inanmaktadır. Martyr haklıdır, buna inanç göstermeyenler, kendi inançlarında bir çılgınlık en azından bir çelişki bulunmaktadır:

“Eğer onun çarmıha gerilmiş olmasına karşı çıkıyorsanız, burada da sizin meşhur Jüpiter oğullarının yaşadığına inandığınız aynı şeyi örnek gösterebiliriz...”⁸⁶

Kurgusal İsa, o halde en “gerçek” kurtarıcıdır; Yahudi toplumunu kasıp kavuran “yerel” değerlerden kopar, Hall’in deyişiyle, “ondan önce gelen sayısız kurtarıcı-Tanrı’nın hayatiyla

yorum için bk. READ, P.P. Tapınak Şövalyeleri, s. 29. Birinci Baskı Nisan 2003. Ankara. Çeviren Sultan Gül Erdem.

⁸⁵ Paulus’un İsa’nın orijinal öğretisinde bir sapma yaratıp yaratmadığı hususunda da tartışmalar sürmektedir. Bir örnek olarak. MARTIN, Sean. GNOSTİKLER. s. 22. “O İsa’nın öğretilerini yozlaştıran ilk kişidir. İsa dağda inananlarına vaaz ediyordu. Oysaki Paulus, çarmıha gerilmiş İsa’ya vaaz etmektedir...” Kalkedon Yayınları. 2010. İstanbul, Çeviren E.Ç. Babaoğlu

⁸⁶ Bu bölümü, HALL, Manly P.’den alıntılıdım. Tüm Çağların Gizli Öğretileri, s. 581-582 Bu bölümde Martyr, aslında paganların inançlarından farklı bir şey söylememektedir. Hal’a göre: “Buradan anlaşılıyor ki Hristiyan Kilisesinin ilk misyonerleri, kendi inançları ile paganların inançları arasındaki benzerlikleri itiraf etme konusunda onların asırlar sonraki haleflerinden daha isteklidirler...” s. 582...

ilgili bilinen olaylara uysun" diye değiştirilmiştir. İsa ilk de-
ğildir ve ondan önce niceleri,⁸⁷ kendisini öldüren insanlar için
af dilemiş, kendi katillerinin şefaatini istemiştir. Kışın gücü-
nün yitirilişinde "ortaya çıkan" Güneş gibi, ölüm mutlak de-
ğildir ve ortada bir çarmıh varsa yeniden doğum vardır.

"Kozmik mecazlar", eninde sonunda İsa'nın hayatıyla karıştı-
rılmış ve "ritüel" yeniden canlandırılmıştır. Hall'in eşsiz ifa-
delerinden yararlanmaktan daha iyisini yapamam:

*"İsa... aslında kendisinden önce gelmiş olan bir dizi Dünya
Öğretmeni'nin örneğini takip etmekten başka bir şey yapma-
mıştır. Uluhiyet'in bütün nitelikleriyle donanmış olan bu
tanrı-insan her insandaki uyku halindeki tanrısallığı sembolize
eder. Fani insan ancak ilahi Benlik ile uyum ve bir olma yo-
luyla Tanrısallığı erebilir. Ölümsüz Benlik ile birlik ölümsüz-
lüğü getirir. Kendi gerçek benliğini bulan kişi kurtarılmış-
tır..."⁸⁸*

Hintli Krişna'nın çarmıha gerilme-bir ağaca asılışı ve onun
asıldığı ağacın dünyanın en güzel kokularını yansıtan çiçek-
lerle bezeniş-öyküsünü anlatan J.P. Mund, Hristiyanlıktan
çok önce, Hindistan'da "çarmıha" gerilme öykülerinin var ol-
duğunu anlatır. Bu kurban insan, kendini alemlere sunan ki-
şidir kuşkusuz ve çok uzaklara, başka bir kıtaya Amerika yer-
lilerinin Quetzalcoatl'ına kadar uzanan esrarengiz bir izlek
sunar. Bu tüylü yılan, doğduğu yer olan denizden çıkarken

⁸⁷ Prometheus, Apollon, aris, Baküs, Buddha, Krişna, Horus, Indra, Ixion, Osiris, Pisagor, Jüpiter, Quetzalcoatl, Semiramis... Tüm bunlar "çarmıhla" mı ölmüştür? Muhtemeldir diye yanıtıyor bu soruyu Hall.. Ama bundan çok daha kesin bir öyküleri vardır bu insanların: "Bütün bu kahramanlar insanlığın hizmeti için hayatlarını vermiş-
tir.." s. 600...

⁸⁸ Alıntı için bk. Hall, s. 584.

yanında neden haç getirmiştir? Öğrettikleri bir tarafa haç, bu kültür kahramanının, mitsel bakış açısını yitirmemiş topluluğunu, acımasız bir yok oluşun orta yerine bırakan anahtara dönüştür. Cortez'in yanında getirdiği haç, yerlilere kendi Tanrılarını ve onun bir gün geri geleceğini hatırlatır. Tarihin bu evresinde dinsel coşku ve heyecan, derin bir yanılgıdır; yerlilerin lideri Hatuey'in yok oluşun kıyım, katliam ve soykırımın bağrında bir hayli geç kalarak anladığı gibi, Hristiyanların tanrıları yalnızca altındır.⁸⁹

Hristiyanlar Amerika Yerlileri'nin kendileri gibi "çarmıha gerilmiş" yarı-Tanrısal bir kahramana inandığını, tapınaklarını Hristiyanlar gibi haç biçiminde yaptığını, Borgianus Kodeksi'nden "iki hırsız" yanında olduğu halde haça çivilenmiş biçimde resmediği bilmez; bilse de umursamaz. Onları çılgına çeviren para hırsı için bu olgu, belki de böyle olmamış olsa daha iyidir. Zaten onların haçı, çapraz biçimde birbirini kesen iki ayağı yerde(X) bir simgedir.

İsevi dogmanın kökenleri bu gerçeklik alanından beslenir; belki bireysel hatırası zarar görür ve ironik olarak sözleri çarpıtılmıştır. Ancak onun bu çarpık hatırasından, evrensel mesajlar çıkar. Bu durumda İsa bir kez daha "kurban" olmuştur. Kendisinden belki de yalnızca ismen yararlanılmıştır ve ama bu evrensel ruha katılım göstermiştir. Katılım, kendini "bütüne"(topluma değil evrene) adanmış bir sunu(kurban) halinde, "tüm nedenlerin" bilgisine, "bütün neden ve sonuçlar"a hakimiyet mertebesine ulaştırır onu. Tanrı ile karışır, arabulucudur; çürümek üzere olanlara, ölümlü dünyada kıvrananlara yol açar. "Celileli İsa'dan" "Kurtarıcı Mesih'e" gi-

⁸⁹ Bartolomeo de Las CASAS, Yerlilerin Gözyaşları.

den şiir budur; dikili bir taşta öldürülen mitsel figürün yarattığı güç, tüm dünyayı sarmalayan bir etki alanı ortaya çıkarır ve “çarmıha gerilme” olmazsa olmazdır. Bu bireysel bilinçten, evrensel bilince geçiştir...⁹⁰

Ritüelin temel unsuru olan “katılım” ve ortak tapınımın içinde, “ölmeye razı olan kişinin” cesaret olarak tanımlanamayacak inanç gücüne temas ederiz böylece. Kim ne derse desin, ölümden sonra yaşanacak olanların safsata olma ihtimalini bilerek ölecek olan odur ve ancak kozmik çevrimdeki rolüne ya da öte dünya inancına duyduğu sadakat hasarsız ise göğüslemeye razı olacağı bir “hiçliğe” dönüşme korkusu taşır insan. Ancak Campbell’in da belirttiği gibi “ritüel” kişiyi yalnızca “metafizik” açıklamanın kıyısına götüren rehberdir. Bu feda edişin arka planını anlatır Tanrısal sözler. “Anne” der Krişna:

“Acı duyma. Kimse yaşayıp da ölmemezlik edemez. Kendini bu şeye sahip saymak yanılmak demektir. Kimse baba, anne ya da oğul değildir. Yalnızca kesintisiz doğum ve ölüm çevrimi vardır...”⁹¹

Elbette, kişi son adımı “kendisi” atacaktır ve bu razı oluş, “kişinin kendi sessiz” deneyimiyle ilgilidir. Dönüşümün kıyısında bu kutsal kişi, sessizdir; Göbeklitepe Coğrafyasında bulunan “ağızsız” başlar, bu temaya alabildiğine uygundur.

“Ölen ve yeniden doğan” Tanrı kültüyle ilişkili geç dönem öyküsü olan Celileli İsa’nın ölümünü gösteren canlandırma-larda-sanat eserlerinde-başı öne düşmüş olarak canlandırılır

⁹⁰ Haça ilişkin alegorik okumalardan birini sunan Dr. Franz Hartman’ın bu doğrultudaki görüşleri için bk. Hall, s. 605: “Kaynağına dönmeye can atan ruh her yerde mevcut, her yere müfuz eden Baba ile yeniden birleşebilmesi için bu kişilik kurban edilmeli ve Evrensel Bilinç özgür bırakılmalıdır...”

⁹¹ Alıntı için bk. CAMPBELL, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 393...

yaygın olarak. Bu düşüşün doğal sebeplerden yaşandığı-dayanaksız kalan baş kısmının, boynun öne kıvrılması suretiyle gerçekleştiği düşünülebilir. Bununla birlikte bu “baş” kısmına duyulan saygı kültürünün uzunca bir zaman devam ettiği tarım kültürlerine özgü dini hassasiyeti hiçe sayma anlamına gelir.

Dinler Tarihi açısından, kafatası kültürü olarak betimlenen bu gelenek, oldukça büyük bir alana yayılmış durumda. Avcı toplulukları işaret eden bulguların bir kısmına Avrupa mağaralarında rastlıyoruz. İ.Ö. 15 binli yıllara, Son Buzul Çağı'na ait Güney Fransa Mas d'Azil Mağarası'nda, bir kaya çıkıntısına gömülmüş kadın kafatası sol göz boşluğuna küçük bir kemik parçası doldurulmuş halde bulunmuştur. Bir diğer bulgu Güney Almanya'daki Ofnet Mağarası'na aittir. Burada da ilkinde 27, ikincisinde 6 kafatası bulunan iki tekne bulunmuştur. Aşı boyası ve kül ile karıştırılmış kafatasları, toplayıcı-avcı kültür dönemine tarihlenmektedir.⁹²

Uygulama, neolitik topluluklarda da sürer; inanç motiflerinin izleri yeni hassasiyetlerle zenginleşmenin ötesinde kendini korumayı sürdürür. Watkins; gömülerin yerleşme içerisinde bulunması ve ölünün kafatasının geri alınması hususundaki yaygınlığa işaret eder. Bunlar: “Neolitik topluluklarda yaygınlıkla görülmektedir...”⁹³ İ.Ö. 7 bine tarihlenen Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait tabakalarıyla Çatalhöyük ilgi çekici

⁹² Burada bulunan kafatasları içinde erkeklere ait kafatasları hediye içermez. Çocuk kafatasları, sümüklü böcek ile birlikte, kadın kafatasları ise geyik dişi ve sümüklü böceklerle birlikte gömülmüştür. Bulgular İ.Ö. 10 bin ile 6 bin arasına tarihlenmektedir. Schmidt, s. 48-49...

⁹³ “Bu nedenle” demektir Watkins, “iskeletlerin çoğunun kafatası yoktur, diğer yandan geri alınan kafataslarının bazıları da evim zemininde sığ bir çukura küçük gruplar halinde gömülü şekilde bulunmuştur.” A.g.m. s. 77. Eriha'da bulunan toplam 491 insan iskeletinden

bir örnektir. Burada da ölümler, evlerdeki yükseltilerin altına gömülmüştür. Karakteristik nitelikleriyle bu yaygın ölüm gömme yöntemi, cenin biçimindedir ve mezarlara hasır, tekstil, deri kalıntıları ve hediyelerle gömülmüştür. Ölümler bir döşek üzerindedir.⁹⁴ Çayönü, Nevali Çori'de ve Göbeklitepe'de de bununla ilgili bulgulara rastlıyoruz. Çayönü'nde açığa çıkarılan bir merkezi yapı içerisinde genç yetişkin erkek ve kadınlara ait 66 adet kafatasını da içeren 400 insanın çeşitli kemikleri ele geçirilir. Bölgede üzerinde insan kanı taşıyan sunak taşlarına da rastlanmıştır.⁹⁵ Nevali Çori örneğinde başlar bilinçli olarak kopartılmıştır. Göbeklitepe'deki bulgular ise gerçek boyutlu ve realist örneklerde de kırılma izleri bulun-

yalnızca 200'ünün bütünlük oluşturduğu bilgisini aktaran Prof. Schmidt, "aşırı şekillendirilmiş şaşırtıcı kafatası buluntularına dikkat" çekmektedir. Bunlar "iskeletin diğer bölümlerinden ayrı tutulmuş, etleri çıkarıldıktan sonra, çamur ve alçı yardımıyla yeniden şekillendirilmiştir. "Deniz kabukları ise genelde gözlerin yerine konulmuştur..." bk. A.g.e. s. 43. Hemen hemen aynı dönemlerde Suriye'de bulunan Jerf el Ahmar yerleşkesindeki deliller ise "ritüel" amaçlı insan kurbanı hususunda çok daha açık deliller sunar. Burada "olasılıkla yamyamlık amaçlı" eylemlere sahne olan "Göbeklitepe'ye benzer" zemin planlarına sahip yapılar içindeki bazı dikmelerde "insan kafataslarına ve ateş çukurunun içinde pişmiş insan kafataslarına rastlanmıştır. Hayden, bkz. s.88.

⁹⁴ Burada en az 500 bütün ya da kısmi gömülmeden bahsedebiliriz. Bunların 84'ü erkek, 132'si ise kadındır. Geri kalan yaklaşık 300 iskelet cinsiyeti belirlenememiş ya da çocuk kişilerden oluşmaktadır. Schmidt, s. 60...

⁹⁵ Bu bilgileri aktaran Hayden, hatalı biçimde "bunların baskın ya da savaş durumuna" işaret ettiğini vurgulamaktadır. "Elde edilen veriler, bu kalıntıların normal bir cenaze ritüelinin parçası olmadığını gösterir..." demektedir, Hayden. Doğrudur; cenaze "ölen" bir kişi için yapılan aktivitelere işaret eder. Ancak ortada bir "kurban" var ise, di-rilme de vardır ve "ölümün" dönüşsüz bir yol olmadığı inancı...

maktadır. Bunların önemli bir kısmı toprağa gömülmüş haldedir ve dolgu toprağının içinde bulgulanmıştır.⁹⁶

İsa'nın başının aşağıya düşmesi kuşkusuz, kafatası kültü ile doğrudan ilişkili değildir. Bununla birlikte kafatası kültüyle ilişkili eski uygulamalarla, özellikle "ikinci beden" olarak düşünülmüş taş menhirlerin işleviyle ilişkilendirildiğinde bu yöndeki anlamı güç kazanır. Taş menhir uygulamalarının özellikle Avrupa'ya uzanan kanadı, arkeolojik olarak "Atalar" tapınımı ya da onunla ilişkili biçimler olarak hizmet görmüştü. Zira "ölümsüz" dünyaya geçişte, ölmüş Ata ile ilişki, bu taş sayesinde sağlanır. Toprağın altına gömülmüş bir taş, günümüze dek yaşayan mezar taşı geleneğini yansıtır.

İsa'nın çarmıh üzerindeki duruşu kollar iki yana açılmış ve bacaklar bitleştirilmiş halde (t) biçimindedir. Kafanın öne düşmesi, ikinci beden olarak düşünülen⁹⁷ "çarmıhtaki" formu bozmaz. O hala bu biçimdeki duruşunu sürdürürken, gerçek beden-kafanın öne düşmesi ya da kesilmesi halinde 'T' biçimine dönüşür. Bu Göbeklitepe'deki dikilitaşların esas formuna işaret etmektedir. Dikilitaşlar bir bedeni mi simgeler? Yüksek olasılıktır; iki yana açılmış kollar "teslimiyeti" ve "bilinçli bir savunmasızlık tercihinin" sembolize eder... Dua ve yakarı, tevazu içinde aydınlanma ve ölümsüz yaşama geçişi gösterir...

⁹⁶ 'Heykeller, yapıların doldurulma süreci sırasında bilinçli olarak merkez dikilitaşlarının aşağısına yerleştirilmiştir...' NOTROFF, J. DIETRICH, Oliver. PETERS, Joris. PÖLLATH, Nadja. SCHMIDT, Ç. Köksal. 'Göbekli Tepe Uygarlığın Doğuşunda-Neolitik Şölenin İzleri. Ak-tüel Arkeoloji Ağustos 2015 s.56

⁹⁷ Konuyla ilgili bir yorum için bk. M. Eliade: 'Büyük olasılıkla bu taşlar ölümlerin ruhlarının bütünleştiği bir tür yedek beden' oluşturuyorlardı. Son tahlilde taştan bir yedek beden sonsuza kadar var olması için yapılmış bir bedendi. Başka bir deyişle onlar ölümlerin konutu, bedenidir...' Ayrıca bk. bir başka yerde: 'İlk ve ana fikir ataları taşla çevrilmesiydi.'

Çok daha önemlisi tarihsel bağlam, bizzat T biçimli “Haçların” yaygınlığıdır. TAV Haçı olarak bilinen sembol⁹⁸ “ritüellik” açıdan işlevselliğe sahiptir. Amerika yerlilerinden Orta-doğu’ya dek, ilkel topluluklarda ritüel esnasında adayın vücuduna-kafatası ya da dudaklarına nakşedilir. Bir özgülük anahtarıdır sanki, “günahlardan” arınma, suçlardan arınma ve özgürleşme sembolüdür...

Kafasız “haç” (T) varsa, kafası olan da vardır. Mısır’ın ankh’ı bir yaşam bağışlayan olarak karşımıza çıkar. Nil’in taşmaları-nın hayati önem taşıdığı bu bolluk ülkesinde, taşkınların ölçümünü işaretleyen mekanik aletin Hayat Haçı’na benzeyen biçimi, hem bu kutsal aktiviteye yaraşır bir kutsal alet yaratır; hem de kutsiyet alanını besleyen anlamlar zenginliğine işaret eder. Haç figürünün göklere yerleştirilmesinin nedenin kesin değildir; Augustu Le Plongeon gibileri, “haç tapıncının kökenlerinde” adına Güney Haçı denilen takım yıldızlarının gözükmemesinin hemen ardından başlayan “yağmurlar” ve gelen bereketle ilişkisine değinirken, işlevsel bir açıklama sunmaktadır.

Kesin olan “haçın” gözükmesiyle birlikte, doğanın kendini yenileyen gücü, mahsulü ve bereketi sağlayan gücün de kendini hissettirmesidir. Bir göçtür; Tanrı gökyüzündedir ve yer-yüzündeki T, gökyüzünde ankh’a dönüşür. Gökyüzünde çar-mıha gerilmiş Tanrıdır artık, haça gerili olduğu halde etrafında bir daire döner... Kozmos onun yer kürede elinden alınan başının yerine yeni bir baş sunar.

⁹⁸ TAV Haçı bir diğer ismiyle TAU Haç olarak biliniyor. Şekil tam anlamıyla T biçimindedir. Hall, Tau Haçını modern T harfine çok benzer olarak betimliyor. “Dikey bir çizgi üzerinde yatay bir çizgiden oluşur ve iki kol eşik uzunluktadır...” a.g.e s. 597...

O halde bir yaşam verendir, Mısır krallarının bağışlayıcı sözcükler dizilen ağızlarında “çizilmiş” olarak durur. Ve çok daha önemlisi, tanrı ve tanrıçalar tarafından taşınan bu güç bağışlayan işaret “kralların” gömüldüğü yerde hazırdır. Geleceğin hayatını ve ölümsüzlüğü anlatır.

C- Daha yüksek bir din

Göbeklitepe Tapınak formunun açık biçimde bir “topluluk” ayinine işaret ettiğini belirterek, kesin olarak doğrulanması en azından şimdilik imkansız olan alandan uzaklaşmayı tercih ediyorum. Bir topluluk ayininin varlığı, özellikle yerleşkedeki gök cisimlerine yer veren tasvirlerin de doğruladığı ölçüde, dinin daha ilkel formlarından -(Totem-ve-Şamanizm)- daha yüksek düzeyi gösteren bir nitelik taşıyor. Durkheim’in başarıyla gösterdiği gibi dinin yaşamın kökenini hayvan ve bitki türlerine bağlayan Totemci ilk dini form ile Animizm’in evriminden doğmuş ve bireyi doğanın bir parçası olarak gören Şamanizm’in aksine Neolitiğe-tarımcı topluluklara ait dinin en karakteristik belirtisi olarak grup ayini, kozmik çevrimin tekrarına dayanır. Göbeklitepe dinine özgü kimi işaretler bir verimlilik ayini ve kozmik çevrimde kendine rol biçen insan topluluklarına özgü bir anlayışın kimi zaman açık belirtilerini göstermektedir. Bunlar medeniyet unsurlarının “tekrar edilmesine” yönelik bağlamlar da içeriyor.

Tarım topluluklarına özgü bu dini hassasiyet, oluşturulan mitlerin “ritüel” tekrarlarını oluşturmuştur. Araştırmacılar tarafından yaygın olarak, Göbeklitepe ile ilişkisi kolaylıkla kurulabilen Sümer-Lahar ve Aşnan Mitosu⁹⁹ bu konuda yeterli

⁹⁹ Tanrı Enlil tarafından, Bilgelik Tanrı’sı Ea’nın önerisiyle yaratılan, Sığırların Tanrısı Lahar ve Tahulların Tanrıçası Aşnan, Tanrılara yiyecek

bir örnektir. Efsaneye göre, insan için büyük önem taşıyan bu medeniyet unsurları-hayvan evcilleştirme ve tarım-Tanrılarca, bir dağda, Du-ku dağında icat edilmiş, sonrasında da bunlar insanlara öğretilmiştir. Enuma Eliş'in büyük su baskınları öncesinde okunması gibi,¹⁰⁰ temel hassasiyet mahsulü tehlikeye atan krizler, su baskınları ya da kuraklıklar gibi, sorunların engellenmesini hedefler. Bu tip dramalar, mitler ve ritüel senaryolar, uzmanların belirttiği gibi, binlerce yıl boyunca Yakındoğu uygarlıklarında egemen olacaktır.

Bu kadarı yine de yeterli değildir; temel mesele "Tekrar edilen şey nedir ve nasıl canlandırılır? Sorusunda düğümleniyor. Kutsal tekrarlar (taklitler), Paleolitik inanç biçimlerinde olduğu gibi, büyüsel aktivitelerdir. Elbette bu sınıflamanın en seçkin üyesi, toprak verimliliğiyle ilgili inanç biçimlerinde ölen ve dirilen tanrılara dair olanlarıdır. Bu yaygınlık, bitki dünyasının temel döngüsünün, doğum, yaşam-ölüm gibi-, tekrarı ve insan ritüelinin bu çevrimin tekrarından ve canlandırılmasından doğan kutsallık ağına sunduğu katkı bağlamında dikkat çekicidir. Bu konuya da ilerleyen bölümlerde döneceğim. Şimdilik biraz daha yavaşlayarak pek açık kutsal temalar üzerinden yürümeyi tercih ediyorum.

İlk olarak -tepe- ya da dağ motifi ve hemen ardından taş -dikilitaş - menhir gibi girişimlerin değerleriyle başlayacağız.

sağlama işini başarıyla yürütemez ve sarhoş olduktan sonra kavga etmeye başlar. İşte bu iki küçük Tanrı'nın başaramadığı görev insana yüklenmiştir. HOOKE, Samuel. Ortadoğu Mitolojisi, s. 32-33. İmge

¹⁰⁰ Her Nisan ayının 1'i ile 11'i arasında organize edilen "yeni yıl" kutlamalarında, Marduk Heykeli'nin hemen önünde, Enuma Eliş Destanının bir bütün olarak okunuşu ya da rahipler tarafından drama şeklinde canlandırıldığı biliniyor. Konuyla ilgili olarak HEIDEL'in, Enuma Eliş çevirisine ilişkin yorumuna bakılabilir. HEIDEL, Alexander. Enuma Eliş-Babil Yaratılış Destanı. Ayraç.

BÖLÜM: IV

YARATICI GÜÇ OLARAK DAĞ VE TAŞ

A- Göbeklitepe ve kutsal mekan olarak dağ

Göbeklitepe'nin çığır açan niteliği, şayet ölçümler doğruysa, Tapınak olgusunun tarihselliğinde yarattığı geriye sıçramada olmalıdır.

Bu aşamada, bir tapınağın varlığından hareketle, topluluğun "göçerlikten" kurtulmuş olduğu yolundaki geleneksel görüşe inancımı koruduğumu söylemeliyim. Böylesi bir durumda da, tarımcı, avcı-toplayıcı ya da karma, söz konusu insan grubunun yerleşik hayata geçmiş bir yaşam sürmüş olma ihtimalinin güçlenmiş olduğu gözüküyor. Göbeklitepe örneği özelinde, inşa edici topluluğun tarım faaliyetinin hangi aşamasında bulunduğu hususu ise belirgin değildir. Ancak kesin olan Tapınaklara dair incelemenin, dini inancın ağırlıklı olarak toprak ve onun verimliliğiyle ilgili bir eksen üzerinde yürüdüğünü göstermesidir. Bundan sonraki bölümlerde bu iddianın delillerini sunmaya çalışacağım.

Kabile kültürlerinin özellikle yaşam ve ölüm arasındaki eşik olarak dağlara, Güneş'in batma edimini gerçekleştirdiği doğal mekânlar olarak hatırı sayılır bir kutsallık yüklemiş olduğunu biliyoruz. "Tanrı" ve "Yaratıcı" figürünün Modern Tek Tanrılı dinlere uzanan evrimindeki ana fikirlerden biri olarak "yaşam

veren"-bağışlayan-yaşamı sağlayan niteliğinin bu kutsal unsurunda figürünün-yararları ile ilintisini de atlamama zorunluluğumuz bulunuyor. Çok daha azını-(fırlatılan silahlar-ok ve yay gibi)-sağlayan unsurları dahi kutsallık parantezi içine sokma yönünde irade göstermiş olan insan toplulukları bu tip doğal yükseltiler-dağ ya da tepe kutsallığı- üzerinde yaygın biçimde durmuş gözüküyor. Bir dağ ya da tepenin korunaklı dokusu modern batı medeniyetinin görece refah ve barış ortamının oluştuğu dünya savaşları sonrasına dek yaşayan bir muhafaza gücü içerir. Bu kutsallık halesini algılamak için insan medeniyetinin epeyce ileri aşamalarını gözden geçirmek dahi kâfidir. Ortaçağ'da Haçlı dünyasının bu pek yüce unsurları üzerine inşa edilmiş müstahkem mevkilere düzülen dini övgülere değinmeye bile gerek yok.

Kesin olan tepelerin oldukça güçlü bir koruma örgüsü içerdiği ve insan bilinçdışına etkin manevi mesajlar gönderdiği.

Ortaçağ ile kıyaslanamayacak düzeyde korku ve baskı altında yaşayan insan toplulukları için çok şey vaat eder tepeler. Tehlikelerden koruma özelliğinin yalnızca coğrafyaya hakimiyet ve görüş yeteneğiyle ilişkisi bir tarafa, çok daha geç tarihlere uzanan etkin anlamları bulunmaktadır. Sümer Kültürünün, Zigurrat simgesine¹⁰¹ yüklediği Kutsal Dağ anlam, açıkça

¹⁰¹ Zigurratlar, olasılıkla Sümerlerin gelmiş oldukları dağlık bölgeyi simgeleyen kule şeklindeki Tapınaklardır. bununla birlikte orijinal Tapınak mimarilerinden farklıdır. Kimi tapınaklara ek olarak konulan Zigurratların, neden yörede inşa edilen tapınakların tamamına iliştilmediği bilinmemektedir. Bilinen, kule-tapınaklar olarak Zigurratların, Tanrısal olanla ilişkiyi yönlendiren, Sümer mitoslarından da takip edegeldiğimiz ve Tanrı'ya yakınlıkla anlaşılan "kutsal dağ" imgesinin canlandırılışı olarak hizmet gördüğüdür. Prof S. Hooke söz

Tanrılarla ilişiklik sunar. Nippur Kenti'ne inşa edilmiş Enlil Tapınağı'na ait Zigurrat, "Dağın Evi" ya da "Fırtınanın Dağı" gibi isimlerle anılmaktadır. Bilim adamlarını Sümerce konuşan insanların orijinal yurdunu "dağlık bir bölge" olarak be-
timle eğilimi, bu doğa unsurunun dini ideoloji içindeki yerini ancak belli bir ölçüde açıklayabilir. Diğer taraftan "öz yur-
dun" hatırası; yapay bir dağ olarak kurgulanan ve şehrin orta yerinde, Tanrı ya da kutsal olan ile ilişkiyi mümkün kılan gi-
zemli bir kategorinin oluşmasına vesile olmuş gibi gözüktü-
yor. Tanrı ile iletişim halinde bulunduğu inanan toplulu-
ğun, seçkinlik sanısını koruma ve tekrarlama yoludur bu. Simge bir kez daha canlandırdığı şeyin taklidi değil, bizzat kendisidir.

"Kutsal dağ" imgesi, bir diğer yönüyle, şamanik toplumlara özgü inançların, gelişmiş panteona ve sistemleşmiş dini uygu-
lamalara rağmen, Mezopotamya toplumunda da yaşamakta olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar, yüzlerce tan-
rının birbirinden ayırt edilmesi neredeyse imkânsız biçimde bir arada bulunduğu Mezopotamya toplumlarında, doğa olaylarını yönlendiren, "hastalıkları ve ölümü getiren" insan-
lara işleri ve yaşamlarında yardım eden "sayısız sayıda" güç unsuruna, cinlere, ataların ruhlarına, düşük mertebeden şey-
tanlara ya da Tanrı-cıklara tapınımın yaşamakta olduğunu göstermektedir. Bu uygulamalar, kökenleri ilkel toplumlara dek geriye giden, animistik inançlara denk düşmektedir.

Çok daha ilginç, Nuh tufanı öyküsünü ele alan Rahip Kökenli Tekvin Yazarının kaleminden, Zigurratların-pek etkileyici bir

konusu bölgedeki gelişmiş uygarlığın, çivi yazısını bulan ve Zigurrat-
ları beraberinde getiren Sümerlere ait olduğunu bildirir. Bu husus-
taki değerlendirmeler için bk. bk. Hooke, Ortadoğu Mitolojisi s. 23.

hikaye olarak Babil Kulesi'nin-işlevselliğine dönük, beklenmedik bir ilişkinin sunulmasıdır. Yazarın geminin ölçütü olarak sunduğu, 300x50x50 ana yapı; bu ise bir gemiden çok, Zigurrat'a uygundur. Prof. Hooke, Mezopotamya kültürünün, sıklıkla karşı karşıya gelinen sel baskınları karşısında sığınma merkezlerine aşına olduğu bilgisini aktarırken bu simgeyi doğru yorumlamamız hususunda yeterli bir perspektif sunmuştu... Diğer taraftan barbar kavimler ve istilalarının tufan figürünün kişileştirilmesi olduğu hususunda da yaygın bir yorum ağı bulunuyor. Doğal ya da sosyal tehlikeler; her durumda "tepelein" koruyucu gücü, mitlere böyle nüfuz eder.¹⁰²

Tanrıların yaşadığı mekanları gökyüzü olarak betimleyen inanç sistemleri, dağ ya da tepe gibi yükseltilerin göksel aleme ulaşmada işlev taşıdığı fikrini pek kolaylıkla benimseyebilir. Mitlerin dağlık mekânları kullanmadaki yaygınlığı açıktır: Ölüler ülkesi dağların arkasındadır, Gılgamış'ın yolculuğu ancak aşılın dağlarla genişlik kazanır ve elbette Ziusudra'nın gemisi bir dağda karaya oturduğunda fırtınanın dindiği anla-

¹⁰² Hindistan kökenli bir mitos ile karşılaştırma yapılabilir. Tapınılan Tanrı INDRA'nın güçsüzlüğünü betimleyen ve doğanın ve ruhun yaşalarına dikkat çeker Krişna. Indra, bu saygısızlığı yapan kişinin "İlkel Varlığın bir reenkarnasyonu" olduğunu anlamasının hemen öncesinde, bir felaket salar dünyaya; ve Krişna'nın inananlarına. "Indra öfkelenmişti..." diye anlatır Campbell... "İnsanların hepsi silinip sürülünceye dek yağmur yağdırmasını emrettiği bulutlar kralını çağırdı(...) Fakat genç Krişna Govardha Dağı'nu tükenmez enerjisinin ısıyla doldurdu, onu küçük parmağıyla kaldırdı ve insanlara altına sığınmalarını söyledi. Yağmur dağa çarptı, tısladı ve buharlaştı. Sel yedi gün sürdü, fakat bir damlası bile sağırtmaçlar topluluğuna değmedi..." Alıntı için bk. Campbell, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu s. 369...

şılır. Örnekler genişletilebilir elbette ancak Zigurratlar'ın kutsal kabul edilen mekânlar olarak dağları "kent yaşamının" merkezine, ama bu kez "tapınaklar" olarak yerleştirme misyonunu yerine getirdiğini söylemek için bu kadarı yeterlidir.¹⁰³

O halde, Sümerce'de U-nir olarak anılan ve bu haliyle çok "uzaktan görünen" gibi açık bir anlam taşıyan Zigurratlar, kutsal bir simge olarak işlev görür... İsim, arka planda çok daha güçlü bir dini bağlama açılan bir kapıdır yalnızca; boyut atlama yahut Tanrılarla ilişkinin olanakları gizlidir. Efsanede adı geçen Ba-bilu, Tanrıların-Gökyüzünün Kapısı anlamını taşır. Bir diğeri Larsa, "Gök ile Yeryüzünün Bağı" anlamına gelir. Eski Mezopotamya için, insan ve Tanrı, yer ile gökyüzü etkin bir bağla birbirine bağlanmıştır. Bu aşamada zirve çok önemlidir; burası Tanrı'nın tahtı, evrenin merkezidir...

Bir taş, kule ya da anıtsal yapı faaliyetlerinin bireyi Tanrı ile buluşturan gücüne karşı çıkan ilk örnek olarak Tekvin Kitabı dikkate değerdir. Tekvin Kitabı'nda geçen "başı göklere ulaşan bir kule" tasviri uzmanların da bildirdiği ölçüde açıkça bir Zigurrat'a işaret etmektedir. Ancak Zigurrat'ın Mezopotamya kültürleri için taşıdığı kutsallık, Tekvin öyküsünün içrek kurusunda reddedilmiş gözükmektedir. Tanrı'ya tapınmanın aracı olarak, Sümer'in bu kutsal imgenin "lanetlenişi", net bir biçimde, "yabancı bir yaşam" algısının ürünü olmalıdır. Tapınaklarının muhteşemliği, abidevi gücü ve onun merkezinde bulunduğu şehir hayatının gösterişiyle övünen ve kendisini Tanrılarla yaraşır bir güce sahip gören "kentli" yaşam görüşünün "geleneksel" toplum biçimini yaşayanlarca "yozlaşma"

¹⁰³ Paralel bir yorum için bk. Armstrong, K. Mitlerin Kısa Tarihi, s. 44.

olarak yargılarışıdır karşınızdaki. J versiyonu, çöle adapte olmuş felsefi donanımıyla eleştirir Babil'i... İbraniler, bu büyük şehrin kendisine atfettiği muhteşemlikten ziyade, birbirlerinin sözlerini dahi anlamayan insanlardan kurulmuş, kozmopolit bir toplumun "çürümüşlüğü" görmekte; bunun sebebini de Tanrısallıkla ilişkilendirmektedir. Öyküye göre Tanrı "kule için bir araya gelmiş insanlara" birbirlerinin dilini anlamamayı dayatmıştır. Böylece işin hemen başında "dağılmamak için kule inşa etmek isteyen" insanlar, birbirlerinin dilini anlamadığı için dünyaya yayılmak zorunda kalmışlardır.

Tüm aykırılıklara rağmen Mezopotamya kültürüne özgü kozmolojik tasavvur, Kitab-ı Mukaddes'in Kutsal şehir Kudüs'ün yeryüzünde yaratılmadan hemen önce Tanrı katında ve gökyüzünde yaratılmış olması gibi pek bilindik bir örneğin öncelini oluşturur. Benzerleri, çadır direğini, gökyüzünü ayakta tutan köşe sütunlarıyla özdeşleştiren göçebe inanç biçimlerine dek genişletilebilir; elbette Muhammed'in Mirac'a yükseldiği yer olan Kudüs'ün Tanrı'ya dünyanın herhangi bir yerinden daha yakın olduğu şeklindeki modern İslam kabullerini de unutmamakta fayda var. Ne olursa olsun kutsal mekânlar, insanı Tanrı'ya ulaştıran yerler olarak değerlidir. Zigurratlar, bu olanağın Sümer'den itibaren en etkili göstergelerinden biridir.

Mağaralar, yer altı çukurları ya da ağaç kovukları gibi doğal sığınma merkezlerinin "kutsal" tasarımlarla ilişkisi belirlenemez bir ağa girmiş, dağ ve tepe kutsallığından "Tapınak" gerçeğine ulaşmıştır. Yaratıcı güç ile birlikte olma-buluşma çağrışımları, bir ihtişamdan ötekine, topluma yarar sağlayan ve çocukluğundan beri taşıdığı güç ağının coşkun bildirimleriyle temas halindedir. Taklit, "ilk anlamın" korunmasını sağlar, bunu biliyoruz. Ve tarihte ilk kez Mısır ya da Mezopotamya kültürlerinde "yaşam merkezlerinin" kutsalı yakalama adına

böylesine kamusal biçimde örgütlendiğini ve tasarımılandığını görürüz. İnsanın çok daha azıyla, abartılı dini fikirler geliştirmeye eğilimli olduğunu hesaba katarsak abidevi yapıların bu etkisi alabildiğine doğaldır. Zigurrat “yapay dağıdır”¹⁰⁴ Sümer’in, bu yapılar Katlar halinde deneyimlenen yükselme fikri, evrenin katları arasındaki yükselme fikrine dönüşmede pek az zorluk çıkarır. “Bu bir tür Miraç’tır” der Eliade; katları çıkan her kimse, Tanrı ile buluşma yolunu kat etmektedir.¹⁰⁵

Mimari alanın kutsal dokusu yalnızca daha ilkel dinlerde insana heyecan veren ve Tanrıların yaşam yeri olarak kurgulanan gökyüzüne yükselmeyi sağlayan basit bir tekrar ve araç değildir. Belki de bundan çok daha önemlisi, insanın “kendine kapalı alanlara” sızma ve nüfuz etme gücünü kazandığı bir mistik geçiş gücünü kazanmasıdır. Yükselme ediminin karşılığında, alçalma vardır; insanın yerkürenin bağrına, toprağın derinliğine yönelmiş bakışı bir öncekinden daha önemsiz değildir. Tam aksine gizem ağı, yapı sanatının başladığı yer olan, temel atma ritüeli ile ilk kutsal ögeye ulaşır.

Bu edim toprağın bağrında başlayan bir başka kutsal alanın, yer altının, bilinmeyen ve insana yabancı bir başka dünyanın kutsallığına giriş anlamı taşır. Yeraltına yolculuk, miladı kestirilemeyecek zamanlara dek geriye giden ve insana kent yaşamının olanaklarını açan cevherlerle tanışma olanağı veren,

¹⁰⁴ Göbeklitepe de bir yapay yükseltidir. Kireçtaşı dağ sırtının üstünde, insan yapımı bir yükselti olarak niteliyor burayı Prof. Schmidt. Bk. S. 20-21. Germus Dağları’nın en yüksek noktasına inşa edilmiştir ve tamamen insan yapımıdır. Notroff, Dietrich, Peters, Pöllath, Schmidt s.54. Dizginsiz spekülâtörlerin Sümer’in geldiği dağlık ülkenin, yapay dağ temasından hareketle Urfa olabileceği şeklindeki olası çıkışlarına hazırlıklı olmayı öneriyorum.

¹⁰⁵ Bk. Eliade Babil Simyası, s. 31 ve sonrası

ilksel anlamları çoktan unutulmuş kutsallık ağına, “taşlara” yönelik yeni kategori ve anlamların ortaya çıkmasına olanak tanır. Yer altından çıkarılan unsurlar insana sunduğu olanaklarla anlamlıdır artık. Taştan yapılmış bir savaş baltasının ya da kazmanın mitlere konu olan gücünü biliyoruz.¹⁰⁶

Taşlara ya da madenlere tapınımın ya da onları kutsal olarak bellemenin tarihi günümüze dek uzanır: İslam'ın Kabe'deki Kara Taşı ya da Kitab-ı Mukaddes'in Beyt-el'i gibi. İlk kullanılan demirin göktaşları ile yeryüzüne düşüşü ve kullanım sürecindeki etkinliği, bu dürtüyü açıkça kıskırtmıştır. Sümercede kullanılan “an-bar” deyimini ve Mısır dilinde kullanılan bi-n-pet gökssel maden anlamına gelir ki bu terim “yerel maden olarak demir”-toprak demiri ile arasında bir fark gözetildiğini ortaya koyar.¹⁰⁷

Dağ-tepe ve kaya-taş kültürlerinin, gizemli dokusu, neolitiğin bu gelişmiş medeniyetlerine “bozulmuş” haliyle ulaşmıştır elbette. Ve bu bozulma halinin arkasında beklemekte olan “ber-

¹⁰⁶ Bir el baltasının kadir-i mutlak Tanrı olarak nitelenişi hususunda bk. BUDGE, Wallis. E.A. “Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri” s. 14-15 Çeviri: Rengin Ekiz. Ege Meta Yayınları. İzmir, 2001 ve Tanrı Enlil'in hediyesi olarak kabul edilen Kazma hakkında bk. KRAMER, Noah. Sümer Mitolojisi. S. 104. Kabalcı Yayınları. İkinci Basım, Eylül 2001. Çeviren: Hamide Koyukan.

¹⁰⁷ Bu husus ve Cortez'in Azteklere “demiri nereden buldukları” sorusuna karşılık, yerlilerin gökyüzünü göstermeleri ile ilgili olarak Bk. Eliade, s. 49. Gerçekten de demir madeninin ilk örnekleri meteor-göktaşı kaynaklıdır. Yersel demir görelisi olarak geç dönemlerde yaygın olarak kullanılırken, Z. Tez, göktaşı kaynaklı demirin İ.O. 4000'li yıllarda kullanımda olduğunu altını çizer. Meteor demirinin karakteristik niteliği içinde %6-8 oranında nikel barındırmasıdır. Bk. Tez. 29-30... Bu oran sayesinde göktaşı demiri çeliğe en yakın doğal demir kaynağı olarak dikkat çekmektedir. A.g.e. s. 224.

raklık" giderek silikleşir, izler sürülemez hale gelir araştırmacılar için. Elimizde bu simgenin on binlerce yıla uzanan evrimini korumaya azmetmiş toplulukların naçizane kalıntıları ve şiir kırıntılarından başka pek az şey kalmıştır. Çok daha acı olan, medeniyet denen debdebenin ardında saygı duyulası sadeliğiyle "yaşamsal kaygılar" durur ve kendisinden hareketle doğanın unsurlarını "canlı görmeye başlayan" bir dünya görüşünün tevazu içindeki bütünlüğü yitirilir; doğa ve kozmosun tüm diğer canlıları "insana nimet" olarak verilen varlıklar şeklinde tanımlanmaya başlar.

Yine de şanslıyız; zira bu safiyane inancı-kendini doğanın merkezinde görme kibrine sahip olmayan-yaşatan topluluklardan haberdarız ve bunların XX. Yüzyıla ve hatta günümüze dek uzanan son kalıntıları, canlı ya da cansız her nesnenin yaratıcısı, üstün bir "TİN'den" bahseder. Tek Tanrılı dinlerin küçümser yorumlarını biçimleyen önyargı çizgisini biraz geçsek, bu TİN'in bizlerin inandığı Tanrı kavramının ilksel örneğini temsil ettiğini göreceğiz ve tüm canlıların ondan aldığı pay ile cesede üflenene yaratıcı nefesin arketiplerini bulacağız... "Her şey" demektedir Roux:

"Kaya, ağaç, çalılık, dağ, sel, ot, çiçek, özellikle de insan eliyle yapılmış nesneler içlerinde çok özel bir töz, bir varlık, bir ruh taşır..."¹⁰⁸

Üstün güçlerin kontrolünden bağımsız tek bir canlı bile yoktur o halde:

"Asya'nın Kuzeyinde ve bozkır Avrupa'sındaki her toprak parçasının, dağın, kayanın, nehrin(...) içinde yaşayan bir tini vardır..."

¹⁰⁸ Alıntı için bk. Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar s. 32...

Göbeklitepe'yi de içine aldığını iddia ettiğim, “kutsal bir koruyucuya sahip doğal unsurlar” sistematığı küçümsenmemelidir. Benzer koşullarda yaşayan çok sayıda insan topluluğunun dini hassasiyetlerinden hareketle “özel bir kült yapının” analizine ilişkin tehlikelere rağmen bu genellemenin vaat ettiği şey büyük bir önem taşıyor. Bu sistematığın tüm Dünya Coğrafyası üzerindeki yaygınlığından hareketle bu korku duvarı aşılabılır.

Şamanizm inancının bir canlıyı bir diğerine dönüştüren ideolojik olanakları, araştırmamız açısından büyük önem taşıyor. Zira bir dönüşüm sistematığı, eninde sonunda, ölen kişinin “ruhu” aracılığıyla “doğanın hakim” TİN'i haline gelme imkanıyla tanıştırır bizi. Onların ruhları, “totem” dininin kurucu atalarının Şaman dini içindeki karşılığıdır. Atalar Tapını'nın bu ilkel örneği, bizi incelenmesi gereken bir diğer noktaya ulaştırır: Dönüşümü gerçekleştiren dini ilke ve uygulamaların analizine ve bu gerçekleştirmenin ardından atılan anıtsal, bozulmaz abidelerin “simgesel” niteliğine

Ölen kişiyi, bir doğal unsuru-Göbeklitepe örneği özelinde Dağ'ı- canlandırmaya ve onun hakimi olmaya iten süreç, tüm dinlerin ortak kavramı olarak “ruh”un karakterinin analiziyle mümkündür. Bir yaşam vericiyle karşı karşıyayızdır kesinlikle; Jung'un ve Durkheim'in “insanı aşan-kudret hissiyatı” ilkesine eklenmesi gerektiğini önerdiğim bu kategori, öldükten sonra başka şeylere dönüşen ve yaratıcı faaliyete katılım gösteren ruhsal birimin aktivitesini ifade eder. Modern Tek Tanrılı Dinler'de ölüm sonrasında ruhun Tanrı'ya kavuşmasını betimleyen tasvirlerin bu arkaik kökeninde, ruhun bedenden bağımsızlaşarak diğerlerine dönüşümünü görürüz.

Şamanizmin inancına göre, tüm diğer şeylerin ruhları, insan

ruhu gibidir ve onlar da bütüne, Roux'un deyimiyle Gök-Tengri'ye döner.

Varlıktaki farklı ruhlar morfolojisi sistemleşmesi mümkün olmayan bir devinim yaratır; belki en yaygın haliyle "ruh" bir kuşa benzetilir ama bu yaygınlık bütünü karşılamaz. "Her şey her şeyle ilgilidir" ve "her şey her şeye dönüşebilir..." Bu kadarı, yalnızca mağara duvarındaki "Ulu Büyücü Tasviri"ni değil, istisnasız tüm dünya mitolojilerine yayılmış figürleri ve dolaylı yollardan Göbeklitepe Tapınak alanındaki dikilitaşlara nakşedilmiş hayvan çeşitliliğinin kökenlerini açıklar; açık biçimde tüm doğanın karakterini bir araya getirilmiş ve sentezlenmiştir. "Altay mitolojisinde gördüklerimizden farklı olmayan melez bir hayvan doğmuştur" der Roux ve ekler:

" Bu durumda aynı anda deve, boğa, katır, başka bir durumda ise aynı anda karaca, öküz, koyun, at olabilir; aynı anda tüm bunlar olabilmesi de imkânsız değildir, çünkü bütün bu hayvanların doğalarına ve ruhlarına sahiptir..."¹⁰⁹

Bu tip bir tasavvurun dünya coğrafyasındaki yaygınlığı şaşkınlık verici düzeydedir. "İnsana" dönüşen ve "insandan" dönüşen hayvanlar yığına ilişkin mitlerin sınıflamasını yapmak neredeyse imkânsızdır.

Ancak çok genel çerçevede bir ilke belirlemek zorunda kalırsak bu dönüşümün "ruhsal" ortaklaşalıktan kaynaklandığı ve ölüm sonrasındaki dönüşümün yaşamın birliği ilkesine uygun biçimde iki türe ortak bir kader çizdiğiidir. Bu aşamada

¹⁰⁹ İfadenin devamında Roux, hayvan ve bitki ruhlarının ve insan ruhlarının köken ve kaderlerinin aynı olması gerektiğini belirtir. Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar s. 41.

hayvan tapıcılığı ile atalar tapınımı arasındaki pek geçirgen katmana ulaşmış oluruz.¹¹⁰

Hayvan katletmenin ve avcı topluluklarında derin seremoni ve af törenleriyle harmanlanmış eylem ve ritüel safhasında "kardeş" katlinin pişmanlığıyla ilişkilendirilebilir bir çok unsur buldu bilim adamları. Ortak bir geçmiş kurgusundan hareketle yürüyen ve analojik düşünüşün hassas terazisinde ölçümlenen benzerliklerden hareket edilebilir elbette. Ama bundan çok daha önemlisi, mitin, doğanın insanı bir hayli anlam bütününde yarattığı sadeleştirmedir; bu durumda kişi kendi anlam çerçevesine sığan yeni bir gerçeklik alanına kavuşur. Levi'straus'un belirttiği gibi bu alan, insanın doğaya hakim olmasına izin vermez ama onun için bir "anlayış" yaratır.

Bu anlayışın insan ve hayvan arasındaki ortak geçmişin modern bilim tarafından da onaylanan izlerinin sezgisel ifadesinden öte, yaşamsal-aciliyette ve korkutucu bir gizil tehlikenin farkında olmasını bekleyemeyiz. Ancak kurban ya da av eylemlerinin yarattığı kirlenmenin, ancak arınma ve dini merasimle mümkün olabilecek bir temizlenme gerektirdiği açıktır. Tüm topluluğun katıldığı merasimlerde "kirli" kişi için-avcı ya da kurbanı yöneten rahip- getirilen tabular, onun işlediği suç ve günahın mümkünse tüm topluluk tarafından paylaşıldığı, en azından "bu suçun topluluk adına işlendiği"nin bilgisine vakıf olunduğu kabulü yaygındır.

¹¹⁰ Orta Asya'da kurucu Ata ve ona bahşedilen mucizevi nitelikler eninde sonunda bir "ata tapınımı" kültü oluşturur. Ata tapınımı ile hayvanlar arasındaki ilişki hususunda bir görüş için bk "Altaylıların atası çoğu kez bir hayvandır. Böylece atalara tapma hayvanlara tapmayla özdeşir." Roux, Altay Türklerinde Ölüm, s. 190.

Suçlu kişi, tabulu ve geçici bir sürgüne mahkûm edilse de, topluluk onu "arınma" sonrasında kabul etme yüce gönüllülüğünü gösterecektir.

Kurban ya da av; canı alınan bir hayvanın ruhunun öfkeli kal-kışmaları ve intikamcı geri dönüşlerinden çok daha korkunç bir tehlike vardır elbette. Ve yaşayan her insan bunu bilir; incinmiş ve haksızlığa uğramış ferdin hatırasının talan edilmemesi gerekir. Zira Şamanizm inancına göre gerçek ölüm, henüz gerçekleşmemiştir ve canlının bu dünyaya dönüşü mümkündür; yeter ki bütünüyle ortadan kaldırılmasın. Elbette ke-sindir; itina ve saygıyla uygulanan pişmanlık çağrıları ve topluluk ayini bunu sağlayacaktır.

Campbell, Şaman'ın "Boğa Dansının" kökenlerini açıklamak-tan çok daha fazlasını içeren bir düşünsel sistematige ışık tut-maktadır. Öykü, "ölmüş babasını", saksığan kuşunun bul-duğu bir kemik parçasından hareketle diriltten kadının kutsal gücüne saygı duyan Boğalarla ilgilidir. Boğalardan bir tanesi kızı kendisine karı olarak almış, onu aramaya gelen babasını da "ayakları altında çiğnemek" ve boynuzlamak yoluyla parça parça etmişlerdir. Boğaların lideri babasını diriltmeyi başaran kıza verdiği sözü tutar ve gitmelerine izin verir. An-cak bir şartı vardır: "Bu dansı ve şarkıyı halkınıza öğretin... Bütün dans edenler o sırada boğa başı takıp buffalo elbisesi giymelidir..." Bu dans sayesinde, öldürülmüş boğalar, tıpkı hayata dönen adam gibi hayata dönebilecektir. Bu sayede in-sanlar, öldürdükleri hayvanları saygıyla anmış, onların ruhla-rını şad etmiş olacaktır.

Çünkü" diye açıklar Campbell:

"Büyü olan yerde ölüm yoktur(...) Buffalo dansı doğru biçimde ya-pıldığında kesilen hayvanların yalnızca etlerini vermelerini, özle-rini canlarını vermemelerini sağlar." ¹¹¹

¹¹¹ Alıntı için Bk. Campbell, İlkel Mitoloji s. 291

Özellikle vahşi hayvanların katledilmesinde, ne yapılırsa yapılsın iç sıkıntısının dinmeyeceği kanaatindedir Roux ve haklıdır. İnanç alanı esnemez; yüksekte atılan yere düşmesi gibi, insan da hayvan gibidir. Onlar kardeştir... Göbeklitepe Tapınak alanında, bir “kurban” edimini mümkün kılan bu tip bir huzursuzluğun örneklerini okuyor olmak, beni desteksiz savlarda bulunan hayalperest durumuna düşürebilir elbette... Ancak, “öldürülen düşmanların” cisimleşmesi adına dikilen “balbal”¹¹² geleneğinin ya da öldükten sonra yardımcı bir ruha dönüşecek hayvan ruhu dönüşümünün çok ötesinde ruhbilimsel delillerin ağırlığına güveniyorum.

Göbeklitepe Tapınaklarının kurulduğu dönemin inancına-ki paleolitik dönem inancının toprak verimliliği kültüne geçişi ve iki döneme özgü sentetik bir dindir bu- ait temel karakteristik, kutsal bir tören adın ölen-öldürülen canlının, insan ya da hayvan olsun, yeniden doğacağına dair kesintisiz ve tartışmasız inançtır. Hayvanların ölümü ve kurban törenlerinin ardından ruhlarının kazandığı itibar, “insanın” kozmos içindeki öneminin arttığı dünya görüşünde “insana” devredilir. Neolitik dinlerin “Atalar Tapınuruna” yönelik güçlü eğilimi, öldükten sonra dönüşülen gücün, koruyucu/kollayıcı ve yaşam verici TİNSEL yeniden cisimleşme itibarının insana aktarıldığını gösterir.

Bu yüksek itibar, insanların verimlilik amacıyla kurban edilmesini ele aldığım bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alınacak.

¹¹² “Belli bir biçimi olmayan dikili taş” Bunlar mezarlara dikili, ölüleri temsil eden yontulmuş taşlardır. “Şekilsiz taş yığınları”. Roux. Altay Türklerinde Ölüm. S. 201.

B- Kaya ve taş kutsallığı- Taş Tapınaklar ve menhirler

Göbeklitepe Tapınaklarının temel karakteristiği olan “bloklar” ve hammadde olarak Taş’ın önemine değinmeden bu bölümü bitirmem doğru olmaz.

“Taş”ın-kayanın kutsallığı tarım toplumlarıyla başlamaz elbette ve Göbeklitepe bu görkemli “tapınç” unsurunun yalnızca bizler tarafından bilinen en eski tarihli örneklerdendir. Açık biçimde Şamanizme özgü olan bu kutsallık ağına, Neolitik topluluklar başka anlamlar eklemiştir.

Taş, Şaman topluluklarında, kalıcılığı-çürümezliği ve son aşamada zamansal gelecekte bağımsız, sonsuz bir yaşamı simgeliyordu. Taşların verimlilik ve doğurganlıkla ilişkisi de bu husustan doğmaktadır:

*“Ölü(yeni bedeni taş sayesinde) taşı canlandırıyor, mineralden oluştuğu için yok olmayacak yeni bir bedende barınıyordu. Dolayısıyla Menhir ve megalit mezar tükenmez bir canlılık ve güç kaynağı oluşturuyordu. Ölümler mezar taşlarını yapılarındaki izdüşümleri sayesinde bereket ve bolluğu efendileri haline geliyorlardı.”*¹¹³

Taşın bereket düşüncesiyle kurduğu ilişki, kesin biçimde “ölülerle” ve ölü tapınımı-ya da atalar tapınımı-ile temas halindedir¹¹⁴. Kimi yerlerde vurgulama şansı bulduğum gibi,

¹¹³ Alıntı için bk. M. Eliade Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi s.150.

¹¹⁴ Kuşkusuz bu ikisi farklı şeylerdir. Bu hususta ayrıntılı bir değerlendirmeye için bk. ROUX, Altay Türklerinde Ölüm, s. 188. Kabalcı. Birinci Baskı 1999. İstanbul. Çeviren Aykut Kazancıgil. “Ölümlere tapma” ve “atalara tapma” kültü arasındaki fark aslında, “ölüden” bir ata yaratma olanağıyla ilgilidir. Bu tip bir girişimin karakteristik özelliklerinden biri de “düzenli” kurban kesmelerdir. Roux bu ayrımı “yeni ölümlere” ve “eski ölümlere” tapmak da şeklinde özetliyor. Soustelle de cenaze töreninin amacının “gerçek bir ölü” yani ata meydana getirmek olduğu yönündeki görüşlerini aktarır.

günümüze dek gelen mezar taşı geleneğinin bu tarih öncesi karşılığında, taşlar aracılığıyla kutsallaşan "ataların" Tanrılaşması¹¹⁵ gibi toplayıcı-avcılara özgü fikirler bulunuyor.¹¹⁶ Yaşarken büyük güce sahip-yüksek manaya sahip ruhlarının-koruyucu-kollayıcı¹¹⁷ ruhlara dönüştüğü inancı toplayıcı-avcılarda oldukça yaygındır.¹¹⁸

¹¹⁵ Kastettiğim şey Tanrı değil, Tanrısal değildir. Böyle düşünülünce Roux'un paralel görüşü için bk. "Ata hiçbir zaman tanrı derecesine ulaşmasa da bir Tanrı gibi kendi toplumunun övgüsünü alır..." Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, s. 190. Ve aynı yerde bkz. "Saygı duyma eyleminden tapmaya giden yol ince bir çizgiyle ayrılmıştır..."

¹¹⁶ Toplayıcı avcılarda "aileye ya da kabileye" özgü kimi atalara gösterilen saygı, taş ya da heykel gibi aşamalardan geçer. Kitan halkının sanatçıları tarafından kurucu atanın ve sekiz oğlunun heykeli Mut-ye isminde bir dağa aktarılır. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, s. 201.

¹¹⁷ Çok sayıda ilkel toplum "bedenin eşi" olarak kabul edilebilen ve rüyalar sırasında etkin olan ruh ile zamanla tapınç nesnesi haline gelen ve ölümlle bedeni terk eden ruhlar arasında ayırım yapmaktadır. Bir diğer ayırım ise, toplumun kişilere verdiği değerler üzerinden anlaşılmaktadır. Toplumdaki kimi kişilerin zamanla "ataların ruhları" olarak tanımlanabilecek tapınç nesnelere dönüşmesi mümkün olabilir. Ancak bu; yalnızca yaşamı sırasında saygı duyulan erdemlere sahip olan kişilerin ruhları (Tindalo) için geçerlidir ki yalnızca onlar dua ve takdimlerle karşılaşır. Etnolog Strehlow, Aruntalıların üzerinde yürüttüğü çalışmalarda, söz konusu toplumun iki tip ruh anlayışına sahip olduğunu göstermiştir. Bunlardan ilki "bizde altın çağ olarak tanımlanan, efsanevi Alcheringa döneminin ruhları olan ataların ruhları, ikincisi ise, kabilenin gerçek nüfusunun ruhları. İnana göre, yalnızca birinci sınıftaki ruhlar ölümsüzdür. Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* s. 323...

¹¹⁸ Bu yargının bilimsel delillerini elde etmek açısından arkeolojiden yardım alabiliriz. Tahmin edilen taş çağı nüfusu ile kafatası bulguları arasındaki oransal karşılaştırmaya değinen Prof. Schmidt, seçilmiş kafataslarının yeniden şekillendirilmesi işleminin "herkese uygulanan" bir yaygınlık içermediği bilgisini aktarır ve ekler; "Sadece seçilmiş kafatasları" bir tür kült nesne-bugünün anlamıyla kutsal emanet

Günümüzde pek çok araştırmacı, Göbeklitepe'deki bulgularla "atalar" – ya da ölümler tapınımı arasındaki görünürdeki benzerlikler üzerinden genelleme sunmaktadır. Kuşkusuz bu benzerlikler etkileyicidir; yüksek bir dağa taşınan hükümdar heykellerinden, Hiong-nu gibi, zaman zaman insan kurban etmiş avcı kavimlerin¹¹⁹, yüksek bir dağ üzerinde kurdukları mezar tapınakları yılın belli dönemlerinde ziyaret etmeleri ve kesintisiz bir sunu girişiminde bulunduklarını görürüz. Benim çalışmam açısından bu olasılığın gerçekliği ve tarım-toprak kültünü merkeze alarak oluşturduğu kuram açısından önemsiz de olsa kimi handikaplar içeriyor. Ben bu handikapı, toplayıcı-avcı yaşam ve onun dini ideolojisinin Göbeklitepe benzeri görkemli yapılara uzanan "taş dikme", yontu ya da heykel gibi cisimlere yerleştiği kabul edilen "atalar" kabulünün ve kurban ya da düzenli anmalarla tanrısallaşacak ölü inancının evrimine uzanan yolda ilk basamaklar olarak kabul edilmesini önererek aşmayı deniyorum. Zira, iki topluluk arasında ölen kişiye verilen değer ve ölüm sonrasında dönüştüğü şeyin niteliği de fark etmektedir. İlki bir aile, soy ya da ulus tanrısı-koruyucu TİN'dir, diğeri kozmos dengesinde işlevsel güç odağı haline dönüşmüş bir Tanrı'ya varır.

haline getirilmeye uygundur. Şekillendirilmiş kafataslarının bütünüyle genç ve yetişkin kişilere ait olduğu Eriha bulgularına ilişkin yorumunda da şu ifadelerle yer verir: "Bazı şeyler, toplumda özel görevlere sahip kişilere ait ölümlere ayrıcalıklı davranıldığı ve kafataslarına(özel biçimde) müdahale edildiği ve bunların bir kült nesnesi olarak kullanıldığı izlenimini vermektedir." A.g.e. s 48.

¹¹⁹ Cengiz Han döneminde, ölü imparator için sunulan kurbanlar arasında insanlar da vardır. "Bir imparator söz konusu olduğunda(atalara) bu imparatorun gömüldüğü yer gibi tabu haline gelen insanlar ya da atlar adanıyordu." Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, s. 179.

Bu açıdan "taşların işlevleri" ve taşıdığı değeri bağlamında da bir evrim yaşanmıştır.

Benim savıma göre Göbeklitepe'deki dikilitaşlar, avcı toplulukların "taş" ve kayalara verdiği önemden ziyade, neolitik döneme özgü vurgulara daha iyi uyuyor. Bunları dönüşümün simgesi olarak okumak daha uygundur ve dikili taşlar "ölüyü canlandıran" ve fani bedeninin ölümünün ardından ölümsüz ruhu canlandıran bir güç olarak, modern Tek Tanrılı dinlere uzanan "haç" figürünün ilkel ön örneğini oluşturuyor.

Ritüelin "ilk uygulayıcının"-ya da kurucu Atanın, ediminin tekrarı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Tapınağın, gücü bir kez daha ortaya çıkar. Tapınak, "ilk uygulayıcının" Campbell'in ifadesiyle kahramanın ediminin tekrarlandığı merkezlerdir. "Nerede bir kahraman doğmuş ve edimde bulunmuşsa ya da hiçliğe geçmişse" demektedir Campbell,

"...o yer belirlenir ve kutsanır. Orada mükemmel merkezilik mucizesini belirtmek ve yaymak için bir tapınak dikilir. Çünkü burası bolluğa geçişin mekanıdır. Bu noktada bir sonsuzluğu keşfetmiştir..."

Bir yüksek tepe ve üstünde kurulan bir tapınak, "kutsal"ın coşkunluğu için kadim bir bağlantı sunar. Ve bir "taş tapınakların" gücü, bir türbe ya da sunaktır; işte buraya giren bir kişi, gerçek kahramanın öyküsünü canlandırır yeniden:

'Türbeye doğru ilerleyen kişi, gerçek kahramanın eylemini taklit etmektedir. Amaca, evrensel kalıbı tekrarlamaktır.'

Evrensel kalıp ifadesi önemlidir; zira canlı yaşamının yegane tekrarı, insan tragedyasının konusu olarak "ölüm" mutlaklığında anlam bulur. Her canlıyı eninde sonunda bekleyen hakikatin sarsıcı doğası topluluğun saygılı muhayyilesinde bir

umut aşılır insana. Yüksek tepeler, taş tapınaklar, öte dünyada yaşamaya devam eden ve kozmosun yönetici iradesinde eriyen bir katılım sistematüğını anımsatan eşiklerin kutsandığını görürüz...

Şaşırtıcı biçimde ölüm de doğum da, bu evrensel çevrimin her tekrarında, gökyüzünün kanat çırpın mükemmel varlıklarınca temsil edilmiştir. Çocuklarının, “dünyaya nasıl geldikleri sorusuna”, Campbell’in “bu büyük kuşun ne olduğunu herkes bilir” şeklindeki rahatlık dolu ifadelerine rağmen, “kuşlar getirdi” diye yanıtlar ebeveynler. Ve ölüm anında kuşa dönüştürür ruhu, neredeyse her toplum. Bu her ölümün bir doğum olduğu şeklindeki “evrensel kabule” uygundur. Türkçede “anıt kabir” anlamına gelen “keşene” sözcüğünün kökeni üzerine bir açıklama sunar bizlere Roux; Fars dilindeki anlamı, “yuvadır”.¹²⁰ Şaşırtıcıdır; Kırgız ve Moğol ülkesinde de eski mezarlara “Kırgız yuvaları” denmektedir.

Göbeklitepe, Tapınaklar ve sahne olduğu ritüellerle açıkça bir yuvadır. Öte dünyaya dönüş yolculuğunun bu en eski abideleri, ölünün yeni hayatına yolculandığı mekânlardır.

Bu açıklamalardan hareketle

- Megalitlerin varlığı, ölüm sonrası varoluşa yönelik bazı düşüncelerin olduğunu gösterir
- Çoğunlukla ruhu öte dünya yolculuğunda korumaya yönelik törenler sırasında dikilir
- Ruh, dikenlere ya da ölümlelerinden sonra kendileri için anıt dikilen kişilere ölümünden sonra sonsuz yaşam verirler.

¹²⁰ “Eski Moğolca ise yuva ve mezar fikrini bir araya getiren for sözcüğünü kullanarak kuş biçimindeki ruha uygun ikamet yerini açıkça ortaya koyar...” Alıntı için bk. A.g.e. s. 36...

- Megalitler, ölenlerle yaşayanlar arasında mükemmel bir bağlantı sağlar.
- Adına yapıldıkları kişilerin büyümlü güçleri ebedileşir, böylece insan, hayvan ve mahsulün bereketini sağlar. Bu atalar tapınımı ile özellikle kozmik döngüde işlevsellikleri bağlamında, iç içedir.

C- Tapınakların gömülmesi muamması

Göbeklitepe Tapınakları, Avrupa'da daha yaygın olarak görülen megalit tapınak geleneğiyle de karşılaştırılabilir nitelikler taşımaktadır. Çok daha önemlisi Schmidt'in buluşu, bilim adamlarının bundan birkaç on yıl öncesine kadar, megalit yapıların kökenlerine ilişkin olarak-elbette yalnızca tahminlerden hareketle- "Doğu Akdeniz" şeklinde betimleyebildikleri "ilk merkeze" yönelik eğilimleri de güçlendirmektedir.¹²¹

¹²¹ Bk. "Henüz on yıl öncesine kadar, arkeologlar megalit kültürlerini daha İ.Ö. III binyılda toplu mezarlıkların varlığının bulgulanıldığı Doğu Akdeniz'den gelmiş kolonizatorlerin etkisiyle açıklıyorlardı..." Ayrıca bk: 'Megalit mezarların Batı Avrupa'ya yayılan yapımcıların esin kaynağını Doğu Akdeniz kökenli güçlü bir inancı oluşturduğuna kuşku yoktur...' s. 152-153. M. Eliade, buna karşın Bretagne Megalit mezarlığının (İ.Ö. 4000)-İngiltere ve Danimarka'dakilerin ise İ. Ö III. binlere tarihlenen yapıların G. Childe'nin de belirttiği doğu Akdeniz kökenli kolonizatorlerin etkisini taşıdığı fikrini bozduğu kanaatindedir. Kuşkusuz, Eliade'nin ayrıntılı biçimde Göbeklitepe'yi bilmesine imkân bulunmuyor. Bununla birlikte Eliade'nin esas derdinin de 'Batı Halklarının özgünlüğünün kanıtlanması' olduğu açıkça okunuyor. Bk. s. 154. Benzer savları dile getiren Heine-Geldern-ki onlar da tek bir megalit kültürü ve onun evriminden bahseder-kuramından da rahatsızlık duymaktadır Tartışma için Eliade. Bk. s. 156: 'Çok çeşitli toplumsal biçimlere, ekonomik yapılara ve kültürel kurumlara sahip halklarda megalit kültürün düşünce ve ibadetlerinin varlığına rastlanmıştır. Her ne sebeple olursa olsun, tek megalit kültüründen söz edilemez. 'Tüm bu saptamalarında haklı olabilir

Bu bölümü Tapınakların gömülmesine ilişkin fikirlerimi açıklayarak bitiriyorum.

Göbeklitepe Tapınaklarının, böylesine büyük emekler harcanarak oluşturulmuş yapıların, neredeyse yapıma eşit bir emek karşılığında gömülmesinin nedenleri çok açık değil. Ancak akla ilk gelen seçeneklerin-kutsalın olası bir düşman karşısında saklanması ve gömülmesi-ya da düşman bir gücün bu kutsal alanı tahrip etme amacının çok geçerli olmadığını düşünüyorum. Bu hususta özellikle Ritüel amaçlarla gerçekleşen gömülme eylemi üzerinde durulmalıdır.

Toplayıcı-avcı kültürlerde yaygın olarak hüküm süren Şamanizm’de “kemiklerin”-topraktan ziyade doğanın kemikleri olarak kabul edilen kayalara- gömülmesinin bereketi artırıcı bir büyü eylemi olduğunu biliyoruz. Roux’un ve M. Eliade’nin de açıkladığı biçimiyle “kemiklerinden” doğma eylemi, aslında yaygın bir eğilimin parçasıdır ve temel amaç, yuvarıda da açıkladığımız gibi, öldürülen canlının “ruhu” ile özdeşleşen ve çürümez nitelikleriyle dikkat çeken “kemiklerin” saklanması ve kolanmasıdır. Bireyin “ölümsüzlüğüne” giden yolda iskeletin bütünüyle korunması yönündeki gereklilikler kimi durumlarda “ağaca asılma”-ki esas kaygının iskeletlerin vahşi hayvanlar tarafından yenmesinin engellenmesi ya da kurban edicinin kemiklere zarar verecek kesici ya da kırıcı bir alet kullanmaması gibi hassasiyetler doğurmuştur. Bu sonuncudaki kaygı da “hayvanın” dünyaya geldiğinde sakat kalmasıdır.

Eliade, ama Avrupa kültürünün özgünlüğünün ispat edildiği takıntısı bu haklılığı değerlendirmede isteksizlik yaratıyor. Bir başka yerde bk. “Kökeni ne olursa olsun, arkaik Avrupa uygarlığı, kendini hem Yakındoğu, hem de Orta ve Kuzey Avrupa kültürlerinden farklılaştıran özgün bir doğrultuda gelişti”.

Bu kaygı Tek Tanrılı Modern Dinler'e dek yaşayan bir güç içeriyor.¹²² Şayet "kayaların", kişileştirilerek açıklanan ve verimliliğe ikna edilmeye çalışılan toprak figürünün "kemikleri" olduğu bilgisiyyle birleştirirsek gömülmenin Şamanizm'e özgü hassasiyetlerin bir evrimine işaret ettiğini belirtebiliriz.

Göbeklitepe gibi insanı kurban olarak sunmaya elverişli dini bir ideolojinin olası olduğu zamanlara dönük analizde kemik gömme olasılığı en yaygın çözüm gibi gözükmektedir. Zira bu büyüklükteki kemiklerin korunması-doğanın ruhu/koruyucu tini/ölmüş ataların sembolü olarak-ancak gömülme işlemiyle mümkün olabilir.

Bu durumda gömülme, doğanın bağrında, açılmış olasılıkla kaburgalarda gerçekleşen bir törenin ardından, yeniden "ete büründürme" anlamına gelir. Bununla birlikte bir diğer soru hala açıkta kalmaktadır. Burada, kemikler yeniden toprağa gömülmeden önce yapılan ayin nedir? Soru önemlidir, zira toprak içinde gerçekleştirilen ayin-mecazen söylersek bir tür ameliyat- kapanmanın ve toprağa gömülmenin öncesinde,

¹²² İnanışa göre, kemikler toprağın altında yeniden etlenecek ve toprak "yepyeni canlıların" vücuda gelmesini sağlayacaktır Hayvanın kemiklerinden yeniden doğacağı düşüncesi Kitab-ı Mukaddes Hezekiel kitabında da tekrarlanır: " ... Ve beni vadinin ortasına koydu ve vadi kemiklerle dolu idi. Onların üzerinden, her yandan beni geçirdi ve işte ovanın yüzünde kemikler pek çoktu ve işte çok kurumuşlardı. Ve bana dedi: Ademoğlu, bu kemikler dirilebilir mi? Ve ben: Ya Rab Yehova, sen bilirsin dedim. Ve bana dedi: Bu kemikler üzerine peygamberlik et ve onlara de: "Kuru kemikler Rabbin sözünü dinleyin. Rab Yehova bu kemiklere şöyle diyor: İşte sizin içinize soluk koyacağım ve dirileceksiniz. Ve üzerinize adaleler koyacağım ve üzerinizde et bitireceğim ve sizi deri ile kaplayacağım ve içinize soluk koyacağım ve dirileceksiniz ve bileceksiniz ki ben Rab'im..." (Kitab-ı Mukaddes, s 1036.Hezekiel Bap 37, 1-7"

onu verimliliğe ikna edecek bir armağan ve-veya sunu içermektedir.

Prof. Klaus Schmidt'in "güneşe gömülme" ya da "sessizlik kuleleri" başlığıyla sunduğu açıklama modeline de kısaca da olsa değinmeliyim: Zerdüşt Dini'nde "dakhmak" olarak tanımlanan merkezler ölülerin-ataların en değerli kısımları olarak belirlenen "kemiklerin" dönüşümünü sağlayan kutsal mekânlardır. Burada "güneşe gömülme" olarak betimlenen ve dört temel elementin(toprak, su, hava ve ateş) dünyeviliği, dolayısıyla kötülüğü(günah içeren) temsil eden çürüme unsurlarının zamana yayılmış etkisinden kurtulma hedeflenir. Vahşi hayvanlara yedirilmeyi olanaklı kılan bu tip mezarlar, ölen kişinin değerli öz olarak kemiklerin dünyevi etlerden bütünüyle çözümlendiği anda topluluk tarafından teslim alındığı zamana kadar olan dönüşümü temsil eder.

Göbeklitepe'nin böylesi bir merkez olduğu hususunda Prof. Schmidt'in sunduğu perspektif yeterlidir. Somut delillerin ötesinde¹²³ dinler tarihi açısından temel veri, "kemiklerin" Şamanizm inancı açısından taşıdığı merkezi önemdedir. Bu benim, dikilitaşların "kurban edilmek suretiyle" ya da "doğal" olarak hayata gözlerini yuman insanların "asıldığı" figürler olarak değerlendirilmesi önerimi çürütmez.

D- Göbeklitepe'de toplayıcı-avcı dininin izlerini sürmek

Göbeklitepe'de, yukarıda kimi yerlerde incelediğim gibi, doğa-hayvan ve insanın bu unsurlarla ilişkisini, onların bir

¹²³ Bölgede leşçil hayvan bulgularının çokluğu vb hk. Bk. Schmidt, s. 133... ve ayrıca kafataslarına sarılan hayvan betimlerinin yaygınlığı bk. A.g.e. s. 145

parçası olma kaygısını merkeze alan Şaman uygulamaları ile, özellikle tarımcı topluluklarda olgunlaşacak, artık doğanın bir "parçası olma" hassasiyetinin yerine "doğayı ikna etme" ve "temel döngülere-kozmik çevrime" yardımcı olma kaygısına yerini bırakmış "ritüel" esaslı parçaların, ikincisi lehine doğru geliştiğini gösteren deliller bulunuyor. Ancak bu geçiş sürecinin tamamlanması neredeyse hiçbir zaman mümkün olamamıştır. Temel kaygısı verimlilik olan insan, ilksel uygulamaların izlerini taşıyan yeni ritüeller geliştirir.

BÖLÜM: V

KARŞILAŞTIRMALI MİTOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN GÖBEKLİTEPE

A- Kuram ve olasılıklar

Tarımcı topluluklarda, mevsimlerle ilgili döngüsel gerçekliği açımlayan ritüel mitler, verimliliğin yeniden sağlanmasına vesile olacak iradi edimler olarak okunmalıdır. İnsan topluluğu, yaşamın devamında büyük önem taşıyan bu aşkın denge ve güçler terazisinin bir tiyatro sahnesi gibi yeniden canlandırılmasına yönelmiştir. Merkezinde “bitkilerin bulunduğu” bu yeni kutsallık ağı, ayini yöneten ve büyüsel tekrarı oluşturan varlıklar olarak, insanı kozmik çevrimin tam merkezindeki en önemli varlık haline getirir.

Neolitik topluluklarda yaygın hale gelen, “yaşam ve ölüm” çevriminin mutlaklaştığı, ölen ve yeniden dirilen Tanrı motifini besleyen asal sistem olarak toprak üzerine yönelmiş ilginin öncesinde de avcı topluluklar, Ağaç motifinin-dolayısıyla bitkinin tanrısallıkla bağına ilgi göstermişti. Hayvanları merkeze alan ilahi sistem ağırlığına rağmen, Ağaç ve Hayvan tapınımı arasında bir karşılaştırma sunan Roux, Var de Leueuw’un sözlerinden alıntı yaparak “hayvanların” insana çok yakın bir tür olarak güvenilir olduğunu belirtir. Bu kader birliğinin öte yanında ise ağaçlar, hayvanla kıyaslanamayacak

denli önemli bir rol oynar: “Hayvan, insan türüne daha yakındır” der Roux ve ekler,

“İnsana daha fazla benzer... Hayvanın, evrende ağacınki kadar aşkın olan bir yeri yoktur...”¹²⁴

Kimi araştırmacılar, “ağaç” mitini besleyen deneyimin belirleyici olduğu kanaatindedir. Yanılgıdır, zira “arketip” olarak ilahi-ağaç fikrinin deneyime ihtiyacı yoktur.¹²⁵ Evrimin ilkel basamaklarında ağaçların, insan için bir sığınak olduğu şeklindeki yararcı yorumlar da belirsizliği artırmaktan başka bir işe yaramaz. İnsanın bilinç dışında yaşayan tüm zorlayıcı güçler gibi ağaç da “anlam verilemez” bir sistemin sınırlarında dolanır. Kesin olan “yaşam(baharla gelen)- ölüm(kışın başlayan) çevriminin” tarım topluluklarından çok öncesine dayanan arkaik bir simgesi olduğudur.

Çok sayıda insan topluluğu, “görmekli bir ağaç” figürü içeren mitlere sahiptir ve bunlar, ayakları yerin derinliklerinde ve başı gökyüzünde, yerkürenin tüm katmanlarında yaşamaya devam eden ilahi bir düzey oluşturur. İsa’yı Tanrı haline dönüştüren ağaç, kutsal bir tepenin zirvesinde “ölümün mutlak olmadığını” simgelemekten başka ne işe yarar? Çok daha önemlisi, bir eksen belirler ağaç ve evrensel yazgı, direk ya da ağaç, göklerin yıkılmamak için tutunduğu güç abidesi, ölümlerin ve ilahi varlıkların “göğe inip çıkmak için kullandığı” merdivendir adeta...

¹²⁴ Alıntı için bk. Roux s. 70.

¹²⁵ Er-Töştük efsanesinde geçen ilahi ağaçtan bahseden Roux, paralel bir görüş savunmaktadır. “Böyle bir ağaca elbette Orta Asya yollarının kavşaklarında rastlanmaz. Ama gerek duyulduğunda kavimsel kozmik eksenin inşa edildiği arketipin ya da alışıldık bir imgenin mutlaklıktaki yansımasıdır...” a.g.e. s. 70

"... Ve Yakup Beer-Şebadan çıktı" diye anlatır Tekvin kitabı... İshak'ın, ağabeyi İshak yerine yanlışlıkla Yakub'u kutsamasının he-men sonrasıydı. Haran'a doğru ilerlemektedir.

"Bir yere erişip orada geceledi. Çünkü güneş batmıştı ve yerin TAŞ'larından birini alıp başı altına koydu, ve o yerde yattı. Ve rüya gördü ve işte yer üzerine bir merdiven dikilmiş ve başı göklere erişmişti ve işte Allah'ın melekleri çıkmakta ve inmekte idiler..."¹²⁶

Nerede, gökyüzüne uzanan bir sütun varsa-taş ya da ağaç-orada gökyüzüne inen ve çıkan varlıklar vardır. Ağaç ve taş arasındaki ayırım, kimyasal farklılıkların ötesinde, kişiyi "ilahî" olanla buluşturan ortak niteliğin gücüyle değersizleşir. Şaman'ın gökyüzünün ve yeryüzünün ruhlarıyla ilişki kurma adına, tören alanının tam merkezinde canlandığı sembolik sırık-ya da tahtanın değeri de buradadır. Çok daha önemlisi, "ölüm" ve "cenaze" törenlerinde kullanılan ağaç, direk ya da mezar taşı gibi dikitlerin-ki buna "dumanıyla gökyüzüne doğru sütun oluşturan bir ateş de" dahildir, "ölenin öte dünyaya ulaşmak için tırmanmasını sağlayan" şeydir.¹²⁷

¹²⁶ Tekvin Bap 28-10/12. Bir başka örnek için bk. CAMPBELL, Kahramanın Sonsuz Yolculuğu. Campbell bu sayfalarda bize Sibiryalı Yakutların bir kahraman öyküsünü anlatır. "Doğusunda geniş, nadasa bırakılmış bir tarla uzanıyordu, ortasında büyük bir tepe vardı ve tepenin ortasında da devasa bir ağaç(...) Ağacın tepesi yedi kat göğü aşıyor ve Yüce Tanrı, Yryn-ai-tojon için bir istediklerini bağlayacağı direk olarak görüyordu; kökleriye oranın mitik yaratıklarının barınaklarına direk oluşturarak yeraltı uçurumlarına iniyordu. Ağaç yaprakları aracılığıyla göğün yaratıklarıyla sohbet dalmıştı..." s. 375.

¹²⁷ Şamanizm'e özgü ölüm törenlerinde "bu merkez üzerindeki" dönme eyleminin nedenini soran Roux, "ölüyü kozmik hareketin içine çekmek" amaçlı bir açıklama sunar. Öyle ki prens ya da hükümdar olarak betimlenen kişinin, ölmemesine ve Şaman gibi gökyüzüne çıkmamasına rağmen neden döndürüldüğü sorunu da bununla ilgilidir:

Yine de taş bir sütun, bir ağaç değildir; ve İsa'nın asıldığı çarmuh da böyledir. Ama "çarmuh" ağaçtan imal edilir ve bu durumda canlılığını yitirmiş bir ağaç vardır karşımızda. Ancak anıt, tam da buradan "ilahi yaşamın", çok daha büyük bir kozmik gerçekliğe dönüşümün simgesi haline gelir. "Daha ilahi olana yeniden rastlarız" der Roux, "taş veya direk ile kuru ve verimsiz ağaca atfedilmiştir bu değer.

*"Sabitleştiği ve süregiden oluşunu terk ettiği için odun, direk haline gelen ağaç, durağanlık niteliğin paylaştığı mezar taşının yerine geçebilmiştir, çünkü her ikisi de cenaze sanatında aralarında hiç ayırım yapılmaksızın kullanılmış görünmektedir."*¹²⁸

Elbette artık "ağaç" yaratıcı güç kaynağını yitirmiştir; ama bambaşka bir şeye dönüşmüştür: "Kozmik işlevin" simgesine...

Merkezden gökyüzüne çizilen dik çizgi tapınının ilk kareografisini neredeyse kendiliğinden ortaya çıkarır. Göbeklitepe Tapınaklarındaki ortaklaşalık, merkezi görmeye olanak veren oval-yuvarlak-spiral ya da daire-şeklinin "Merkezdeki" aktiviteye katılımı mümkün kılar ve bir döngü temsilini ortaya koyar. Dönme hareketi önemlidir; belki de sürekli dönme halinin yarattığı esriklik halidir, dini açıdan cezbedici olan. Bunu bilemeyiz, ama tek bir merkez etrafından dönme ve kozmik gücün açığa çıkışın cezbeden şeyin özünde katılım bulunur. Ve aslında "kozmetik güç", evrene yönelmiş bir algı projeksiyonudur; açığa çıkarılan şey ise "toplular bir yaşam oyununun" büyük sözler ve hareketler silsilesi içinde yarattığı heyecandan başka bir şey değildir.

"Hükümdarın göksel kökeniyle ilgili kuramlar prensin mikrokozmos olduğunu göstermektedir. Bu nedenle prensin kendisi için kozmik ritmin güçlendirilmesi önemlidir..." s. 69...

¹²⁸ Alıntı için bk. Roux s. 64

Bir diğer deyişle “kozmetik güç” aslında “toplum gücünün-topluluk eyleminden açığa çıkan ses ve hareket bütünüdür”, güç salan bir enerji sisteminin metaforudur. Günümüzde, futbol başta olmak üzere kitlesel sporlarda “pek eleştirilen” duygusuzluk ve ahlak dışılık halinin; bu dünyadan, dünyanın kimlik ve değerlerinden kopma gerçeğinin de kökenlerinde topluluk oyun ve ediminin “kişiyi etkilememesi imkansız” gücünden türediği açıktır. Bir spor faaliyetinin, merkezde gerçekleşmekte olan aktiviteye kilitlenmesi ve stadyumların spiral formlarındaki dinsel uygunluk, hızlı dönüşlerle ve keskin nefes hareketleriyle tapınım icra eden ve merkezde bulunan uygulayıcının komutlarını uygulayan kimi İslam tarikatlarının¹²⁹; ve kuşkusuz gökyüzünden geldiğine inanılan bir taşın, Hacer’ül Esvet’in aslı olduğu, yeryüzünün ilk ev olarak kabul edilen Kabe’nin etrafındaki geleneksel dönme hareketiyle karşılaştırılabilir.

Antropoloji, bizlere ayinin bir oyun olduğunu anlatmıştır yeterince; ritüel “bu oyuna” katılımın büyüklüğünden doğar ve kişisel bir edim, ilk uygulayıcının amacı ve davranışı gerçekleştiriş nedeni unutulurak “kitleselleşirse” buradan ritüel doğar. Campbell’in altını çizdiği gerçek de budur. “Oyun eğer toplumsallaşması sağlanabilirse” gelenek oluşturabilir.” Der ve ekler:

¹²⁹ Bu hususta bk <https://www.youtube.com/watch?v=j3th5jgVDKY...>

Bu görüntülerde bir Kadiri Tarikatı ayini yer alıyor. İnsanlar tarafından oluşturulmuş iç içe geçmiş daireler ekseninde bir koreografi canlandırılmaktadır. En içteki küçük dairede sert kafa sallama ve dönme hareketi gerçekleştirilir. Bu ikili hareketin ilgisi “merkez” noktaya yoğunlaşmaktadır. En içteki, merkeze en yakın konumdaki dairede hareket, dış dairelerdeki tarikat mensuplarına kıyasla daha fazladır ve dış halkalara yayıldıkça hareket düşer. Bu merkeze-yaşam gücüne yakın olmayı başaran inanana verilen ödüdür...

“Gelenegin sürdürülebilmesi çekim gücüne bağlıdır; yani yaşam enerjisini örgütleme ve uyandırma gücüne...”¹³⁰

Çok daha önemlisi oyun-ritüel denkleminin insana özgü olma hususundaki kuşkulardan doğar ve yaşamak için topluluğa ihtiyaç duyan kimi türlerde bu tip eylemler gözlenir. Dr. W. Köhler’in araştırmalarından beklenmedik sonuçlar çıkar örneğin. Başta iki şempanze tarafından bulunan bir direk çevresinde “dönme oyunudur” bu. “Dervişler gibi” demektir Köhler; dönüşler hızlandıkça görünüş insanların danslarına benzemeye başlamaktadır. İlginç olan, bu oyuna ailenin diğer fertlerinin katılma arzusudur. Köhler’in anlattıklarından ansızın, insanın toplu dini davranışlarıyla kıyaslanabilir bir bütün ortaya çıktığını anlıyoruz. Bir süre sonra grubun diğer üyeleri, oyunu icat etmiş olan ilk ikisine katılmakta; uyumlu, kaba bir ritim halinde dönmeye devam etmektedir.

Bengal Körfezi Burma kıyılarının 250 mil güneyinde, filmlerde görmeye alışkın olduğumuz yamyam yerli motifine uygun vahşi Pigmelerin yaşadığı Andaman adaları da, benzer koreografik danslara tanık olur. Aksak bir danstır bu, ağırlık tek ayağın üzerindedir ve diğer ayak yere sürter. Baskın ayak yorulunca, sistem değişik; ağırlık diğer ayağa geçer.¹³¹

Yaşam direğine ilişkin bu veriler, benim aynı düzey ve anlamda değerlendirilmesi hususunda Roux’un değerlendirmelerine katıldığım haliyle “taş sütun” ve “ağaç” ile onu verilen anlam ekseninde yaratılan “dönme” ediminde, insanlık tarihinin ilk ritüel ve tapınak birleşimiyle karşı karşıya olduğumuzu ortaya koyar.

¹³⁰ Alıntı için bk. Campbell İlkel Mitoloji, s. 386...

¹³¹ Aktaran Campbell, İlkel Mitoloji, s. 354-355.

Bir diğer önemli nokta, göçebe topluluklar için dahi, bitkilerle ilişki durumunun “kozmetik çevrim” ve dengeye yönelik bir hassasiyet yaratmasıdır. Büyük ağaçları sığınma mekanı olarak kullanan ilksel insanların binlerce yıllık davranış sistematığının yarattığı arketipsel güç bir tarafa, kutsal bir figür haline gelen ağacı merkez alan dönme edimlerinin “insan için ilk tapınak” ve ritüel birliğini kurmasının nedenleri açık değildir. Ancak, öldükten sonra toprağa, vahşi hayvanlara terk edilemeyecek kadar değerli şeylerin, insan kemiklerinin-ruhunun emanet edildiği ilk yerlerdir. Çok sayıda ağaç, ölmüş kişilerin kemikleriyle doludur ve ataların kemikleri tarafından süslenen ağaçlar-civarda ağaç yoksa dikilmiş bir sütun ya da taş dikit- ansızın geçmişte yaşamış bu kişinin eylemlerinin hatırlandığı merkezler haline gelir. Ve dönme edimi, bu kutsallığın neredeyse kendiliğinden biçimde saygının ifadesi haline gelir.

Bu benzerliklere rağmen, göçebe toplulukların dini ideolojisine kıyasla, neolitiğin hassasiyetleri, “kozmetik denge” olgusu üzerinde çok daha geniş bir kapsam yaratır. Bu doğaldır zira bambaşka alanlarda, özellikle insan-toprak ilişkisinde yeni bir uzmanlaşma doğmuş ve gözlemlenen yeni yaşam gerçeklikleri büyüsel hale gelmiştir. Çok daha önemlisi, göksel cisimlerin “belli yasalara” göre hareket ettiğinin belirlenmesidir. Yerleşik hayatın sistemleşme adına sunduğu nimet “kendine özgü bir” “çevrim” sisteminin ortaya çıkmasına olanak verir. Göksel kürelerin döngüsel yasaları bir kez saptandıktan sonra, analojik düşüncenin daha önce betimlenen niteliği, insan ve gök cisimleri arasındaki kader birliğine dönüşür. Ülkenin önde gelen kişilerinin, Mısır’daki gelişkin spekülasyonların öncesinde, çok daha ilkel haliyle, “güneş” gibi olduklarına olan inanç artar. Ölümüyle dünyayı karanlığı terk eden, ama mutlaka yeniden doğacak olan, yarı-tanrısal figürler ortaya

çıkmağa başlamıştır. Diğer taraftan, mevsim döngüleri, bitkilerin ölme ve yeniden dirilme denklemi de, yeni kozmik genelleme için elverişli bir alan yaratır.

Böylece ilkel kültürlerde bireyin ölümü ve yeniden hayata dönüşüyle ilgili olan “çevrim” anlayışının çok daha yetkinleştiği bir aşamaya varırız. Her sene ölen ve yeniden canlanan, Tanrısal bir karışıklık... Mitoslar, artık topluluk ayinine dönmüş törenlerin merkezine oturur. Tekrar edilen “duygular” tıpkı Paleolitik inançlarında olduğu gibi gerçekliği etkileme ve Campbell’in altını ısrarla çizdiği gibi, “ kozmik bir yasaya ” uyum amacını taşımaya devam etmektedir. Eliade bu yapıya ‘ kozmik din ’ ismini veriyor.

‘ Çünkü dinsel etkinlik merkezi gizemin etrafında yoğunlaşmıştır: Dünyanın düzenli aralıklarla yenilenmesi, Tıpkı insanın varoluşu için geçerli olduğu gibi kozmik ritimler de bitkisel hayattan alınmış terimlerle ifade edilir. Topluluk birlik halinde davranan evren unsurlarının karşısına herkesin katılması zorunlu olan tekrarlarla çıkmak yolunda irade gösterir. Şaman’ın, “ doğa’nın bütünlüğüne katılma ve tüm evren unsurlarıyla ilişkiye girebilme gücü; topluluğun “evrenin” döngü ve yasalarını yalnızca “tekrarlarla” yaşatma kaygısına gerilemiştir. Şaman’ın topluluk ayinleri içinde yerinin kalmadığı bir aşamadayız artık.

B- Verimliliği sağlayan önlemlerin değerlendirilmesi

Bu aşamada artık, tarih öncesi zamanlardan günümüze dek, anlamı ve sosyal boyuttaki karşılığı değişse de, verimlilik kaygısını yaşatan her toplum ve birey için geçerliliğini koruyan temel unsura, “kurban” ve “sunu” geleneğine değinme zorunluluğum bulunuyor. Zira ben Göbeklitepe Tapınaklarının,

bu tip bir “kurban” eylemine sahne olduğunu iddia ediyorum.

Bu fikir orijinal değildir; bununla birlikte bir adım daha ileriye giderek, neolitik topluluklara özgü kurban ediminin “ölümüyle” kozmik çevrime katkı sunacak değerde kişilere, olasılıkla topluluğun-kral ya da prens gibi-önemli kişilerine uygulandığını ortaya koymaya çalışacağım.¹³² Bu olgunun dünya coğrafyasındaki yaygınlığı şaşırtıcı düzeydedir. Şu an için, bu kutsal kişilerin, rahip-kral ya da din adamının, “göksel olanla ilişkilendirilerek” açıklandığı Mısır ve Babil medeniyetlerinin, çok daha eski, olasılıkla göçebe topluluklara dek geriye giden “dini unsurun” mutlaklaşması olduğunu belirteceğim.

Her koşulda bu kişiler özeldi; Şaman topluluklarında onların kurbanı, toprağın verimliliği adına yapılmış fedakârlıktı. Doğaya kendisine ait olan en değerliyi veren topluluğun umudu, verimlilikle açıkça ilişki halindeydi. Bu Roux’un, cenaze törenlerinde “prens ya da hükümdarın” dönme eylemine zorlanması şeklinde vurgusunun, dönüşmeye başladığını gösterir.¹³³ Neolitik toplulukla birlikte onlar, kozmik dengenin taşıyıcısı değil, bizzat kendisi haline gelmişlerdir.

¹³² İnsan kurbanı, “neolitik” topluluklarda yaygınlık gösterse de kimi “avcı” toplumların bu tipeylemler gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu hususta iki temel gösterge saptayabildim. 1-Kurban olarak sunulan kişinin önemli bir kişi olması 2-Kurban edilen varlığın soyut-aşkın niteliği. Roux tarafından aktarılan Hiong-nu topluluğuna ilişkin bir kurban töreninde bu iki niteliğin de “neolitik topluluklara” yansıyan düzey açısından gerçekleştiğini görüyoruz. Kurban edilen kişi, bir din adamı-ya da Şamandır; kurban edilen varlık da “yeryüzünün koruyucu Tanrısı”. Bk. Roux. *Altay Türklerinde Ölüm*, s. 195... Değerli varlığın kurbanı, Neolitik “dinlerine” de geçmiştir. Bununla birlikte Avcı toplayıcılar için, insan ya da hayvan, aynı değerdedir.

¹³³ Bk yukarıda dipnot 4.

Burada kurban ve sunu geleneğinin, modern tek Tanrılı dinlerdeki anlamlarına değinmeyeceğim. Zira dinlerin özgün-coğrafi ve tarihsel nitelikleri evrensel anlamlar üzerine çöreklenmiş durumdadır. Dinin ilkel dönemlerinde ise "sunular" insanlar tarafından yenilen ve içilen şeylerden oluşmaktadır. İlk mahsul meyvelerden ziyade hayvan kurbanı ilk dönemlerde daha yaygındı. Tanrıların soyutlaşma yolundaki evrimine paralel olarak, bu sunuların önce su(hayvan ise kan, meyve ise özütü, örneğin şarap) ardından da yakılmak suretiyle dumanıyla ruhani varlıklara besin kaynağı olarak düşünülmüştü

Kurban ya da sunu geleneğinin, "Tanrılara besin kaynağı" olma teması, geç çağ mitlerinde de yaygın olarak işlendi. Mezopotamya mitlerinde ilk insanın yaratılışı ile ilgili olarak Tanrılara besin sağlama temasını incelememiz yeterli olacaktır.

Benzer biçimde Kitab-ı Mukaddes'in Adem ve yaratılışı öyküsünde de "bir bahçeye" bekçilik yapma görevinin mutlaklaştırıldığını okuruz. Bu sayede de İbrahim'i ziyaret eden Üç Tanrı Temsilcisi'nin, (meleklerin) bir sofraya davet edilmesi öyküsünü, "çarpıtılmış-bozulmuş" bir kitabın ispatı olarak sunma bayağılığına da düşmemiş oluruz.¹³⁴

¹³⁴ Ve Mamre meşeliğinde Rab ona göründü ve o günün sıcaklığında çadırı kapısında oturuyordu; ve gözlerini kaldırıp baktı, ve işte karşısında üç adam duruyordu" Tekvin: 15: 18. Tekvin'in bu bölümünde anlatılanlar konukların insani nitelikleriyle ilişkili olarak özellikle İslam'ın reddedeceği unsurlar barındırıyor. Özellikle Tanrı'ya ve yanındakilere yiyecek(pide, körpe bir buzağı, ayran ve süt) hazırlamak için seferber olan İbrahim'in durumu bağlamında... Miti oluşturan sözcüklerin alt anlamlarını gözden kaçırmadan; özellikle "kurban" ve mayasız ekmek simgelerinin "kutsiyeti", eski bir ritüelin işaretini veriyor olabilir.

Bu husustan çok daha ciddi deliller için ruhbilim alanına bakmamız yeterli. Totem inancı üzerine yürüttüğü çalışmalarında yemen ayininin kutsallığı hakkında fikirlerini dile getiren Freud, gündelik hayata dek uzanan, yemek ile pekişen dostluk olgusunun kökenine işaret eder. Kurban yemeği sayesinde Tanrı, tapanların “sofra arkadaşı” olur.¹³⁵

Yerel ve dine özgü-otantik verilerin öte yanında, bu sunu ve kurban, Tanrı ile insan arasında bir buluşma, görüşme yaratır. Kimi dinlerin, “aşkınlık” hissiyatını zedelen bu ifadelere duyulan öfke ya da korkunun temel nedeni ise, daha önce bahsettiği “kökensel” anlamın yitirilişi ve eylemin “gerçek anlam” yerine geçişiyle ilgilidir. Ve kurban örneğinde, aslında, Yahudiliğin ya da İslamiyetin “kurban” meselesini her ele alışında Tanrı ile insan iletişiminin, ya doğrudan ya da araçlar ile birlikte, doğrudan hale geldiğini görmekteyiz.

C- İlkel Kurban’dan ön-neolitik kurban törenlerine

Açıklamalarında “horda halinde yaşayan” insan topluluklarında, “baba” tarafından sürülen ancak intikamcı niyetlerle birleşerek “geri dönen” erkek çocukların cinayet-parçalama edimlerine değinen Freud, ilk toplumsal mutabakatın “bu vahşi” edim sonrasındaki “sosyal” baskıdan-özellikle anne kaynaklı-doğduğu kanaatini aktarır. Gerçekten de bu, yılın belli dönemlerinde tüm topluluğun katılmaya zorunlu olduğu “Totem” eti yeme törenlerinin ilk hatırasını oluşturur Freud’a göre...

Freud’un değindiği mesele, “baba” ya da atanın öldürülmesi,

¹³⁵ FREUD, S. DİNİN KÖKENLERİ¹:I. "Totem ve Tabu s. 185. Payel Yayınevi.

“insan kurbanının sonrasında gelen bir barış ve huzur ortamına işaret eder. Kuşkusuz mitlerde sözcükler, doğrudan anlamlarıyla okunmaz.¹³⁶ Bu öyküdeki asal doku, “acı bir olayın” sonrasında gelen bir “esenlik” ya da barış öyküsüyle açıklanabilir. Kuşkusuz, yalnızca buradan ya da İsrailoğulları dininde ve İslamiyet’te korunan, “insan kurbanı yerine” gökten gönderilen “hayvan” kurbanı öyküsünden hareketle “insan kurbanının” bir zamanlar yaygın olduğu kanaatine varamayız. Bunun için “dinler tarihi ve psikoloji” alanından farklı alanlardan veri toplamamız gerekiyor. Arkeoloji biliminin zorlu çalışmalarından elde ettiğimiz verilerden yardım almalıyım... Eriha’dan çıkarılan kemiklerin büyük çoğunluğunun genç insanlara ait olduğu bilgisini veren Prof. Schmidt, bölgenin “genç insanların bilinçli biçimde” gömüldüğü bir yer olma özelliği taşıdığını belirtir. Olasılıkları başarıyla değerlendirir Prof. Schmidt ve yaşamlarında “önemli niteliklere sahip” bu kişiler için tasarlanan gömülme eyleminin ritüel niteliğine dikkat çeker. “Eriha’da gömülen genç yaştaki kişiler” yaşamlarında özel şekilde gömüldüklerini kabul edebiliriz” der ve ekler:

“Eriha’da bu alana gömülenlerin ise bir tür kurban edilen insanlar olabileceği olasılığını da düşünebiliriz...”¹³⁷

Bunların ötesinde XX. Yüzyıl boyunca modern ilkel-tarımcı toplumlar üzerinde yapılan antropolojik araştırmalar, bu

¹³⁶ Bu hususta dikkat çekici bir örnek olarak Sophokles’in “Oidipus” öyküsünü yorumlayan Bachofen’den verilebilir. 1861 yılında yayınlanan Analık Hakkı isimli kitabında Bachofen, söz konusu öykünün, “ana erkil” – “baba erkil” çatışmasını yansıttığını belirtmektedir. Bu hususta bir değerlendirme ve Freud’un geleneksel yorumuna itiraz olarak bk. FROMM, Rüya, Masallar, Mitler, s. 196 ve sonrası...

¹³⁷ Alıntı için bk. Prof. Schmidt, a.g.e. s. 43.

toplumlarda insan kurbanı, parçalanması ya da yenmesiyle ilgili mitlerin yaygınlığı hakkında yeterince bilgi verdi bizlere. Elbette buradan, bir "tapınılan bir nesne ya da güce dönüşen "atalar" kurbanı ve bunların megalit tapınaklarla ilişkisine değinme zorunluluğu da doğuyor.¹³⁸ Zira mitoloji olmaktan çıkarak, uygulama haline gelmiş bir katletme geleneği bulunmaktadır.¹³⁹

Kurban ritüelinin "verimlilik" arzusuyla ilişkisinin ilgi çekici bir temaya, 'kral' ya da 'hükümdarın' törenlerle öldürülüşüne ulaşmış olduğunu vurgulayarak devam edebilirim. Bu geleneğin **Freud'un** altını çizdiği başlangıçta totem olan, "babanın" parçalanması¹⁴⁰ edimiyle olan siliktir. Bununla birlikte

¹³⁸ Konuyla ilgili olarak bk. M. Eliade, ölümler tapınımının farklı törenleri içerdiğinden bahseder: "Ayin alayları, dansları dışında sungular-besin ve yiyecekler-verilmesini, anıtların yanında kurbanlar kesilmesini ve mezarlarının üzerinde ritüel yemekler yenmesini gerektiriyordu." Eliade, Dini İnançlar ve Düşünceler Tarihi s. 149

¹³⁹ Neolitik topluluklara özgü katletme geleneklerini değerlendiren Watkins, "Tarım topluluklarının ortaya çıktığı zamanda, bu dönemin çağdaş bahçecilik ve tarım toplumları arasında, vahşi ölümlere kanıt oluşturan ölü gövdelerinin sayısında bir artış "yaşandığına dikkat çekiyor. Bazı bulgular topluluklar arası savaşa işaret etse de: "Güneybatı Asya Neolitiği bu çekişme ve savaş resmine uymaz. Neolitik alanlarda yapılan birçok kazıda, ölümlerin yaygın bir şekilde evin içine veya yerleşme içerisine gömülmüş oldukları tespit edilebilir..." Söz konusu ölümlerin ritüel yönü ile ilgili görüşü için bk. S. 79.

¹⁴⁰ Tanrının parçalanması ve verimlilik ile ilişkili metinlerin en popülerleri İsis ve Osiris mitinde içeriliyor. Bununla birlikte çok daha erken tarihli olduğunu düşündüğüm bir diğer mitsel örgü, besleyici bitkilerin kökenini bir tanrının ya da bir atanın dışkı ve kirlerine bağlamaktır. Ama bu besinlerden yararlananlar onların tiksinti verici bir kaynağını keşfedince Tanrı'yı öldürdüler. Bunun ardından, ilk atanın öğütüne uyarak bedenini parçaladılar ve parçaları gömdüler. İşte

Freud'u ve Jung'un da incelediği gibi 'ata', 'kahraman', 'bilge' ya da 'kurucu kişi' gibi anlamlara gebe arketipin baba-Tanrı ya da kral görünümüne evrilmiş olduğu şeklindeki ruhbilimsel delilleri görmezden gelemeyiz.

'Kral-rahip ya da hükümdarın' kurbanıyla ilgili ritüellerin bütünüyle 'tarım' toplumlarına özgü bir uygulama olup olmadığı hususunda emin değilim. Ancak yüksek olasılıkla böyledir; zira avcı topluluklarda "insan" kurbanına olanak tanıyan "dini bir bağlam oluşmamıştır". Çok daha önemlisi av ya da kurban, bir hayvanın canını alma durumunun yarattığı travma, insan kurbanı durumunda taşınamaz boyutlara ulaşacaktır. Bu tartışmanın ayrıntılarını başka bir çalışmada incelemek üzere toplayıcı-avcı topluluklarda, "cenaze" ya da "ölüm töreni" gibi aktivitelerdeki temel amacın, "ölüm duygusunun" yarattığı hiçlik karşısında yaşayan fertlerin hayat ile kopmaya muktedir bağları güçlendirme kaygısı olduğunu belirtmeliyim. İnsan kurbanına giden yolda, "ölme ve yenedirilme" inancını besleyen, çok daha gelişkin bir ikna sistemine ihtiyacımız bulunuyor. Bu deliller ise, ancak "bitki" dünyası ile ilişki halinde sağlanabilir düzeydedir.

Bu hususta yapılan araştırmalar yeterince delil sundu. Çok önemli gördüğüm birkaç tanesini aktararak devam edebilirim.

Sudan **Şillukları** arasında, 'sürülerde' ya da "hasat" zenginliğinde bir düşüş yaşanırsa, kralın yedi yıllık hükümdarlığı sonrasında 'rahiplerin' kararıyla, yüksek bir yerde, öldürüldüğünü aktarır J. Campbell. :

yenilebilir bitkiler ve diğer tarım unsurları onun cesedinden biter. Bu mit için M. Eliade'den yararlandım. S. 57

'Ağlayıp üzülmeyenin olmadığı tören 'ilk yağmurdan önceki dönemlerde ve tohumlar atılmadan önce' gerçekleşir ve kral verimliliğin yeniden sağlanması adına "bir bakireyle birlikte gömülür..."¹⁴¹

(Okuyucu, bu alıntılarda özellikle, kralın bir bakireyle (T biçimli iki figürle ilişkili olarak) gömülme ve yüksek bir yere çıkma vurgularının Göbeklitepe ile ilişkisine dikkat etmeli...

Kız çocuklarının canlı canlı gömülüşünün İslam'ın cahiliye dönemini betimleyen sofu anlatılarda, açıklayıcı sıfat yaygın olarak "gaddarlık" ya da "cehalettir". Bununla birlikte İslam şeriatından, Allah'ın tuttuğu ışıqla aydınlanan insanların "vicdan" ve "insaniyet" adına dışladığı bu pagan geleneğinin "verimlilikle" ilişkisi açıklanabilseydi, çok daha aydınlatıcı olurdu. İnsan topluluklarının "bakire bir kişiyi" canlı canlı gömmek gibi aşırılıkları, ancak dini kökenler görmezden gelindiği takdirde "vicdanın" ya da "ahlakın" konusu olabilir. Bunun ötesinde, törenler, ölen; ölümüyle birlikte tüm doğanın canlılığını yitirilişine vesile olan Tanrı'nın kurtarılmasından sorumlu; Ana-Tanrıça kültünün anımsandığı ritüel tekrarlarıdır.)

Kral ya da hükümdar kurbanının verimlilikle ilişkisi, Malabar örneğinde, en azından Campbell'in aktardığı kadarıyla açık

¹⁴¹ Sonraki aşamalar hak. Bk. Campbell. İlkel Mitoloji. s. 168. Yine Malabar'da kralın bir dizi arınma ritüelinin ardından yüksek bir yere çıkarak, "kendi gövdesinde büyük parçalar kesmek suretiyle" kurbanı hakkında D. Barbosa'nın anlatısıyla ilgili olarak "Kanı o kadar akmıştı ki, kendinden geçmek üzereydi, o zaman boğazını kesti..." a.g.e.s. 169. Ayrıca bk. A.g.e. s. 170'te kral kurbanı tapınımının yaygın olduğu merkezleri gösteren bir harita... Bir Aztek ayini ve bitkilerin kraliçesi olarak seçilen genç kızın kafasının kesilmesi, kanının bir kapta toplanması ve rahibin kızın deri parçalarının içine girmesiyle ilgili anlatılar için bk. S. 224 ve sonrası.

değildir. Buna rağmen, kralın on iki yıllık hükümdarlık deneyiminin ardından gelenekselleşen bir "kurban" ritüeline bağlılığı, mevsimlerin döngüsellliği ve kültürel bağlamda, verimlilik hesabıyla karşılanabilecek yeni bir güç halesine ilişkin veriler oldukça yaygındır.

Bu durumda açıktır, tarımcı topluluklar daha eski zamanlardaki birlikteliklerin aksine, kefarete ve pişmanlık eylemleriyle yan yana ilerleyen kan dökme ediminin sosyal dini inancın "kurumsal" bir parçası haline gelmesine olanak tanıyan inanç algısına sahiptir. İlk Ata'nın merasimle yenilen eti, ortak, toprağı sulayacak ve verimi güçlendirecek bolluk umuduna dönüşmüştür. İlk Ata'nın gücünü taşıyan; Kral, artık bir hayvan değil, topraktan çıkan bir bitkidir; ve onun ölümü, kanının toprağa düşmesi, verimin artacağını gösterir.

Bir "kralın" ölümü, korku ya da iktidar-çok yaşama hırsı ile reddedişi "felaketlerin" çok yakında olduğunu gösterir. Döngüsellüğün ve dengenin "bencil" dürtülerce sarsılışı ortaya kesin bir canavar figürü çıkarır. "Genel çıkarların karşısına, benim ve benimkinin hırslı haklarının heveslisi olan bir canavar. Kral Minos efsanesinde "labirent içine hapsedilmiş" Boğa'nın-Mitolojik Minotaurs Figürü- herhangi biri olmayan Kralın, bir kamu olayını kişisel kazanıma çevirmesinden doğuşu bu gerçekliği anlatmaktadır:

"Kral Tanrı'nın inayetiyle kendisini tüketene dek tehlikeli tiran, Yerinde Duran oldu. Geleneksel geçiş ayınlarının bireye geçmişte ölmeyi ve gelecekte yeniden doğmayı öğretmesi gibi, büyük atama törenleri onu özel kişiliğinden yoksun bıraktı."

Şeklinde ifade eder durumu Campbell ve ekler:

*"Ayinin reddedilmesi hürmetsizliğiyle birey, kendisini bütün topluluğun büyük biriminden bir birim olarak ayırıyordu."*¹⁴²

D- Kralların görevleri ve katledilmeleri hakkında

Kralların ya da rahiplerin üzerinden gerçekleşen dini bağlamın, bizlere aşırı gelebilecek sonuçlarının arka planı çok daha derin ayrıntılar içeriyor. Bu derinliğin görünürdeki bir başka yüzü, sıradan kişilerle, Krallar arasındaki ilişkiyi biçimleyen "tabulardan" oluşuyor. İlkel krallara ilişkin getirilen tabuların esas nedeni onlardan korunmak olduğu kadar onları da korumaktır. İnanaşa göre, kral topluluk için büyük önem taşır. Doğanın işleyiş sistemi üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır, yağmur yağdırma, meyvelerin büyümesi yanında Tarım topluluklarından çok önce, bu kişilerin "içlerinde kozmik bir güç bulundurdıkları" inancı oldukça etkindir.

Freud, kralların taşıdığı değeri ve sıradan insanların krallara karşı hissettiği karşıt duygulanımı Frazer'den yaptığı şu alıntıyla aktarıyor:

'Hükümdar yalnızca uyrukları içindir, onun yaşamı ancak doğanın gidişini halkın çıkarlarına uygun olarak yönettikçe konumunun gerektirdiği görevleri yaptıkça değerlidir. Bunu yapmaktan aciz oldu

¹⁴² Alıntı için bk. Campbell, J. Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 25. Bu egoist çıkıştır ve tiranın şişirilmiş egosu, işleri ne kadar başarıyla giderse gitsin, kendisine ve dünyasına bir lanettir. S. 26. Mitosun çözümlemesi ise şöyledir: Denizden çıkan boğa, Tanrısal Boğa'dır ve Minos'a, toplumun çıkarı için gerekli olan "fedakârlığı" hatırlatmakla yükümlüdür. Kişinin kendi çıkarı saydığı şeyden vazgeçmesi gerekliliğini öğütler. "Kral Minos" demektedir Campbell, "(Yani) kurban, toplumun tanrının iradesine boyun eğişini gösterecekken tanrısal boğayı sakladı. Çünkü kendi ekonomik üstünlüğü saydığı şeyi yeğlemekteydi." Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, s. 74.

mu, ona karşı o zamana kadar göstermekte oldukları özen, bağlılık dinsel saygı kesilir, nefret ve aşağılamaya dönüşür. Kral utanç verici bir biçimde yerinden kovulur, canını kurtararak kaçabilirse şükretsinsin...'

İlkellerin, tahta geçmesinin ardından, verimlilik elde edemeyince ya da bir takım kazalar yaşanınca kralı tahttan indirme ya da öldürme haklarının var olduğunu böylece görmüş oluyoruz. İlkellerin kral ile ilişkisi, hastaların baba ile olan ilişkisine benzemektedir Freud'a göre. Krallık törenleri, yalnızca onu diğerlerinin üzerine çıkartıp ona büyük payeler vermez, ama aynı zamanda, onun yaşamını bir cehenneme dönüştürür. Böylece ilk kralların neden yabancılardan seçildiği hususuna ilişkin olarak da bir fikir edinmiş oluyoruz.¹⁴³

Bu aşamada söylediklerimi Göbeklitepe Tapınak alanı ile ilişkilendirerek önerilerimi şu şekilde özetleyebilirim:

- A- Kült yapılar ve daha eski dini inançlarda, olasılıkla ilk ata-Tanrı kültüyle özdeşleşmiş totem hayvanının belli dönemlerde kurban edilmesini ön gören kurban uygulaması ve toprağın verimliliği kültüne bağlı modern ilkellerin kurban uygulamaları ışığında, Göbeklitepe'nin, kurban ve sunu ağırlıklı, neolitik ya da ön-neolitik ayinleri için yapılmış bir kült mekân olarak değerlendirilmesi gerekiyor. Göbeklitepe'deki T biçimli dikilitaşların, kafa kısmı kopmuş Haç 't' işaretine dönüşmüş olabileceğine yukarıda değinmiştim. Burada bir 'Kral' ve yanındaki bakire kurbanı gerçekleş olabilir. Özellikle, verimlilik sembolü olarak hilal ve güneş birlikteliğinin üçüncü unsur olarak

¹⁴³ Şöyle söylüyor Freud: 'İlk krallar yabancılardı. Bunlar kısa bir hükümdarlığın ardından, Tanrılığı temsilcisi olarak görkemli şöenlerde kurban edilmeye mahkûmdu. Totem ve Tabu s. 67

H ile birleşmesi olarak yorumlanabilecek “sizigi”nin tamamlanması ile birlikte düşünüldüğünde. Bu büyüülü anda dünyanın en önemli unsuru olarak Kral’ın kurbanı, verimliliğin artışı bağlamında, geç tarihlere dek devam eden bir çizginin bilinen ilk halkalarından biri haline getiriyor Göbeklitepe’yi.¹⁴⁴

- B- Kafası kesilmiş insan motifiyle ilişkili olarak sunulan kuş çiziminin bir insan kurbanına işaret ettiği doğru mudur? Yalnızca bu örnekten ya da bölgede yaygın olarak saptanan “ağzı” bulunmayan baş heykellerinden hareketle bu yorumu yapamam. Bununla birlikte “ataların” kafalarının kutsal emanetler olarak saklandığı bölgelerin yaygınlığı hayret verici düzeydedir.
- C- Toprağın etetlenme ile ilişkisi, kemiklerle kayalar arasındaki analogi hakkında yeterince değerlendirme yapıldı. Benim bu saptamalar içerisinde dikkat çekmek istediğim

¹⁴⁴ İnsan kurbanı eyleminin modern dünyaya özgü değer yargılarından etkilenmemem de, T biçimli figürlerin “kafası kopmuş insanı temsil” ettiği şeklindeki düşüncenin mutlaklaştırılmamasını öneriyorum. Zira benim önerimde kolların ince tarafta bulunması gerekir. Göbeklitepe’nin T biçimli dikilitaşlarında kollar ise “Kalın yüzdendir” ve bu durumda Schmidt’in çıkıntı yapan kısımları yüz olarak betimleme durumu en azından “modern” bakış açısından daha doğru gözük-
tüğü açıktır. Burada benim görüşümü destekleyen verileri-kısa tarafa kol çizmenin zorluğu ya da bu kolların T biçiminin iki yanına asılmış insan bedenlerini birbirine bağlayan “kuşak” olarak betimlenmesi gibi-polemik yapmış olmaktan korkarak dile getirmedim. Bununla birlikte Taşların bir asılma eyleminin nesnesi olarak değerlendirilmiş olması muhtemeldir. Schmidt’in Diyarbakır müzesinde korunan ve Ianus’un Yüzleri olarak betimlenen mitolojik öyküyle ilişki kurarak açıkladığı gibi bir asılma öyküsü her zaman tetikte beklemektedir. Ianus’un yüzleri olarak T biçiminin yatay kısmı(---) bir yüze sırt sırta asılmış ve farklı yönlere bakan iki kişiyi temsil ediyordur olabilir.

husus, kemiklerden(kayalardan oluşturulmuş) spiral bir alanın içinde yapılmış ayinin, doğanın içine(iç organlarına-kaburga sistemine) girmek suretiyle gerçekleştirilmiş bir sisteme işaret etme eğilimidir.

- D- Avcı topluluklarda "kemik" ve "kemiğin" gömülmesinin yeniden yaşam vereceği fikri, tarımcı topluluklarda "tohumla" karşılanmıştır.¹⁴⁵ Bu ilişkide kimi aykırılıklar saptanabilir; kemik "tohum" gibi başka bir şeye dönüşmez, kemiğin sahibinin yeniden doğumunu sağlar. Bu bireyci çıkışın karşısında tohum, "bir bütün olarak yenilenme ve doğum" olanağının temsilcisidir. Campbell'a göre ilk seçenek, Himalaya'ların zirvesindeki yalnızlıkta temsil edilirken, ikincisi grup bilincini taşıyan İbrani kültüründe yaşamaktadır. Armstrong ise, Paleolitik çağ insanının hayvan ölümüyle ilgili olarak yaşadığı geriliminin, neolitik toplulukta "görelî" olarak yaşadığı kanaatindedir. İki topluluk arasındaki ortaklaşalık, yeni bir hayatın bir canlının ölümü olmadan gerçekleşemeyeceği inanışındadır. Eski Taş Çağı'nın bireyleri, bu gücü öldürdükleri hayvanlardan alırken, Neolitik, yaşam gücünü bitkilerden almaktadır. O halde tarım araçlarının silahlara benzetilmesi, üzümün şaraba dönüşmeden önce ezilişi, mısırın "öğütülerek" un haline getirilmesi gibi eylemler, neolitiğin "hayatın başlangıcını" bir öldürmeye, cinayete ya da katliama bağlayan mitoslarıyla paralel bir dünya görüşünü simgelemektedir

Şimdi bazı paralelliklerle bu savı güçlendirmeye çalışacağım:

¹⁴⁵ Benzer bir görüş için bk. ARMSTRONG, K. Mitlerin Kısa Tarihi s. 39

E- Tarımcı topluluklar ve ilk katliam

Tüm dünyanın ilk tarım topluluklarının, hayatın başlangıcını bir katliam, cinayetle ya da ölümle ilişkilendiren yaygınlığı, modern dünyanın akılcı bireyine "vahşet" gibi gözükebilir. Bu tümcedeki "hayat" sözcüğünü, "medeniyet-ya da insan topluluğunun kültürel edimleri" ile yer değiştirme şansımız var; Habil ve Kabil öyküsünün çarpıcılığı da bizlere bu kadim bilgiyi taşıyan en bilindik örnek olmasındandır sanıyorum. Kast edilen kesinlikle "insan" olmak ile ilgilidir, hem biyolojik bir tür, hem de bu türün "doğayı" dışlayan, kültür yaratan varlık olarak belirmesiyle...

Bu yaygınlık neredeyse istisnasız biçimde, dikkat çekici bir diğer olguyu daha içerir: İlk katlediliş, ölüm ya da cinayetten, insanları besleyecek kaynakların, özellikle bitkilerin ansızın ve birdenbire sözcüklerini kullanabileceğimiz biçimde, "çabucak" bitivermesidir. Kimi avcı topluluklarının "kemiklerin yer altına gömülmesi" ya da "ayı kafataslarının" bir mağara içinde biriktirilmesi gibi ritüellerinin, "hayvan sürülerinin" çoğalmasına yol açacağı şeklindeki inanışlara sahip topluluklara yeterince değindik. Tarımcı toplulukların ise, böylesi bir kökenle ilişkisi azımsanamaz; yine de bu izlek, toprak dünyasının kendine has yasalarının etkisiyle kıyaslanamayacak kadar azdır kanaatindeyim. Görüngüler düzeyinde, meyve ve bitkilerin, hiç durmadan tüketilmesi(koparma, yolma, parçalama vs "katliam ve cinayeti andırır edimler), buna karşın her sene yenilenen bir bereket ve verimlilik devamlılığının(yeniden doğum) etkileyiciliğinden bahsetmeyi artık gereksiz buluyorum. Ne olursa olsun, Profesör Jansen'den sözlerini aktaran Campbell'in belirttiği gibi, "bitki hasadının(...) öldürmek olarak kabul edildiği" bir aşamadayızdır artık.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Öldürme ve kutsal anlamı hususunda, avcılar ile tarımcılar arasındaki, ortaklaşalığı deyinen Jansen, "öldürme" ediminin her iki topluluk için kahramanca bir edim olmaktan çıktığını belirtir." İlk cinayet,

M. Eliade bu gerçeği şöyle açıklıyor:

*'Yaygın bir izleğe göre, yumrulu bitkiler ve meyvesi yenilebilir ağaçlar, öldürülmüş bir Tanrı'dan doğmuştur... İlk cinayet insanlık durumunu kökten değiştirmiş çünkü cinsellik ve ölümü getirmiş ve hala geçerli dinsel ve toplumsal kurumları oluşturmıştır. Tanrı-ya da Tanrıçanın öldürülmesi, yalnızca bir yaratıcı ölüm değildir, onların, insanların hayatın ve hatta ölümlerin de sürekli var olmasını sağlamaktadır...'*¹⁴⁷

F- Cinsel çağrışımlar ve verimlilik

Son olarak kurban ayinlerinde ikiliğin-kadın ve erkek-ya da kral ve bakire ilişkisinin önemine kısa da olsa dikkat çekmeliyim.

Yakın Asya ve Akdeniz havzasına ait toplulukları ele alan arkeolojik bulgular, seçilmiş iki kişi tarafından uygulanan "birleşme" törenlerinin toprağın verimliliğini etkileyeceği kanaatinin yaygınlaştığını gösteriyor. Yukarıda bu doğrultudaki örneklerin, canlı canlı gömülme ya da acımasız kesme edimlerini içerdiğini gördük. Cinsel birleşme yaygın olarak "ölümle" ilişkili verimlilik kültürünün evrensel unsurudur. Tonga Adala-

mitoslarda, daima suç ve ceza terimleriyle ifade edilmektedir... Bk. Campbell, s. 180.

¹⁴⁷ Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi'nde yazar şu ifadelerle devam ediyor: 'Paleolitik ekicilerin, ilk cinayet miti kuşkusuz insan kurbanı gibi kanlı ayinleri ve yamyamlığı doğrulamaktadır ama bunun ilk dinsel çerçevesini belirlemek güçtür... Beslenen insan son tahlilde tanrısal bir varlığı yemektedir. Yenilebilir bitki, hayvanların aksine dünyada verili değildir, ilkel dramatik olayın, ilk cinayetin ürünüdür... s. 57. Cinayet ya da kimi hallerde hırsızlık... Önemli olan medeniyetin bir suç ile başlamasıdır.

rında genç bir kıza tecavüz eden "yılan balığının" kesilmiş kafasının toprağa dikilmesiyle "Hindistan Cevizi" meyvesinin meydana gelmesinden, Havai'de açlıktan ölen bir adamın parçalanmış bedeninin gömülmesiyle "ekmek ağacı, şeker kamışı ve yam gibi bitkilerin oluştuğuna inanılmasına, oradan Mısır ve Mezopotamya kültürlerine kadar genişletir etki alanı.

Söz konusu ayinler, bu iki ilk medeniyete ve buradan beslenen Yunan ve ön Yunan kültürlerine farklılaşarak ve uysallaşarak ulaşabilmiştir. Örneğin Thesmophoria adı verilen ve olasılıkla Girit ya da Truva kültürlerine uzanan bir ayin, tahıl saplarının kesilmesi, domuzların kurban edilmesi ya da hamurdan yılan heykellerini içeren bir şekle bürünmüştür.

Tüm toplumu ilgilendiren bu uygulamalarda "doğanın", özellikle toprağın döngüsellliği tiyatral bir heyecanla "tekrarlanmış" olmalıdır. Childe, "oyunlar aracılığıyla" doğanın üretici güçlerinin kişileştirildiğinin altını çizerken, toplumların gidecek gelişen mitoslarına "tanrı ve tanrıçaların" armağan edildiği kanaatindedir. Çok daha ilginç olan bu uygulamaların topluluğun hiyerarşik konumlanmasını etkileyen nitelikler taşımış olmasıdır. Zira "tarih öncesinin Tanrı kralları bu yolla seçilmiş olabilirler.

SONUÇ

Ve nerede bir tapınak varsa orada bir ritüel yaşatılır. Ritüel ise, heyecan veren ilk anlamın yitirilişinden başka bir şey değildir. İlk anlama uzanan kapılar aşılmaz tüllerle örtülmüştür çünkü... Geçen her kuşakla birlikte, ilk anlamın gücü silindikçe, "hareket" ve "koreografi" mutlak anlam haline gelir ve "ilksel duyguyu" hatırlama ereğini yitirir. Artık ritüel "anlamın" kendisidir.

Çünkü, insanın bilincinin açıklayabileceği davranış modellerinin uzağına düşer ritüel... Kimse bilmez; mantık ve akıl "neden öyle değil de" böyle sorusunu, "çünkü bu böyledir" yanıtından öteye yanıtlayamaz. Sözle ifade edilemez. Eninde sonunda, "ilk büyük atanın", peygamberin ya da büyük kurtarıcının eyleminin taklidi, onun emri ve hareketlerinin yinelenişi(tekrarı) açıklamasına sığınır kalırız...

Bilinç düzeyindeki bu silik tabloya rağmen, "evrensel" bir duygu ortaklaşılığı saptayabiliriz elbette. Ritüelin kökenlerine ilişkin- aykırılık ağıyla sistemleşmesi imkânsız hale gelen bilinmezlik ağına tezat biçimde- kesin olan bu "davranış modelinin" anlam evrenindeki boşlukta beslenerek taşlaşmış olmasıdır. Topluluğun bu edimin-ritüelin- kendisine yarar sağladığına dair inancı sorgulanamaz düzeydedir. Ritüel "tekil ayinlerden" doğar ve tekil ayinleri, amaçlar ve gündelik kaygıların yerinin "inanca" dair dogmatik-sorgulanamaz kabul-lerin aldığı görülür. Daha açık ifadeyle, sembol olarak ritüel,

unutulmuş, küle dönmüş anlam ve heyecan ateşini canlı tutmaya, onu anımsamaya yönelik öneridir; ama ironik biçimde onun unutulmuş gerçeğidir de. Anlam silindikçe “kutsiyet” ağırlığı artar, dinler böylece kemikleşir ve hatta yozlaşır. Ritüele dayanan her din, ilksel heyecanların yitirilişinin temsildir.

Ritüelde tekil “ayinin” ruhu, ilksel uygulayıcının hatırası can çekişmektedir o halde... Bireyin ve doğanın yaşamsal-doğrudan güçleriyle bağı çoktan yitirilmiştir. Küle dönüşmüş hüznünlü bir bilinç “mutlak” hale getirilmiş hareket ritminden “selamet” umar. İlkel ayinin ruha esenlik veren gücü yitirince dogma, onu öte dünyaya, bu gerçeklik algısıyla ulaşamayacağımız, tadamayacağımız zaman ve diyarlara gönderir. Modern toplumlarda cenaze törenlerinin “yaşam heyecanında” yitime neden olması bundandır; dogmatik dinin öte dünya vaadi, içeride bir yerde kuşkuyla karşılaşılır. Cenaze törenlerinin şölenlerle, ölen kişinin Tanrı’nın çayırlarında ilahi mutluluğa gönderilişi gerçeğinin coşkusuyla kutlanışının üzerinden çok zaman geçmiştir. Ve artık cenaze törenleri, yargılanma gününe dek sürecek sıkıntılı bir bekleyiştir. Sonrasında “yargılama” ve tüm taşlaşmış dinlerin öte dünyaya özgü cennet ve cehennem olasılığı...

Dogmatik din “ritüeli” baş tacı eder; ve bu ritüel için görkemli yapıların inşasına girer. Nerede bir cami, kilise, havra ya da Budist tapınağı varsa, orada ritüel vardır ve kült yapılar, “ritüelin” ölümü anımsatan donukluğunun karşısına görsel bir heyecan sunar insan ruhuna. Anlam, resim, mozaik, müzik ve mimarinin ton, resim ve şekilden oluşan formlarına dönüşür. Evrensel simgeler otantik anlamlarıyla canlandırılır ki aslında olan gerçek dini anlamın-ilksel duygu yoğunluğunun ölümünü engellemeye çalışmaktır. Taklit eyleminin “büyüsel” anlamlarına öfkeli olan dogmatik din, “saygılı bir tekrar”

öğüdü verir. Ancak tehlike çok yakındır, burası İbrahim'in inşa ettiği ilk evdir; burada İsa vaftiz edilmiş, ekmek ve şarap ayinini burada yapmıştır. Tapınağa giren her kişinin, "kurucu"nun eylemini taklit etmekten çıkarak bizzat kurucu kişi haline geldiği "ilksel taklidin" anlamını öldürmeye çalışır dogma dini. Zira tarihsel bir bağlam kurulmuştur ve iktidar ilişkileri, "gerçek dini düşüncenin" ölümü olmadan Dogma dininin yaşayamayacağını gösterir. Dini eylem, koyulan kurallara saygı istedikçe, din taşlaşır.

Yine de ritüel "bu taş yapıları" can verir; o varsa din de vardır. Aksi halde cesede dönüşür ve gömülmesi gerekir. Göbeklitepe Tapınaklarındaki gömülmeyi bu bakış açısıyla açıklamak yalnızca hüznölüdür. Zira onlar, gömme işlemlerini gerçekleştirenler sonsuz yaşam umudunun militanlarıydı ve gömme eylemlerinin "yaşamsal bir sınırsızlık-devamlılık" sunacağını düşünmüştü.

Belki de umdukları gerçek oldu; dünya nüfusunun böylesine yozlaşacağını ve uzay teknolojilerinin, doğayı yıkıma götürmeye ant içmiş atom teknolojilerinin "şeytani" gerçekliğine ilişkin en küçük bir fikirleri olmamasına rağmen, "ölçüm ve denetleme araçlarını" koltuk altlarına sıkıştırmış bilim insanları binlerce yıl sonra onların inşa ettiği muhteşem cesede ulaştı. Bu toprakların en azından modern insanların sahip olduğu inançlar kadar kutsal ve korunmaya değer olduğunu düşünmeden "kazmaya" başladı bilim adamları... Kutsal alana "saygı", düşüncesizce adına bilim denen bilgi tapıcılığına kurban edildi.

Bir zamanlar bu cesede hareket veren ve onu parlatan ruhtan günümüze ise günümüz dinlerine de silik spekülasyonlar kaldı. Acaba onlardan ne aldık? Dinde evrim diye bir şey var

mı? Tapınç nesnelerimizle onlar arasında bir ilişki var mı? Onlar bizim inancımızı etkiledi mi? Ve çok daha önemlisi, onlar tevhid inancına sahip miydi?

Göbeklipe Tapınaklarıyla ilişki kurmak suretiyle dile getirebildiğimiz bu soruların yanıtlanması adına, Freud'un çocukluk gerilimleri ya da Jung'un arketiplerinin betimlemeye çalıştığı bir "aşkın" güç, binlerce hatta on binlerce yıla rağmen, görünür dinlerin yerel kabuğu soyulduğunda, inanç alanının şaşırtıcı ortaklaşalığında açığa çıktı, ruhbilim çalışmalarıyla. Bu ekol, dini duyguyu yaratan "psikolojik" olgular ya da dini düşüncenin nedenini tüm dünya için geçerli "din dışı" (pratik ya da ruhbilimsel) kaygılarla açıklayan modellerden yalnızca biriydi. Buna ek olarak, bu statik dinlerin yaratıcısı olarak bir alımlama, etkilenme ve sentez olasılığı bulunuyordu. Psikolojik-antropolojik açıklama sistemleriyle neredeyse hiç ilgilenmeyen modern dinler etkileşim olasılığını, ancak Tanrı-Allah tebliğinin tarih öncesi insanlara yönelik kısmı ile açıklamaya razı oldu. Zira bir evrim ya da etkileşim varsa, dinsizliğe ve sapkınlığa örtük de olsa çağrıdır. Çok daha önemlisi evimerizasyon ve alımlama ile diğerleriyle ortak özellikler, içinde kimi doğrular barındıran ama sapkınca hareketlerle kutsal bildirimden kopan insanların sapkınlığını vermiyorsa, "otantik din meşruiyetini" yitirir.

Diğer taraftan "Tapınakların", duvarların içine yerleşmiş insan ya da hayvan fertlerinin ritüelik kareografilerinin bitimiyle taşla dönüşümünde ürkünç bir yan bulunmadığını belirtmeliyim. Bundan çok daha vahimi, evrensel bir yaygınlık olarak "yok olması gereken" dinlerin, yaşamaya dair inadının dünya coğrafyasına yaşattığı acılardadır. Dinler tarihinin katletmeyle ilişkili yüzüdür bu... Adil olan belki de, ona inanan

insanların ihtiyaçlarına yanıt veremeyen bir dinin yok olmasıydı.

Ancak dinler yok olmaz, en sancılı anlarda dahi “diğerlerinden” yardım alır.

Buradaki “diğerleri” ifadesi, şayet “coşkusunu” koruyorsa, “başka” bir dindir. Öyle bir sentez oluşur ki; bu ne biri ne de ötekidir. Bir Latin Amerika Hıristiyanlığı çıkar ortaya örneğin. Ancak hiçbir topluluk, böylesi bir dönüşümden sonra Tapınaklarını ve kutsal merkezlerini yıkmaz ya da toprağın altına gömmez. Yeni biçimler kazanan ritüele uygun şekilde düzenlenen yeni tapınak “sentetik” dinin ya da “dindeki” evrimin gereklerine uygun olarak dizayn edilir. Yıkım ya da gömülme ancak “kutsal” ile ilişki kurulursa açıklanır; ilkinde bir istila-Tanrı adına katletme- ikincisinde ise bir “ritüel” vardır. Gömme olgusunun “yitirilen” bir dinin işlevsizleşmesiyle açıklama çabası nafiledir; zira uygun olan kaderine terk edip gitmedir. Hiçbir topluluk, “anlamını yitirmiş”, doğal olarak silik hatıralarla temsil edilen “yığına” dönmüş merkezi gömmek için böylesine uzun zaman ve emek harcamaz...

Çok daha önemlisi, ölmekte olan bir din-topluluğunun sorunlarına çare olamayan bir inanç-alımlama yapacağı coşkun bir din bulamazsa, arketipsel alanlara yönelir. Şamanik İslam’ın uygulayıcısı olarak Alevilere ve Yahudi Mistisizmine uzanan sentez, orijinal dinin yeniden, yeniden ve yeniden dönüştüğünü gösterir. Bu ise “coşkun” referansların Şamanca rolle temsil edilen “en eski” dinden devşirildiğini gösterir; dini evrimin “ileriye” dönük “yüksek” basamaklarından değil.

Çünkü, arketipsel sesleniş, yozlaşmış dini kurtarır; zira bu kanallı otantik dinin kuruluşunda tüm peygamberlerin de beslen-

diği, ölümsüz inanç akışından beslenir. Süleyman Tapınağı'nın bir daha dikilmeyeceğini anlayan Yuhudi Rabbi'lerin, bir kurtuluş bulmak amacıyla "Kutsal Kitap"ın sayfalarına yöneldiğini hatırlayalım. Yeni bir okuma biçimi doğar buradan. Sözcükler yer değiştirir, gizli anlamlar bulunur ve yeni bir okuma biçimi ortaya çıkar. Gizlide kalmış mesajlarda örölü bu yeni din, yok olmanın eşiğine gelmiş bir sürgün toplumunu ayakta tutmaya yarayan heyecanı salar etrafa... Ve coşkulu bir inanç, toplumlara, yeni yaşam enerjileri sunar.

Böylesi dönüşümlerin öte yanında dogmatik din, tüm handikaplarına rağmen kendini korumak ister. Taşlaşmış din, dönüşmek istemez; ortaya çıkan bu ucubelere nefretle bakar. İroniktir, inancın olmazsa olmaz gereği olarak öte dünyaya yoğunlaşması gereken bakışı, bu dünyaya, iktidar ilişkilerine, siyaset, ekonomi ve imar faaliyetlerinin ayrıntılarına gömülmüştür. Buradan çıkamaz; bu mutlaklaştıkça benzer şekilde hareket eden diğerleriyle ilişki Vatikan'ı verir ve Halifeliği... Ruhban sınıfı var oldukça, onun hükmetme arzusu, "devlet yönetimine" pek uygun hale gelir. Bu nedenle "öteki" ile olan ilişki hiçbir zaman düşmanca değildir. Ve bu durumda da "öteki" asla "öteki" değildir...

Gerçek öteki, aslında taşlaşmış dinlerin özünde durmaktadır ve sofu dindarların, Şeytanın kutsanışı gibi aşırı eğilimlerden, dehşet ve korkuyla kaçmak için kendilerine çektiği acıların uç-aşırı durumlar olmadığını gösterir. Çünkü "gerçek öteki" dogmatik dini yeniden okuyanlar; sapkınlardır ve ne acıdır ki, Ortodoksi aslında, "kendisinin bozulmuş" olduğunu görebileceği kapıların tümünü kapatmıştır. Çok daha önemlisi iktidarı ele geçirmeden hemen önce, "sapık ilan edip" katlettiği, kazıklara bağlayıp yaktıklarıyla ortaklaşa, o zamanın hakim

dini ortodoksisine karşı "özgürlük" için ortaklaşa bir savaşım yürüttüğünü, aynı kaptan yemek yediğini unutmasıdır.

Taşlaşmadan önce, tüm dinlerin beslendiği ortak kaynak saptamasının olgular arası geçerliliği var. Dağ ve tepe kutsallığından, mağara mistisizmine, Tanrı ile görüşmeden, çarmıh, gök-sel atlarla olgunlaşan "hayvan" tapıcılığına ve Kabe ya da Süleyman Tapınağı ya da Hacer-ül Esved gibi kutsal yapı ve taş tapıcılığına kadar uzanan, bakire ve kurban törenlerine kadar genişleyen izler ancak dogmayla bastırılabilir. Ancak modern psikiyatri, zorla bastırılan her eğilimin ve ölçülü de olsa kendine bir çıkış bulamayan çocukluk eğilimlerin, bu kez tahribatla dışarıya çıkmaya çalıştığını ispatladı. Her dinin çocukluk dönemlerinde yaşadığı coşkunluk anlarına geri dönme eğilimi azımsanamaz; zira bu o dinin bireyselliğin aşan bir kanala temas eder.

Buradan iktidarı ele geçiren ve siyasi güç olarak dini iktidar için işlevsel bir davranış modeli doğar. En iyi ifadesiyle dünya meselelerine güvenmek ve ortodoksinin taşlaşan katmanlarından sızan "arketipik" güçlere düşmanca saldırmaktır. Bu "heretizmin" tarihine götürür bizi... Cadılar, puta taparlar, Şeytancılar, gnostikler, falcılar, astrologlar, büyücüler, Aleviler, simyacılar ve Kabalacılar...

Sosyal dinin "ötekini" tanımlarken kullandığı ifadeler değişir ama anlam hep aynıdır. Bunlar, bir iktidar aracı haline gelişine hem rasyonel hem de içgüdüsel düzeyde karşıtlık geliştiren, kişileri tanımlamak için kullanılır. Her biri "Şeytani"dir ve şeytani olan, iyiliğe dönüşmeyen saf kötülüğün ötesinde, "asla bana dönüşmeyendir".

Dinin sosyal boyutu, Şaman'ın dini faaliyet içindeki otoritesinin, "neolitik" döneme özgü ekonomik model ve ortaya çıkan yeni dini algı karşısında değerini yitirmesinden kaynaklandı. Bir katılım ve ortak davranış hali olarak yeni din, "gnostik" dünya görüşünün ilk örneklerinin "kendine biçtiği" seçkin rolün sosyal bağlar içerisinde yitirilmesi yolunda baskı oluşturdu. Maske giydirilen "soytarılar" haline geldi Şamanlar ve kozmik dengede rol oynayan "çevrim ayinlerinin" yalnızca bir parçası olmaya zorlandılar. Prof. Schmidt bu açıdan iyimserdir; zira o "şamanların" din adamlarına dönüştüğünü düşünen yaygın kesimin içindedir. Gerçekte olan ise "şamanın" aşağılanışını ve "kendini toplumun üzerinde gören egosunun" aşağılanışdır.

Bu dönüşüm, Paleolitik'ten Neolitiğe dönüşümün temel göstergesidir.

Neolitik dinin ilk kült yapılarından biri olduğunu düşündüğümüz Göbeklitepe'de gördük Şaman'ı. Tören alanına sırtını dönme saygısızlığını göstermiştir ve literatüre uygun biçimde bir kuşla-olasılıkla akbaba-ile birlikte canlandırılmıştır. Ancak bunların çok ötesinde "kafası" yoktur ve kalkık fallusuyla "ilkel içgüdülere" dair abartılı bir eğilimi temsil eder...

Ritüel alanı içerisindeki bu küçük çizim, onun değerini yitirdiğini gösterir artık ve yaşamsal bağlamda diğerlerine benzer bir role razı olmuştur. Prof. Schmidt'in "T" ya da "M" kafalı figürleri resmediliş yaygınlığından ve bunun avcı topluluklara özgüllüğüne ilişkin açıklamaları, "tarım" ve bitki kültürünün hassasiyetiyle gelişen yeni dini algının gözden kaçırılmasına yol açabilir. Bunlar "tören alanına" düzenli ve kurallara riayet eder şekilde sıralanır; işlevsel rolleriyle bizler için artık bulunamaz yöneticinin açıklayabileceği hareket ve

ritmin parçası haline gelir. Bunlar belki Şaman'dır; belki onların hatıralarının eğretilmeleri olarak Tanrı-ya da Tanrısal varlıklar-, belki de "kurban edilen hayvan ya da insan bedenlerinin taşıyıcısı-kozmik bir ağaç, arketipsel bir haç figürüdür. Tüm bunlar arasında pek fark yoktur; zira eninde sonunda tümü, "ölen ve yeniden" doğan Tanrı mitleriyle ilişkili bir yön taşır. Tıpkı bitkiler gibi yeniden dirilecek, verimliliği yöneten kutsal coğrafyaya adanmış sunuların avcı topluluklara özgü, özgür ve kuralsızlık ritmi yitirilmiştir. Her bir figür yönetici rahip-ler-in kontrolündedir.

Neolitik toplumun bitkiler, kozmos, evren ve gök cisimleri gibi çok daha geniş perspektife yayılan dini algısının, hayvanlar ve sınırlı doğa güçleriyle açıklanan dini hassasiyete özgü güç odaklarına tapınç göstermesi beklenemezdi...

Göstermedi de. Şaman hayvanı-en azından insanın hayvana dönüşümünün olanaklarını-simgelemekteydi çünkü... Ancak yeni din "insanı" merkeze alıyor ve ona büyük roller veriyordu. Çok daha önemlisi doğa ile uyumlu yaşayan, kan dökme ediminde pişmanlık duyan ve acı çeken Şaman'ın tiyatral sahnelerinin komikliği ve işe yaramazlığından dem vurdu. Yeni dünya, doğanın ve evrenin merkezinde insanın bulunduğu ve dünyanın tüm nimetlerinin insana hediye edildiğini söyleyen kitabı dinlere doğru yol almıştı.

Göbeklitepe'nin önemi de buradadır; bu kült mekân yalnızca bu yaşam görüşünün değil, bireyin "sosyal organizasyon" karşısındaki Şamanca güç iddiasının yerle bir edildiği tarihsel ilk örnektir. Dolayısıyla, bireysel karşı koyuşun arketipsel temellerine düşmanca bakışı tertipleyen ve heretizmin doğuşunu simgeleyen ilk örnektir...

Yeni bir yaşam biçimi doğmuştur artık... Yerleşik hayatın

sunduğu olanaklardan büyük medeniyetlere giden yol, insanın yüzbinlerce yıldır sürdürdüğü göçerlik olgusunu, yaygın olarak sonlandırdığını gösterir. Göbeklitepe, yeni bir yaşam sisteminin ve dini algının sembollerinden biridir...

Son olarak, savlarımı delillendirmede kullandığım simgebilim çözümlemeleri ve karşılaştırmalı mitoloji alanı, dikkatli araştırmacıların perspektifinden yeniden sınanmaya mecburdur. Kesin olan, aşağıda ulaştığım sonuçları maddeler halinde yazmadan hemen önce, Göbeklitepe’de rastlayageldiğimiz dini olguların, modern dinlerin tüm üstünlük sanılarına rağmen, yok olup gitmediğini belirtmeliyim.

Zira bugünün insanının pek saygı gösterdiği “dini ilke” ve prensiplerin izi, bu dönemlere dek sürülebilir bir karakter taşımaktadır.

Hayatta olmuş olsaydı, Prof. Schmidt’in “romantik” olarak betimlemesi muhtemel görüşlerimi, tarih öncesi çağlara yönelik “bilgi olanağını” arkeoloji disipliniyle sınırlayarak putlaştırma hatasına düşen tüm bilim adamlarının “spekülatif” olarak niteleyeceği görüşlerimi özet halinde sunarak bitiriyorum. Kendi savlarım açısından yararlandığım bilim dallarının “modernizmle” ve onun bilim anlayışıyla kurduğu ilişkinin sorunlu boyutunu ise “bilimciliğin” dünyayı sürüklediği anlam karmaşası ve yaşamsal uçurumun vehameti karşısında tartışmayı reddediyorum.

- 1- Göbeklitepe Tapınakları, kutsal “dağ” imgesinin zirvesine konuşlandırılmış çok sayıda tapınaktan oluşur. Tapınaklar ilkel tapıncın yaygın figürü olarak, söz konusu coğrafyaya “hakimiyet” gösteren Şaman dinine özgü bir dağaya da olası doğal unsurlara adanmış sunu-kurban törenlerine sahne olmuştur. Ancak bu figür, Şamanizm’e özgü,

vahşi hayvanların efendisi niteliğinden çok-ama bununla birlikte-toprak ve onun verimliliği ile ilişkili bir güç taşımaktadır.

- 2- Dikilitaşlar üzerindeki hayvan figürleri, mağara duvarlarına resmedilmiş çok daha eski büyülerde olduğu gibi, yaşanacak bu önemli olayı izlemeye gelmiş ve coğrafyada sıklıkla gözüken hayvan türleridir. Bunların kimileri, daha sonra Mısır teolojisinde de göreceğimiz gibi öte dünyaya ilişkin görevler üstlenmiştir. Ama temel görevleri, hayvanların bu sahnede yer aldığını göstermek ve yaşanacak kurban sahnesinden onların da verimlilik yolunda ikna edilmesini sağlamaktır.
- 3- Temel kaygı verimlilik ve bu arzu kemik gömme ya da atalar tapıncı gibi çok daha ilkel verimlilik sahneleriyle sıyrılmaz benzerlikler taşır. İlk ayırım, bereket kaygısının “doğanın ya da yaban hayvanlarının efendisi” gibi, hayvan-insan ilişkisini merkeze alan Şamanizm’in aksine, toprak ve ikna sistemine dayanan toprak merkezli bir dini anlayışın hüküm sürmeye başladığını gösterir. Bu anlayışta, sunu ve kurban geleneği, toprağın daha fazla ürün vermesini sağlayacak ikna ve kefarete sistemlerini içerir.
- 4- Sunu ve kurbanlar, ortadaki iki T figürü ile temsil edilir. Bunlar yüksek olasılıkla rahip-kral ve yanı başındaki bir bakireden oluşur. Bu tarım topluluklarına özgü, ilk cina yet-ya da ilk katliam konusunun canlandırıldığı bir ritüeldir. Bu tip sahnelere kaynak teşkil eden “mitlerin” yaygınlığı oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Söz konusu hayvan figürlerinin canlandırmasını başarıyla gerçekleştirmiş ve bölgede bulunan diğer kafa parçalarıyla kıyaslı bir değerlendirmede, istemiş olmaları halinde başarıyla bir baş heykeliyle desteklenme ihtimali bulunan T biçimli

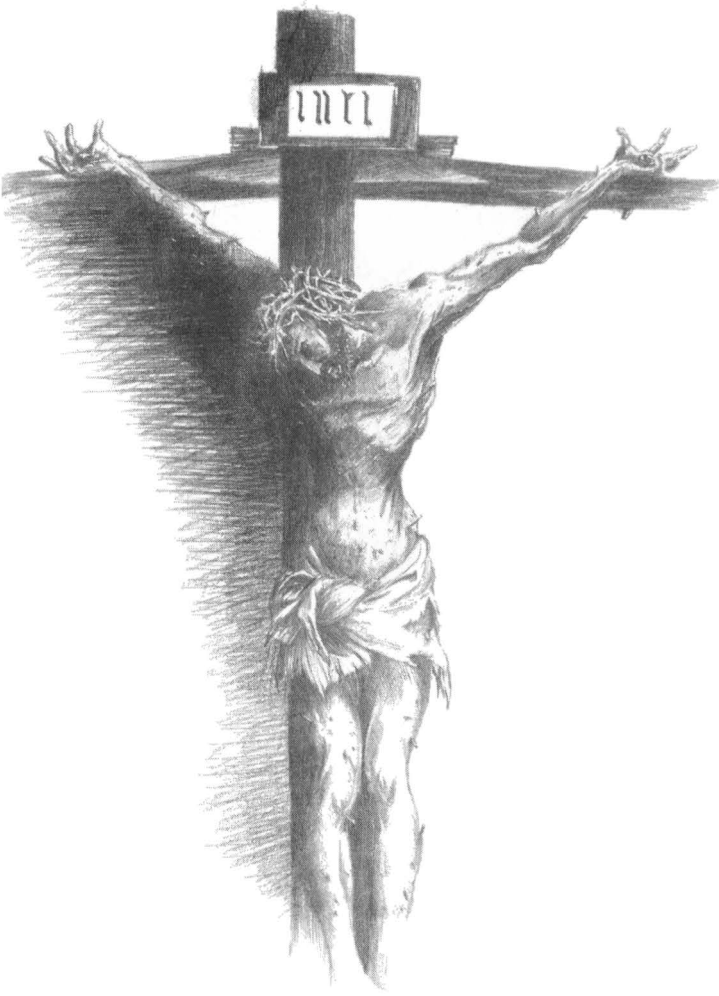
figürlerin başları kesilen kral ve bakireye işaret etmesi muhtemeldir. Bu durumda sahneyi izleyen daire üzerindeki T biçimli figürler üzerinde de benzer bir uygulama gerçekleşmiş olabilir. Bununla birlikte çevredeki figürler, ölmüş atalardır ve onlar, merkezdeki iki uzun figürün kurban edilme törenlerine tanıklık etmek için oradadır. Su geçirmez zemin bir kanlı ritüel ihtimalini güçlendirir. Özellikle yılan figürlerinin yoğunluğu, tüm dikilitaşlarda oynadığı rol, yeniden canlanmanın olanaklarını verir. Gömme edimi, yeniden canlanacağına inanç duyulan önemli kişilerin-verimlilik için içerdiği değere dönüşmelerine olanak verir. Bu sayede ata tapıncı bir kez daha verimlilik tapıncıyla iç içe geçer.

- 5- Tapınaklar, toprağın içinde -rahim ya da mide gibi- organlarında gerçekleşmiş ayinlere sahne olur. Bir yaşam gücütopyayıcı avcılardaki kan-zerk edilen toprak, bundan böyle verimliliğin sağlanması ediminin muhatabıdır. Tapınakların toprak altına gömülmesi de ritüelin parçasıdır; kanlanmış kemikler yeniden ete-toprağa kavuşur ve insan, saygısızca girdiği toprağın bağrını-keserek açtığı yarıy-toprağı kapatarak yeniden doldurur.

*Çizimler,
Resimler
ve
Fotoğraflar*

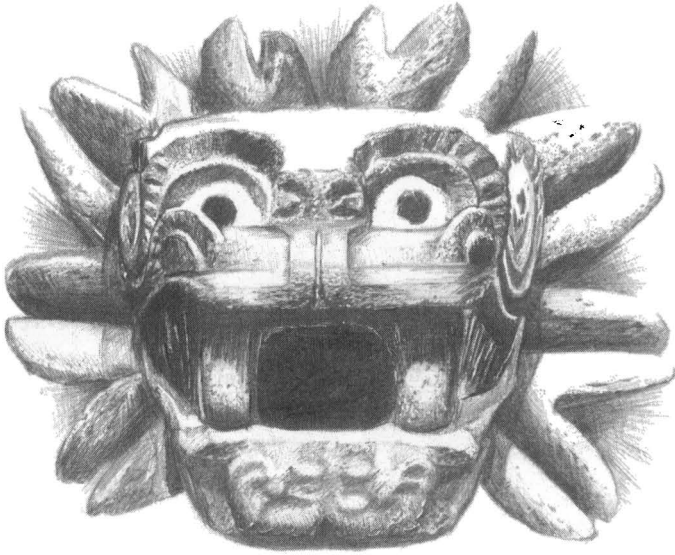
Nuh ve gemiye sığınan hayvanlar

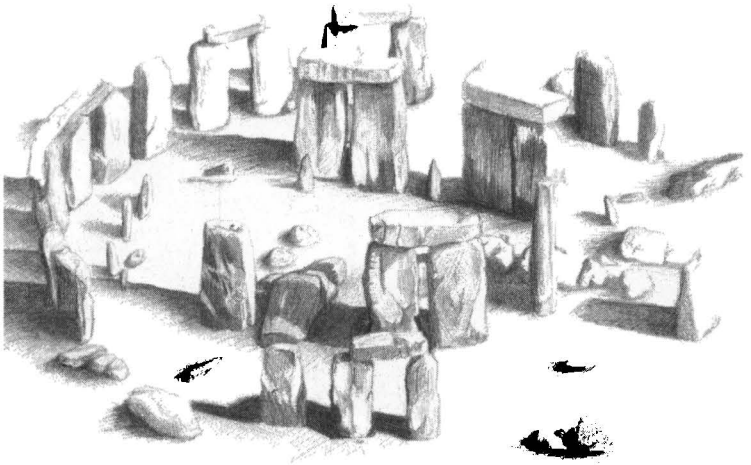
Çarmıha gerilmiş İsa

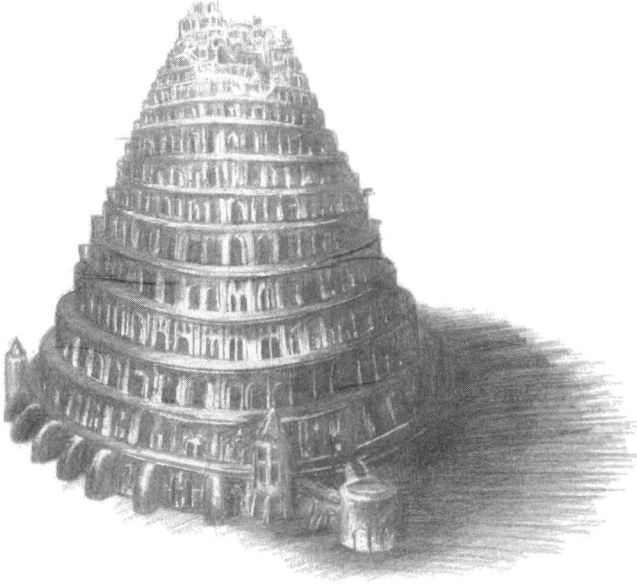
Davuluyla bir şaman

Quetzalcoatl-Toltek ve Azteklerin tüylü yılanı

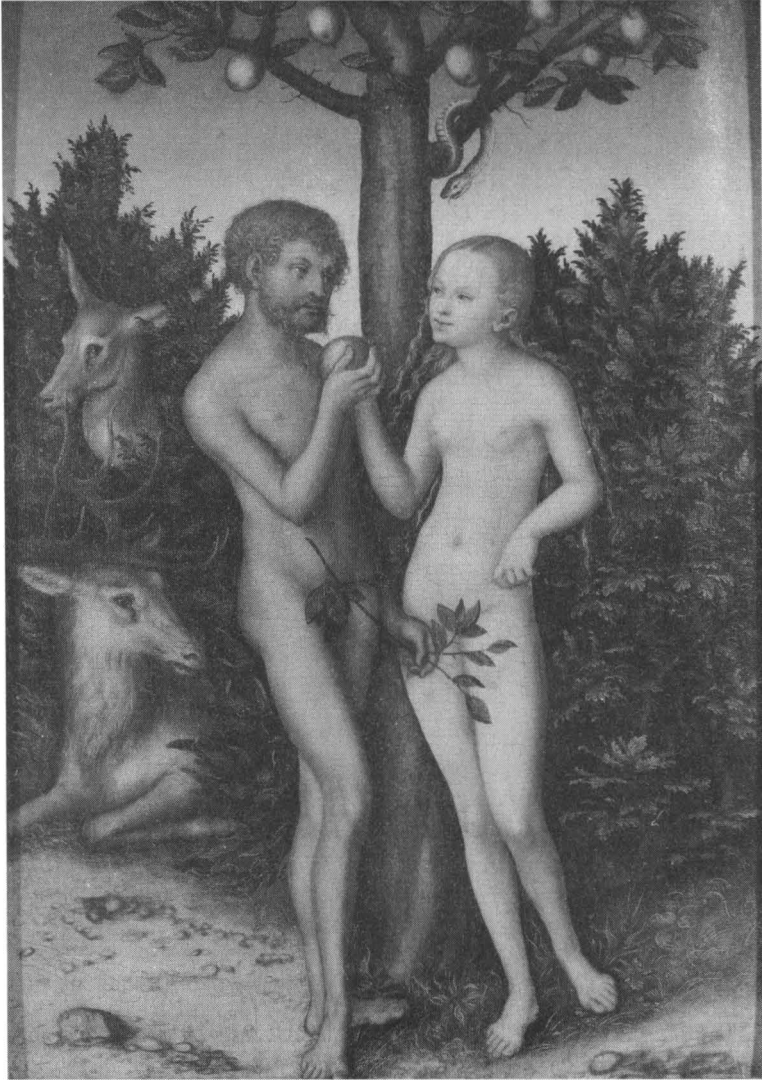
Bir tapınak alanı

Babil Kulesi

Bir melez hayvan: Kanatlı At

Adem ile Havva: Lucas Cranach.(1472-1553)

Son Akşam Yemeği: Philippe-de-Champagne- (1648)

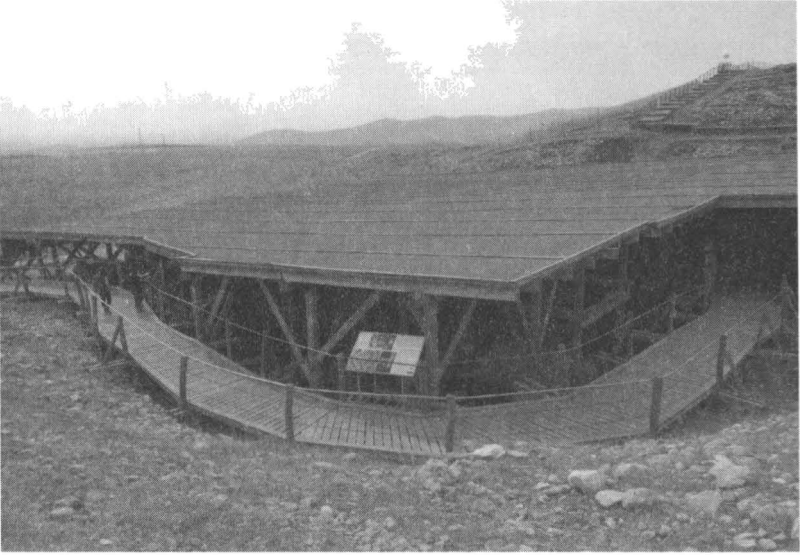
*Nakota yerlilerinin halen seremonilerinde kullandığı Moose
Dağı'nın merkezi höyüğü*

Trois Freres büyücüsü

Esriklik halinde bir şaman

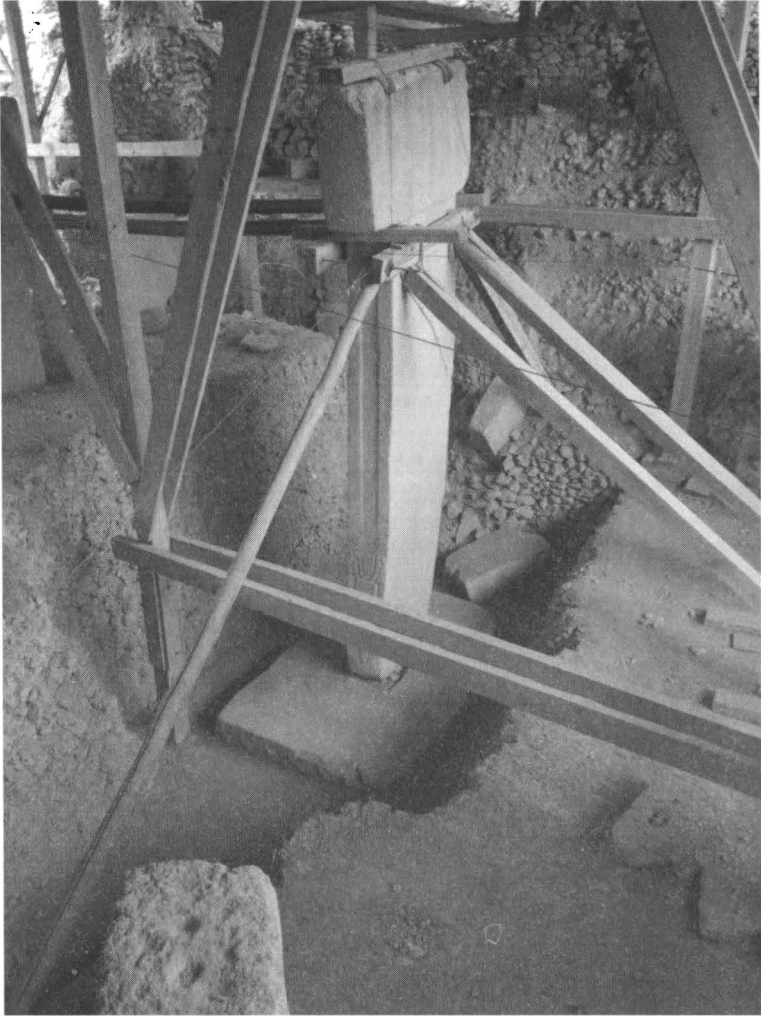
Göbeklitepe ve koruma panelleri

Desteklerle ayakta tutulan T biçimli dikilitaşlar-Göbeklitepe

Koruma altına alınmış tapınak sarmalı-Göbeklitepe

Desteklerle ayakta tutulan T biçimli dikilitaşlar-Göbeklitepe